

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ДЯКІН ЯРОСЛАВ ОЛЕКСАНДРОВИЧ

УДК 347.235:343.141

**ДИСЕРТАЦІЯ
ДОКАЗУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ПРО ЗЛОЧИНИ,
ПОВ'ЯЗАНІ З НЕЗАКОННИМ ЗАВОЛОДІННЯМ ЗЕМЛЕЮ**

12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика;
судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність»

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело _____ Я. О. Дякін

Науковий керівник: **Чернявський Сергій Сергійович**, доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України

Київ – 2019

АНОТАЦІЯ

Дякін Я. О. – Доказування у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані з незаконним заволодінням землею. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». – Національна академія внутрішніх справ; Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2019.

Дисертацію присвячено розробленню теоретичних положень і рекомендацій, спрямованих на вдосконалення процесу доказування у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею.

На підставі вивчення доктринальних та прикладних положень в дисертації досліджено аспекти доказування у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані з незаконним заволодінням землею. В роботі встановлено генезис історичних аспектів, сучасний стан наукових досліджень проблем доказування у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею. Визначено, що додаткового дослідження потребують питання: доказування у справах, пов'язаних із вчиненням шахрайських дій, спрямованих на незаконне заволодіння землею, а також службових злочинів; доказування у злочинах із екологічною спрямованістю, метою яких є незаконне заволодіння землею. Не розроблена система поглядів щодо специфіки проведення окремих слідчих (розшукових) дій та особливостей оціночної діяльності слідчого щодо отриманих доказів у справах про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею.

Про соціальну значущість дослідження питання доказування у справах про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею та про його актуальність свідчить відсутність наукової інформації, узагальнення практичного та зарубіжного досвіду, теоретичних закономірностей, а також невирішеність практичних завдань і суперечностей.

Автором класифіковано кримінальні правопорушення, пов'язані із незаконним заволодінням земельною ділянкою. Здійснено опис, визначення істотних, характерних особливостей, ознак обставин, які підлягають доказуванню у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею, до яких віднесено самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво; самоправство; шахрайство; зловживання владою або службовим становищем; зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги; підроблення документів, печаток, штампів та бланків, їх збут, використання підроблених документів; службове підроблення; незаконне заволодіння ґрунтовим покривом; незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах.

В роботі вперше розроблено модель доказування під час досудового розслідування у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею, яка складається із внутрішнього та зовнішнього елементу доказування а також виокремлено джерела доказів при доказуванні обставин у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею, до яких можуть належати: результати позапланової перевірки, відображені у акті; протоколи допиту потерпілого та свідків (спеціаліста, який проводив заміри земельної ділянки), протокол огляду місця події; протокол проведення слідчого експерименту; висновки судової земельно-технічної (оціночно-земельної) експертизи, судової почеркознавчої експертизи, експертної грошової оцінки земельної ділянки; відомості щодо наявності чи відсутності належним чином оформленого спеціального дозволу на користування земельною ділянкою для цілей пов'язаних з використанням надр і дозволу (ліцензії) на видобуток корисних копалин загальнодержавного значення; документи щодо призначення та правового статусу землі, яка є предметом злочину; акти планових перевірок дотримання вимог природоохоронного законодавства, земельного законодавства; акти обстеження земельної ділянки.

Дослідження особливостей доказування у справах про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею здійснено в залежності від групи злочинів, які

автором класифіковано за ознакою предмету посягання (злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею, які порушують право власності на землю (проти порядку управління) (статті 197-1, 356 КК України); злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею, метою яких є незаконне набуття юридичних прав на землю (статті 190, 364, 365-2, 358, 366 КК України); злочини екологічної спрямованості, пов'язані із незаконним заволодінням землею (статті 239-1, 239-2 КК України). Розроблено концепцію, відповідно до якої приводами до початку досудового розслідування про кримінальні правопорушення про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею, є: виявлення правопорушення у сфері земельних відносин уповноваженим державним інспектором в ході проведення планової перевірки; матеріали перевірки Головного управління Держгеокадастру; матеріали перевірки додержання вимог земельного законодавства у діяльності органів виконавчої влади, місцевого самоврядування; повідомлення від органів виконавчої влади, місцевого самоврядування; повідомлення громадян. Розкрито особливості встановлення характеру та розміру шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, пов'язаним із незаконним заволодінням землею. Визначено роль огляду, як засобу отримання доказів стороною обвинувачення під час доказування у кримінальних провадженнях, пов'язаних із незаконним заволодінням землею. Розкрито сутність призначення судових експертиз у доказуванні у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею. Охарактеризовано інші засоби збирання доказів стороною обвинувачення під час доказування у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані з незаконним заволодінням землею. Сформульовано пропозиції та надано рекомендації з удосконалення засад доказування у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані з незаконним заволодінням землею.

Ключові слова: доказування, досудове розслідування, незаконне заволодіння земельною ділянкою, збирання доказів, предмет доказування, джерела доказів.

SUMMARY

Dyakin Y. A. Evidence in criminal proceedings relating to the misappropriation of land. – Qualifying scientific work on the rights of manuscripts.

Thesis for a Candidate of Law Degree in Specialty 12.00.09 «Criminal Procedure and Criminalistics; forensic examination; operative-search activity». – National Academy of Internal Affairs; National Academy of Internal Affairs, Kyiv, 2019.

The dissertation is devoted to the development of theoretical provisions and recommendations aimed at improving the process of proving in criminal proceedings about crimes related to the illegal taking of land.

On the basis of the study of doctrinal and applied provisions in the dissertation, aspects of proving in criminal proceedings about crimes related to illegal possession of the land were investigated. The genesis of the historical aspects, the current state of scientific research of the problems of proving in criminal proceedings on crimes related to the illegal occupation of the land are established in the work. It was determined that additional research needed questions: evidence in cases involving fraudulent acts aimed at illegal occupation of the land, as well as official crimes; evidence in environmental crimes aimed at the illegal seizure of land. The system of views on the specific conduct of individual investigative (investigative) actions and the peculiarities of the investigative activity of the investigator on the obtained evidence in cases of illegal possession of land has not been developed.

The lack of scientific information, generalization of practical and foreign experience, theoretical regularities, and unresolved practical problems and contradictions testify to the special significance of the study of the issue of proving in cases of illegal conquest of the land and its relevance.

The author classified criminal offenses related to the illegal possession of the land. The description, determination of essential, characteristic features, signs of circumstances to be proved in criminal proceedings on crimes related to the illegal occupation of land, which include unauthorized occupation of land and unauthorized construction; self-rule; fraud; abuse of power or office; abuse of power by persons providing public services;

counterfeiting of documents, stamps, stamps and forms, their sale, use of counterfeit documents; office forgery; illegal seizure of soil cover; illegal seizure of particularly large amounts of water in the land.

The paper first developed a model of evidence during pre-trial investigation in criminal proceedings relating to the misappropriation of land, which consists of an internal and external element of proof, and also identifies sources of evidence in proving circumstances in criminal proceedings about criminal offenses related to criminal proceedings unlawful seizure of land, which may include: the results of an unscheduled inspection, reflected in the act; interrogation protocols of the victim and witnesses (the specialist who carried out the measurements of the land plot), protocol of inspection of the scene the protocol of the investigative experiment; conclusions of forensic land technical (valuation and land) expertise, forensic expertise, expert monetary valuation of the land plot; information on the presence or absence of a properly issued special permit for the use of land for the purposes related to the use of subsoil and the permit (license) for the extraction of minerals of national importance; documents on the appointment and legal status of the land being the subject of the crime; acts of routine inspections of compliance with the requirements of environmental legislation, land legislation; acts of land survey.

Investigation of the peculiarities of evidence in cases related to the misappropriation of land is made depending on the group of crimes classified by the author on the basis of the object of encroachment (crimes related to the misappropriation of land that violate the ownership of land (against management order)) (articles 1971, 356 of the Criminal Code of Ukraine); crimes related to the illegal occupation of land, the purpose of which is the illegal acquisition of legal rights to land (articles 190, 364, 365-2, 358, 366 of the Criminal Code of Ukraine environmental offenses related to illegal seizure of land (articles 2391, 2392 of the Criminal Code of Ukraine). The concept has been developed that the reasons for initiating a pre-trial investigation into criminal offenses related to the misappropriation of land are: detecting an offense in the field of land relations by an authorized state inspector during a routine inspection; inspection materials of the Main Department of the State Geocadastre materials for checking compliance with the requirements of the land legislation in the activity of executive bodies, local self-government; reports from

executive authorities, local self-government; messages from citizens. The peculiarities of establishing the nature and magnitude of the damage caused by the criminal offense connected with the illegal possession of the land are revealed. The role of the review has been identified as a means of obtaining evidence by the prosecution in proving criminal proceedings related to the misappropriation of land. The essence of the appointment of forensic expertise in the prosecution of crimes related to the misappropriation of land is disclosed. Other means of collecting evidence by the prosecution have been characterized in the prosecution of criminal offenses relating to the misappropriation of land. Proposals have been formulated and recommendations are made to improve the principles of evidence in criminal proceedings relating to the misappropriation of land.

Key words: evidence, pre-trial investigation, unlawful taking of land, gathering of evidence, subject of proof, sources of evidence.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Дякін Я. О. Класифікація злочинів у сфері земельних відносин. *Підприємництво, господарство і право*. 2010. № 2. С. 148–151.
2. Дякін Я. О. Типові версії у справах про злочини в сфері земельних відносин. *Форум права*. 2011. № 4. С. 240–246.
3. Дякін Я. А. Использование возможностей судебных экспертиз в уголовном производстве о преступлениях, связанных с незаконным завладением землей. *Право и политика: науч.-метод. журнал. Кыргызстан*. 2017. № 2. С. 77–82.
4. Дякін Я. О. Внутрішня структура доказування у справах про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: «Право»*. 2017. Вип. 43. Т. 3. С. 161–166.
5. Дякін Я. О. Джерела доказів у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: «Право»*. 2018. Вип. 50. Т. 3. С. 103–108.

6. Дякін Я. О. Огляд земельної ділянки як засіб отримання доказів стороною обвинувачення під час доказування у справах, пов'язаних із незаконним заволодінням землею. *Право.иа*. 2019. № 1. С. 139–146.

7. Дякін Я. О. Встановлення виду і розміру шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, пов'язаним із незаконним заволодінням землею. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. Вип. 2. С. 209–214.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

8. Дякін Я. О. Класифікація судових експертиз, які використовуються під час доказування у справах про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею. *Актуальні питання кримінального процесу, криміналістики та судової експертизи: матеріали міжвідом. наук.-практ. конф.: у 2 ч. (м. Київ, 24 листоп. 2017 р.)*. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2017. Ч. 2. С. 430–434.

9. Дякін Я. О. Особливості проведення експертизи у справах про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею. *Актуальні проблеми криміналістики та судової експертології: матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (м. Київ, 22 листоп. 2018 р.)*. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2018. С. 506–509.

10. Дякін Я. О. Першочергові обставини, які підлягають з'ясуванню під час доказування у справах про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею. *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення: матеріали міжвузів. наук.-практ. круглого столу (м. Київ, 22 берез. 2019 р.)*. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2019. С. 355–358.

11. Дякін Я. О. Значення позапланової перевірки у доказуванні у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням земельною ділянкою. *Актуальні проблеми правової науки в сучасних умовах: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Кривий Ріг, 16 трав. 2019 р.)*. Кривий Ріг: КФ ДДУВС, 2019. С. 84–88.

12. Дякін Я. О. Обставини, що підлягають доказуванню у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею. *Становлення та розвиток наукових досліджень: матеріали III Міжнар. наук.-практ.*

конф., присвяч. Дню науки України (м. Київ, 18–19 трав. 2019 р.). Київ: Громадська організація «Фундація науковців та освітян», 2019. С. 17–19.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	3
ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. Теоретичні засади доказування у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею	
1.1 Стан наукових досліджень проблем доказування у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею та їх класифікація	12
1.2 Сутність доказування у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею	32
1.3 Предмет доказування у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею	46
1.4 Джерела доказів у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею	63
Висновки до Розділу 1	79
РОЗДІЛ 2. Особливості процесу доказування в кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані з незаконним заволодінням землею	
2.1. Особливості внесення відомостей до ЄРДР у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею ..	86
2.2. Встановлення виду і розміру шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, пов'язаним із незаконним заволодінням землею	102
Висновки до Розділу 2	118
РОЗДІЛ 3. Засоби збирання доказів стороною обвинувачення у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані з незаконним заволодінням землею	
3.1 Огляд як засіб отримання доказів стороною обвинувачення під час доказування у кримінальних провадженнях, пов'язаних із незаконним заволодінням землею	121
3.2 Призначення удових експертиз у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею	136
3.3 Інші засоби збирання доказів стороною обвинувачення під час доказування у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею	150
Висновки до Розділу 3	164
ВИСНОВКИ	169
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	174
ДОДАТКИ	210

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ЄРСР – Єдиний державний реєстр судових рішень

ЄРДР – Єдиний реєстр досудового розслідування

КК – Кримінальний кодекс України

КПК – Кримінальний процесуальний кодекс України

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Земля визнається основним національним багатством та природним ресурсом, що перебуває під особливою охороною держави. Висока цінність земель як товару в ринковій економіці робить її привабливим об'єктом злочинних посягань.

Офіційні статистичні дані Генеральної прокуратури України за 2016–2019 роки свідчать про збільшення кількості злочинів, пов'язаних із незаконним заволодінням землею. Так, у 2016 році обліковано 493 кримінальні провадження, пов'язані із земельними відносинами. За 2017–2018 роки їх кількість збільшилася до 613 і 694 провадження відповідно. За результатами аналізу правозастосовної практики, доказування не завжди є ефективним та результативним, що призводить до закриття кримінальних проваджень та винесення виправдувальних вироків (у 13,7 % констатовано недоведеність самовільного, у супереч встановленому порядку, вчинення дій із землею; у 12,2 % наявні обставини, вирішення яких потребує розв'язання в галузі цивільного або адміністративного судочинства).

Об'єктивний приріст облікованих кримінальних проваджень зазначеної категорії, що дисонує зі зменшенням постановлених обвинувальних вироків, свідчить про необхідність удосконалення процедури доказування обставин вчинення кримінального правопорушення, порядку збирання доказів, їх дослідження, перевірки та використання. Опитані процесуальні керівники зазначають низьку якість досудового розслідування (73 %), зокрема помилкове визначення органами слідства меж і предмета доказування, неправильне застосування процесуальних засобів збирання доказів, а також визначення їх місця і ролі для встановлення окремих обставин тощо. Отже, питання доказування у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані з незаконним заволодінням землею, набувають особливої гостроти.

Дослідженню загальнотеоретичних та проблемних аспектів доказування у кримінальному процесуальному праві присвятили свої праці Ю. П. Алєнін, С. А. Альперт, Т. В. Варфоломєєва, Г. П. Власова, В. І. Галаган, В. Г. Гончаренко, Ю. М. Грошевий, А. Я. Дубинський, В. С. Зеленецький, О. В. Капліна, О. П. Кучинська, Л. М. Лобойко, Є. Д. Лук'янчиков, В. Т. Маляренко, Г. М. Мамка, О. Р. Михайленко, М. М. Михеєнко, В. Т. Нор, М. А. Погорецький, І. В. Рогатюк, В. М. Савицький, Д. Б. Сергєєва, М. С. Строгович, О. Ю. Татаров, В. В. Топчій, Л. Д. Удалова, В. І. Фаринник, П. В. Цимбал, М. С. Цуцкірідзе, С. С. Чернявський, Ю. М. Черноус, О. Г. Шило, М. Є. Шумило, О. О. Юхно, О. Г. Яновська та ін.

Окремі проблемні питання початку досудового розслідування та кримінального процесуального доказування, встановлення характеру й розміру шкоди, заподіяної злочинами, пов'язаними з незаконним заволодінням землею, досліджували Ю. І. Азаров, Г. М. Гапотченко, О. П. Герасимчук, Г. О. Душейко, В. А. Журавель, О. В. Калиновський, Д. В. Ковальський, Т. О. Коваленко, Т. В. Козлова, Р. І. Лемеха, М. Ю. Марченко, Р. О. Мовчан, Л. Р. Нагорна, К. О. Настечко, Т. І. Савчук, С. С. Сахацький, О. В. Стовба, В. Л. Ортинський, І. В. Чурікова, К. С. Фомічов та ін.

Водночас існує необхідність цільового комплексного дослідження проблем збирання доказів у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані з незаконним заволодінням землею, з розробленням моделі доказування, яку слід використовувати під час досудового розслідування, визначення джерел доказів та обставин, що входять до предмета доказування, аналізу специфіки збирання доказів у процесі проведення окремих слідчих (розшукових) дій та особливостей їх оцінки стороною обвинувачення, що свідчить про актуальність обраної теми дисертаційного дослідження та обумовило її вибір.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до Плану заходів із виконання обов'язків та зобов'язань України, що впливають з її членства в Раді Європи, схваленого Указом Президента України від 12 січня 2011 р. № 24/2011, Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–

2020 роки, схваленої Указом Президента України від 20 травня 2015 р. № 276/2015, Національної стратегії у сфері прав людини, затвердженої Указом Президента України від 26 серпня 2015 р. № 501/2015, Пріоритетних напрямів розвитку правової науки на 2016–2020 роки, затверджених постановою загальних зборів Національної академії правових наук України від 03 березня 2016 р., відповідає Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015–2019 років, затвердженого наказом МВС України від 16 березня 2015 р. № 275.

Тему дисертації затверджено Вченою радою Національної академії внутрішніх справ 29 травня 2007 р. (протокол № 7) й уточнено 30 вересня 2014 р. (протокол № 19).

Мета і завдання дослідження. *Метою* роботи є розроблення теоретичних положень та практичних рекомендацій стосовно доказування у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані з незаконним заволодінням землею.

Для досягнення постановленої мети необхідно вирішити такі *завдання*:

- з'ясувати стан наукових досліджень проблем доказування у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані з незаконним заволодінням землею;
- визначити сутність доказування в зазначеній категорії кримінальних проваджень;
- окреслити предмет доказування у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані з незаконним заволодінням землею;
- виокремити та охарактеризувати джерела доказів у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані з незаконним заволодінням землею;
- розкрити особливості внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР) та початку досудового розслідування у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані з незаконним заволодінням землею;
- визначити особливості встановлення виду і розміру шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, пов'язаним з незаконним заволодінням землею;

– з'ясувати особливості проведення огляду як засобу отримання доказів стороною обвинувачення під час доказування у кримінальних провадженнях, пов'язаних з незаконним заволодінням землею;

– розкрити значення судових експертиз для доказування окремих обставин учинення злочинів, пов'язаних з незаконним заволодінням землею;

– надати рекомендації щодо інших засобів збирання доказів стороною обвинувачення під час доказування у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані з незаконним заволодінням землею;

– сформулювати пропозиції та надати рекомендації щодо удосконалення положень кримінального процесуального законодавства в частині процесу доказування у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані з незаконним заволодінням землею.

Об'єкт дослідження – правовідносини, що виникають під час досудового розслідування та судового розгляду у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані з незаконним заволодінням землею.

Предмет дослідження – доказування у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані з незаконним заволодінням землею.

Методи дослідження. Методологічною основою дисертаційного дослідження є сучасна теорія наукового пізнання соціальних явищ, а також система загальнотеоретичних і спеціально-наукових методів пізнання. За допомогою *історично-правового методу* проаналізовано розвиток історичних аспектів та сучасного стану наукових досліджень доказування у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані з незаконним заволодінням землею (підрозділ 1.1). *Системний метод* використано для з'ясування особливостей доказування у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані з незаконним заволодінням землею, при якому вони розглядаються як частина загального процесу доказування (підрозділи 1.2, 1.3). *Формально-юридичний метод* застосовано у процесі вивчення концепцій доказування, які існують у теорії кримінального процесу, формування нових понять, їх класифікації, типологізації досліджуваних явищ; *формально-логічний метод* використано для усунення неточностей і суперечностей

(підрозділи 1.1, 2.2, 3.2). *Порівняльно-правовий метод* застосовано при співставленні загальних і специфічних закономірностей процесу доказування (підрозділи 1.3, 3.2). Визначення понять та класифікації доказування, залежно від вчиненого злочину, здійснено за допомогою *структурно-системного* та *логіко-юридичного методів* (підрозділи 2.3, 3.2). Під час вивчення матеріалів кримінальних проваджень та аналізу статистичних даних застосовано *статистичні методи*. Анкетування та опитування практичних працівників проведено за допомогою *соціологічних методів*. Використання *методу моделювання і прогнозування* дало можливість сформулювати пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства України. *Методи формальної логіки (аналіз, синтез, індукція, дедукція)* застосовано для вивчення та узагальнення матеріалів практики й наукових джерел.

Емпіричну базу дослідження становлять матеріали офіційної статистичної звітності Генеральної прокуратури України, МВС та Національної поліції України за період 2016–2019 років; результати анкетування 173 слідчих (Київська, Одеська, Дніпропетровська, Вінницька, Миколаївська, Харківська, Житомирська області та м. Київ); матеріали вивчення 243 кримінальних проваджень, внесених до ЄРДР за статтями 197¹, 356, 190, 364, 365², 358, 366 239¹, 239² КК України (у зазначених регіонах); 87 вироків і 1123 судових рішень за відповідними статтями КК України.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що робота є однією з перших в Україні монографічних праць, у якій комплексно досліджено процес доказування у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані з незаконним заволодінням землею. Сформульовано та обґрунтовано низку пропозицій і рекомендацій, спрямованих на підвищення ефективності досудового розслідування. Новизну дисертаційного дослідження відображають такі наукові положення:

вперше:

– розроблено модель доказування під час досудового розслідування у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані з незаконним заволодінням землею, яку утворюють внутрішні (предмет, суб'єкт, мета, завдання, засоби, результати доказування) і зовнішні (порядок збирання, фіксації, оцінювання та використання доказів) складові;

– охарактеризовано специфічні джерела доказів для встановлення окремих обставин, що підлягають доказуванню у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані з незаконним заволодінням землею, до яких належать: результати позапланової перевірки, що відображені в акті; протоколи допиту потерпілого та свідків (спеціаліста, який проводив заміри землі); протокол огляду місця події; протокол проведення слідчого експерименту; результати судової земельно-технічної (оціночно-земельної) експертизи, судової почеркознавчої експертизи, експертної грошової оцінки земельної ділянки; відомості щодо наявності (відсутності) належним чином оформленого спеціального дозволу на користування земельною ділянкою для цілей, пов'язаних з використанням надр, і дозволу (ліцензії) на видобуток корисних копалин загальнодержавного значення; документи щодо призначення та правового статусу землі, яка є предметом злочину; акти планових перевірок дотримання вимог природоохоронного і земельного законодавства; акти обстеження земельної ділянки;

– за ознакою предмета посягання виокремлено особливості доказування залежно від категорії злочинів, пов'язаних з незаконним заволодінням землею: які порушують право власності на землю (статі 197¹, 356 КК України); метою яких є незаконне набуття юридичних прав на землю (статті 190, 364, 365², 358, 366 КК України); екологічної спрямованості (статті 239¹, 239² КК України);

– запропоновано процесуальний порядок призначення позапланових перевірок сторонами обвинувачення та захисту з унормуванням відповідних положень у КПК України;

– окреслено специфіку початку досудового розслідування в разі виявлення ознак правопорушень у сфері земельних відносин уповноваженим державним інспектором Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру (Держгеокадастру), органів виконавчої влади та місцевого самоврядування за результатами проведення планових і позапланових перевірок; за заявами і повідомленнями суб'єктів господарювання та громадян;

удосконалено:

– наукове бачення особливостей доказування обставин події самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва, самоправства, шахрайства, зловживання владою або службовим становищем, зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги, підроблення документів, печаток, штампів та бланків, їх збуту, використання підроблених документів, службового підроблення, незаконного заволодіння ґрунтовим покривом, незаконного заволодіння землями водного фонду;

– зміст обставин, які підлягають встановленню на початковому етапі розслідування злочинів, пов'язаних з незаконним заволодінням землею;

– наукові положення щодо визначення типових джерел інформації під час проведення огляду землі: стан земельної ділянки; зразки ґрунту і насаджень; визначення меж самозайнятої ділянки; зразки ґрунтового покриву, яким незаконно заволоділи; транспортні засоби та знаряддя, які використовувались для заволодіння ґрунтовим покривом;

– порядок призначення судових експертиз для доказування обставин злочинів, пов'язаних з незаконним заволодінням землею, з урахуванням спеціалізації, характеристик об'єктів дослідження, поставлених перед експертом питань;

дістало подальший розвиток:

– наукова аргументація стосовно віднесення позапланової перевірки до процесуальних засобів збирання доказів сторонами обвинувачення та захисту;

– способи встановлення виду і розміру шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, залежно від категорії злочинів, пов'язаних з незаконним заволодінням землею;

– наукові положення щодо порядку проведення огляду земельної ділянки, що є предметом злочину.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що сформульовані та аргументовані в дисертації теоретичні положення, висновки і пропозиції впроваджені та надалі можуть бути використані у:

– *законотворчій діяльності* – під час удосконалення положень КПК України, які регламентують повноваження суб'єктів сторони обвинувачення у кримінальних

провадженнях, пов'язаних з незаконним заволодінням землею (довідка Інституту законодавства Верховної Ради України від 08 лютого 2019 р. № 22/168-1-15);

– *правозастосовній діяльності* – при розробленні та удосконаленні відомчих (міжвідомчих) нормативно-правових актів і методичних рекомендацій з питань, пов'язаних з доказуванням у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані з незаконним заволодінням землею (акт Головного слідчого управління Національної поліції України від 12 лютого 2019 р.);

– *освітньому процесі* – для підготовки лекцій, навчальних програм, тестових завдань, а також під час проведення різних видів занять із навчальних дисциплін «Кримінальний процес», «Доказування у досудовому розслідуванні», «Судові та правоохоронні органи України», «Розслідування окремих видів злочинів» (акт Національної академії внутрішніх справ від 15 березня 2019 р.).

Апробація матеріалів дисертації. Основні положення, висновки та пропозиції, сформульовані в дисертації, оприлюднено на науково-практичних конференціях і круглих столах: «Актуальні питання кримінального процесу, криміналістики та судової експертизи» (м. Київ, 24 листопада 2017 р.); «Актуальні проблеми криміналістики та судової експертології» (м. Київ, 22 листопада 2018 р.); «Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення» (м. Київ, 22 березня 2019 р.); «Актуальні проблеми правової науки в сучасних умовах» (м. Кривий Ріг, 16 травня 2019 р.); «Становлення та розвиток наукових досліджень» (м. Київ, 18–19 травня 2019 р.).

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, що включають дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (361 найменування на 36 сторінках) та додатків на 19 сторінках. Загальний обсяг дисертації становить 235 сторінок, з яких основний текст – 173 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОКАЗУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ПРО ЗЛОЧИНИ, ПОВ'ЯЗАНІ ІЗ НЕЗАКОННИМ ЗАВОЛОДІННЯМ ЗЕМЛЕЮ

1.1 Стан наукових досліджень проблем доказування у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею та їх класифікація

Стаття 14 Конституції України наголошує: «Земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави» [134]. Такий підхід є історичним підсумком визнання ролі та місця земельних ресурсів у справі забезпечення економічного розвитку будь-якої держави. Земля має особливу цінність, що й відрізняє її від будь-якого матеріального об'єкта. Вона обмежена в просторі і є базисом для розміщення продуктивних сил. Упродовж різноманітних політичних змін земля виступала центральним об'єктом – її відбирали та дарували, перерозподіляли і наділяли.

Уявлення про землю як територію проживання, яка має певні природні ресурси, у сучасному суспільстві суттєво змінилися. У житті будь-якого суспільства земля має винятково важливе значення, тому що вона є природним ресурсом, предметом праці, засобом виробництва, елементом ринкових відносин, а також виконує ряд інших функцій. Як охоронюваний законом природний об'єкт і ресурс, що існує незалежно від волі людини, земля має соціальну цінність та виконує екологічну й ресурсну функцію; як місце життя людини – соціальну; як територія держави – політичну; як об'єкт господарювання й елемент ринкових відносин – економічну функцію.

Стаття 13 Конституції України передбачає право власності на землю. Земля є об'єктом права власності Українського народу. Від імені Українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в

межах, визначених Конституцією. Кожний громадянин має право користуватися природними об'єктами права власності народу відповідно до закону. Держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальну спрямованість економіки. Усі суб'єкти права власності рівні перед законом.

Соціальна цінність землі обумовлює підвищену увагу зловмисників до незаконного набуття права власності на землю та погіршення її якості. Як відповідь на протиправні вчинки держава встановлює кримінально-правові засоби охорони у сфері земельних відносин, серед яких помітна тенденція щодо посилення відповідальності за незаконне заволодіння земельними ділянками [193]. Як вірно у своїх дослідженнях зазначає Ю. С. Шемшученко, процес розвитку та вдосконалення кримінального законодавства в сфері охорони навколишнього середовища супроводжується криміналізацією діянь, які раніше не визнавалися злочинними. У процесі криміналізації необхідно враховувати такі чинники: досить високий ступінь суспільної небезпеки діянь; їх відносну розповсюдженість; заборона діянь повинна відповідати моральним уявленням суспільства та виключати настання серйозних побічних негативних соціальних наслідків; вони повинні бути процесуально доведеними, а їх кримінально-правові заборони не повинні суперечити іншим галузям права та міжнародним конвенціям [350, с. 183].

Аналіз розвитку національного законодавства дозволяє дослідити шлях криміналізації правопорушень у сфері земельних відносин в залежності від певних факторів суспільного розвитку. До виникнення права власності на землю нею користувалися на засадах звичаю. Так, кочові племена знали лише «тимчасове, ефемерне» володіння землею [167, с. 385–386]. Необхідність вирішення питань власності на землю виникає у період переходу до осідлого землеробства. Так, М. І. Артамонов вказує на наявність індивідуального землекористування у землеробського населення Скіфії. Орні землі ділилися між окремими домогосподарствами, розміри наділів обмежувалися і щорічно відбувалися переділи орної землі. Ці землі, юридично залишаючись власністю громади, розподілялися між її членами для обробітку [14, с. 40]. У східних слов'ян в родоплемінний період існувало «колективне землеволодіння, представлене родом, племенем, спілкою

племен» [183, с. 16]. У «Повісті врем'яних літ» зазначається: «Полянм же живущим особе и владеющим роды своими, и живяху каждо с родом своим на своих местах, владеюще каждо родом своим» [183, с. 16]. Таким чином, з розшаруванням суспільства на скотарські та землеробські племена виникла необхідність встановлювати межі територій і закріплювати їх певними знаками.

У VIII–IX ст. на заміну первіснообщинному приходять феодальний лад. На території східних слов'ян виникає могутня держава – Київська Русь. У Київській державі значна частина рабовласників одночасно експлуатували у своїх господарствах різного роду залежних людей, тобто перетворювалися у феодалів. Залежні від них люди частково саджалися на землю або переходили до розряду кріпаків [360, с. 340–341]. До XI ст. на території України земельні відносини регулювались звичаєвим правом з общинною власністю на землю.

Першим нормативним актом, яким передбачалась відповідальність за порушення у сфері земельних відносин можна вважати «Руську Правду» Ярослава Мудрого. Так, статті 19–41 «Правди Ярославичів» встановлювали найвищий штраф за псування кордону та знищення знака межі, зробленого на дереві: «А иже между переореть любо перетес, то за обиду 12 гривне» (ст. 34), за пошкодження князівської бортні (ст. 32) [154, с. 49]. Після татаро-монгольської навали на українських землях, приєднаних до Литовського князівства панувала феодальна власність на землю литовського зразку.

У «Правах, за якими судиться малоросійський народ» приділялась увага регулюванню земельних відносин. 17-й розділ регламентує справи про землю, межі, порушення володіння. Артикул 1 подає загальні дефініції. Артикули 2–16 присвячені процесуальним правилам вирішення межовими комісарами земельних спорів. Артикул 15 подає так зване сябринне землеволодіння. Артикули 16–17 містять норми відшкодування за вигорання чужої землі, посіви та урожаї на ній [190, с. 498].

Соборне уложення 1649 року також приділяло велику увагу регулюванню відносин по володінню, користуванню й розпорядженню землею, у тому числі й кримінально-правовій охороні цих відносин. Так, у главі X «Про суд» ст. 211

передбачалася відповідальність присвоєння чужої землі. «А будет кто похочет чужой землей завладеть насильством, и для того ту чужую землю хлебом посеет и начнет ту землю называть своей землей». Статтями 231 і 233 даної глави передбачалася відповідальність за псування межі з метою захоплення чужої землі. Якщо ст. 231 передбачала відповідальність за захоплення земель без застосування насильства, то ст. 233 говорила про насильницьке захоплення чужої землі [154, с. 138, 141].

У главі XVII «Про вотчину» статті 34, 35, 36 установлюють санкції за шахрайство в процесі продажу або застави вотчин. Так, у ст. 34 передбачалася відповідальність за продаж уже проданої вотчини. У ст. 35 установлювалося покарання за продаж або заставу чужої вотчини: «А буде кто воровством продает или заложит чью чужую родовую или выслуженную или купленную вотчину, ...да того же продавца за воровство, что он продал или заложил чужую вотчину, велеть бить кнутом, чтобы на то смотря иным неповадно было так воровать».

Стаття 36 передбачала покарання за махінації з підписами на купчій: «А буде кто вотчину свою кому передаст или заложит, а к купчей или закладной в свое место велит кому ни будь руку приложить для того, что он сам грамоте не умеет, а после того учнет он на того, кто в его место приложит, бити челом государю и скажет, что он в его место руку приложил без его ведома...» [154, с. 186–187].

Таким чином, відповідальність по Соборному Укладенню передбачалася за 8 злочинів:

1. Заволодіння чужою власністю:

а) насильницьке заволодіння землею, і як доказ права власності на неї – посів хліба й усне оголошення її своєю власністю;

б) знищення писцевої межі й приєднання чужої земельної ділянки до своєї без застосування насильства;

в) знищення писцевої межі й приєднання чужої земельної ділянки до своєї з застосуванням насильства.

2. Шахрайство при придбанні або продажі земель:

а) одержання маєтку за допомогою помилкових документів і лжесвідчення;

- б) продаж вотчини одночасно двом покупцям;
- в) продаж або застава чужої вотчини;
- г) махінації з підписами на купчій.

3. Недооформлення прав на маєтки, з метою ухилення від сплати податків.

В Уложенні про покарання кримінальні та виправні 1845 року злочини в сфері земельних відносин здебільшого відносилися до майнових злочинів. Земля, відповідно до ст. 384 Законів цивільних, входила до складу нерухомого майна. Як зазначалося юристами того часу, предметом розкрадань (крадіжки, грабежу, розбою) не може бути нерухоме майно [186, с. 187; 331, с. 159; 172, с. 634]. Цей висновок правознавці аргументували тим, що нерухоме майно мало специфічні ознаки, які виводили його за рамки предмета злочинів розглянутої групи. До цих ознак насамперед ставляться: стаціонарність і неможливість переміщення такого майна в просторі, що визначає його особливий правовий статус і особливий порядок переходу прав на нього від однієї особи до іншої, а також твердий контроль із боку державних органів за юридичним оформленням даного права.

У дореволюційному кримінальному праві майнові злочини, складовою частиною яких були й земельні злочини, підрозділялися на чотири основні групи: самовільне присвоєння чужого майна, самовільне заволодіння чужим майном, самовільне користування чужим майном і самовільне розпорядження ним [173, с. 8–13]. Деякі вчені в окрему групу виділяли шахрайство й вимагання як специфічні види майнових зазіхань [186, с. 172].

Аналіз складів злочинів у сфері земельних відносин Уложення про покарання кримінальні та виправні у редакції 1885 року (взагалі 28 складів злочину) дозволяє об'єднати їх в наступні групи:

1. Злочини, пов'язані із самовільним захопленням землі або знищенням межових знаків. При цьому власник захопленої ділянки, при збереженні юридичних прав на дану ділянку, фактично повністю або в частині втрачав можливості користуватися своєю землею [254]. Усього 6 складів: статті 552, 1601–1605 Уложення про покарання кримінальні та виправні. Диспозиція ст. 1601 передбачала відповідальність за напад з насильством на чужі землі, а статті 1602–

1604 передбачали кваліфікуючі ознаки цього ж діяння. Статтею 552 окремо передбачалося покарання за насильницьке заволодіння казенною (державною) земельною власністю, самовільне користування їй або її ушкодження [254]. Суб'єктами даного злочину могли бути як посадові, так і не посадові особи. Стаття 1605 Уложення про покарання кримінальні та виправні передбачала відповідальність за «истреблении граничных меж и других знаков, с намерением присвоить себе или кому-либо другому часть чужой недвижимости, или для иной противозаконной цели...». Ознакою всіх цих діянь було те, що правопорушник зазіхає тільки на право фактичного користування земельною ділянкою, без одержання офіційного статусу власника землі [254].

2. Злочини, метою яких було незаконне одержання юридичного права на власність земельної ділянки [254]. Сутність даних діянь складалася в протиправному переході юридичного права власності на землю за допомогою підробки (статті 1677, 1678 і 1679 Уложення про покарання кримінальні та виправні), обману (ст. 1680), використання службового становища (ст. 438), шахрайства (статті 1688, 1689, 1702, 1703) або насильства (статті 1686, 1687).

3. Злочини, вчинені з метою незаконного використання земельної ділянки, результатом якого було б погіршення якості даної ділянки, одержання майнової вигоди при завданні збитків землекористувачам або суспільним інтересам [254]. Відповідальність за їх вчинення передбачалася в Уставі про покарання, що накладаються мировими суддями (самовільне добування копалин (ст. 145); самовільне зведення на чужу землю сміття й нечистот (ст. 150) [254].

4. Злочини, пов'язані зі операціями із земельними ділянками (продаж або застава) при відсутності юридичного права на це. Статті 1699, 1700 і 1705 Уложення про покарання кримінальні та виправні, передбачали відповідальність за одержання майнової вигоди при продажі або заставі вже проданої земельної ділянки, або чужої, мнимої, що знаходиться під заборною, секвестром або опікою, із прихованням цих обставин від присутственного місця, що видає акт переходу майна, або від покупця.

5. Злочини, вчинені шляхом зловживання правами, наданими третім особам відносно земельної власності – зловживання повноваженнями з боку опікунів і

підкувальників (ст. 1898); зловживання повноваженнями з боку керуючих по дорученням вотчинами або іншими маєтками (ч. 2 ст. 1709); зловживання повноваженнями з боку повірених, які зловмисно переступають межі даного їм повноваження або входять у зносини або угоди із супротивниками свого довірителя на шкоду йому – (ч. 1 ст. 1709); або повідомляють останнім довірені їм документи або інші папери свого довірителя без його згоди й не за розпорядженням суду й тим заподіюють йому збиток – (ст. 1710) [254].

Таким чином, дореволюційне кримінальне законодавство досить детально регламентувало кримінальну відповідальність за порушення земельно-правових норм, постійно збільшувало перелік кримінально-караних діянь з метою реального гарантування права власності на землю, а також зберігання екологічної цінності землі. Як правильно відмічає О. Ю. Татаров, по мірі збільшення кількості власників землі й розширення ринку землі збільшувалася й кількість кримінально-караних діянь за порушення даних правовідносин [254].

Одним із перших декретів радянської влади був Декрет про землю, який скасував приватну власність на землю та провів її націоналізацію. Землі селян залишилися в їхньому користуванні, але без права продажу і купівлі. Націоналізовані землі становили загальнонародний земельний фонд, частина якого не підлягала розподілу.

У період існування СРСР земля знаходилася у державній власності і за допомогою інституту права постійного користування землею держава регулювала доступ громадян до земельної власності та визначала умови володіння нею. Як зазначає П. Кулініч надання земельних ділянок у постійне користування означало, що особи могли лише фізично володіти ними, огородивши ділянку периметром, позначивши її як «свою» і регулюючи доступ інших осіб на «свою територію», та використовувати ділянки винятково за їх цільовим призначенням. Однак постійні землекористувачі не мали права будь-яким чином розпоряджатися наданими їм земельними ділянками, наприклад, шляхом продажу, дарування, передачі в оренду, заставу чи спадщину. Такі дії вважалися грубим порушенням законів про націоналізацію землі і переслідувалися у кримінальному порядку. Держава була

єдиним і неодмінним власником всіх наданих у постійне користування земельних ділянок [141, с. 212].

Відсутність права власності на землю у період існування СРСР обумовило наявність лише одного складу злочину, об'єктом якого була земля. У радянські часи земля розглядалася лише як об'єкт господарювання. Відповідно у кримінальному законодавстві передбачалася відповідальність за «Самовільне захоплення земельної ділянки і самовільне будівництво», яка знаходилася у главі IX «Злочини проти порядку управління» Кримінального кодексу України (ст. 199 у ред. від 28 грудня 1960 р. [140]). Статтею 199 встановлювалася кримінальна відповідальність за порушення права державної власності на землю. Земля розглядалася лише як економічна категорія, екологічні функції та приватне право власності землі ігнорувалися законодавцем.

ЗК УРСР від 18 січня 1990 р. поруч постійним користуванням землею регламентував інститут довічного успадкованого володіння землею, суб'єктами якого могли бути лише громадяни [194]. У 1992 році був запроваджений інститут права приватної власності на землю для громадян та інститут права колективної власності на землю для колективних та інших сільськогосподарських підприємств [194]. 01 січня 2002 р. набув чинності новий ЗК, прийнятий 25 жовтня 2001 р [112]. Відповідно до ст. 92 ЗК, права постійного користування земельною ділянкою із земель державної та комунальної власності можуть набувати лише підприємства, установи та організації, що належать до державної або комунальної власності [266].

До 2001 року за протиправне посягання на землю як об'єкт природи, її якісний стан передбачалася лише адміністративна відповідальність. З прийняттям 05 квітня 2001 р. нового КК України законодавець встановив кримінальну відповідальність за злочинні посягання проти навколишнього природного середовища, об'єднавши відповідні правові приписи в розділі VIII Особливої частини КК України «Злочини проти довкілля». Зберігаючи адміністративну відповідальність за псування і забруднення сільськогосподарських та інших земель, законодавець передбачив і кримінальну відповідальність за такі діяння за більш небезпечних умов їх вчинення.

До розділу VIII Особливої частини КК України було включено ст. 239 – «Забруднення або псування земель», якою регламентується кримінальна відповідальність за злочинне погіршення якісного стану земель. З 2001 року актуалізувалися необхідність у дослідженні питань доказування у справах про злочини у сфері земельних відносин.

Як об'єкт господарювання земля отримала кримінально-правовий захист також з введенням нового кримінального кодексу України. Стаття 254 «Безгосподарське використання земель» передбачає кримінальну відповідальність за безгосподарське використання земель, якщо це спричинило тривале зниження або втрату їх родючості, виведення земель з сільськогосподарського обороту, змивання гумусного шару, порушення структури ґрунту [266]. Кримінальний кодекс України передбачає широке коло відповідальності за порушення вимог земельного законодавства. Кримінальні провадження, пов'язані із незаконним заволодінням земельною ділянкою становити окрему групу.

Аналіз сучасного стану національного законодавства дозволяє дослідити структуру кримінальних правопорушень, за які передбачена кримінальна відповідальність за незаконне заволодіння земельною ділянкою і запропонувати їх ієрархічну класифікацію за ознакою предмету посягання. Класифікація за ознакою предмету посягання дозволяє кримінальні правопорушення за злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею, поділити на три групи: ті, які порушують право фактичного користування без одержання офіційного статусу власника земельної ділянки; ті, метою яких є незаконне набуття юридичних прав на землю; кримінальні правопорушення екологічної спрямованості, метою яких є незаконне заволодіння землею.

До кримінальних правопорушень, які порушують право фактичного користування без одержання офіційного статусу власника земельної ділянки, належать самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво (ст. 197-1 КК України) та самоправство (ст. 356 КК України). Особливістю таких кримінальних правопорушень є те, що об'єктом посягання є безпосередньо земельна

ділянка, а не права на неї. Предметом доказування є факт заволодіння земельної ділянкою, встановлення її площі.

Наступну групу складають кримінальні правопорушення, метою яких є незаконне набуття юридичних прав на землю. До цієї групи ми відносимо шахрайство (ст. 190 КК України), зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК України), зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги (ст. 365-2 КК України), підроблення документів, печаток, штампів та бланків, їх збут, використання підроблених документів (ст. 358 КК України), службове підроблення (ст. 366 КК України) – як супутні злочини. Особливістю цієї групи кримінальних проваджень є те, що при їх вчиненні здійснюється протиправний перехід юридичних прав на земельну ділянку.

Третю групу складають кримінальні правопорушення екологічної спрямованості, метою яких є незаконне заволодіння землею. До цієї групи належить незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель (ст. 239-1 КК України) та незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах (ст. 239-2 КК України). Характерним для цієї групи є вчинення дій, спрямованих на заволодіння ґрунтовим покривом чи водним фондом без спеціалізованого дозволу. Об'єктом посягання з ґрунтовий покрив.

Таким чином, кримінальні правопорушення у справах про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею за ознакою предмету посягання, поділяються на три групи: ті, які порушують право фактичного користування без одержання офіційного статусу власника земельної ділянки (статті 197-1, 356 КК України); кримінальні правопорушення, метою яких є незаконне набуття юридичних прав на землю (статті 190, 364, 365-2, 358, 366 КК України); кримінальні правопорушення екологічної спрямованості, метою яких є незаконне заволодіння землею (статті 239-1, 239-2 КК України).

Функціонування кримінально-правових засобів охорони земельних відносин та посилення кримінальної відповідальності за незаконне заволодіння землею передбачає собою забезпечення належної діяльності органів досудового розслідування, слідчого, прокурора, судді і суду з розкриття злочинів даної

категорії, викриття й покарання винних та недопущення покарання невинних [161, с. 268]. Розкриття злочину передбачає собою встановлення всіх обставин, що підлягають доказуванню на стадії досудового розслідування [261, с. 253]. Від рівня досудового розслідування залежить досягнення мети кримінального провадження та забезпечення охорони прав і свобод людини громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань [139]. Виконання означених цілей стає можливе шляхом забезпечення професіоналізму суб'єктів, які здійснюють доказування з одного боку та доктринальної розробки складових доказування у справах про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею з іншого. Як показує аналіз концепції доказування злочинів, пов'язаних із незаконним заволодінням землею, в теорії кримінального процесу відсутня системність щодо дослідження предмету доказування у справах, пов'язаних із вчиненням шахрайських дій, спрямованих на незаконне заволодіння землею, а також службових злочинів. Не дослідженими на достатньому рівні є предмет доказування у злочинах із екологічною спрямованістю, метою яких є незаконне заволодіння землею. Наразі не розроблена система поглядів щодо специфіки проведення окремих слідчих (розшукових) дій та особливостей оціночної діяльності слідчого щодо отриманих доказів по зазначеним категоріям справ.

Здебільшого в теоретичних дослідженнях приділялась увага вивченню та аналізу складів злочину, які порушують право фактичного користування земельної ділянки без одержання офіційного статусу власника такої земельної ділянки (статті 197-1, 356 КК України) та дослідженню специфіки проведення окремих слідчих (розшукових) дій під час доказування у зазначеній групі злочинів.

Аналіз теоретичних напрацювань, які стосуються дослідження специфіки доказування у справах про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею дозволяє поділити їх на чотири групи:

– загальнотеоретичні роботи, які стосуються відповідальності за порушення земельного законодавства;

- роботи, які стосуються особливостей кваліфікації діяння та складу злочину;
- роботи, які стосуються кримінологічної характеристики та запобігання злочинам, пов'язаним із незаконним заволодінням землею;
- роботи, які стосуються особливостей доказування у справах про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею.

В загальнотеоретичних роботах, які стосуються відповідальності за порушення земельного законодавства, здійснено чітке розмежування кримінальної, адміністративної та цивільно-правової відповідальності за порушення законодавства у сфері земельних відносин. Основні риси земельно-правової відповідальності ще у 1973 році ставали предметом дослідження окремих науковців, Так, О. В. Ізмайлов у своїй роботі «Відповідальність за порушення земельного законодавства» дав визначення земельно-правовій відповідальності та запропонував міру та підстави відповідальності, які слід застосувати до правопорушника [113, с. 11]. Автор виокремлює основні види кримінальних правопорушень у земельній сфері, до яких відносить дарування, оренду землі та самовільне зайняття земельної ділянки чи самовільне будівництво [113, с. 12]. Правові аспекти юридичної відповідальності в галузі охорони навколишнього середовища досліджувалися Ю. С. Шемшученком, В. Л. Мунтян, Б. Г. Розовским в науковій роботі «Юридична відповідальність в області охорони навколишнього середовища», де піднімаються актуальні питання необхідності охорони земель, як складової навколишнього середовища та настання відповідальності у разі завдання шкоди навколишньому середовищу [349, с. 98]. Г. І. Балюк, Н. П. Медведева, Т. О. Коваленко, В. В. Носік досліджували правові аспекти юридичної відповідальності безпосередньо у земельному праві в роботі «Юридична відповідальність у земельному праві України» [15, с. 356]. Т. Б. Саркісова у своєму дослідженні «Земельне правопорушення як підстава юридичної відповідальності в Україні» здійснила характеристику суспільно небезпечних діянь у сфері земельних відносин як підстави кримінальної відповідальності [228, с. 10]. На монографічному рівні питання відповідальності у

земельному праві досліджував М. В. Шульга [355; 352; 351; 354]. Аналіз цих робіт дозволяє визначити особливості, які треба враховувати при доказуванні, а також визначити ознаки, які відрізняють кримінальне правопорушення від адміністративного та інших видів юридичної відповідальності.

Більш вузько юридичну відповідальність за окремі види правопорушення досліджував В. В. Сидоренко, який вивчав правові наслідки самовільного зайняття земельних ділянок. В своїй роботі він розглянув поняття самовільного зайняття земельних ділянок як підстави негативних правових наслідків, виокремив їх ознаки та надав характеристику дій, що не вважаються самовільним зайняттям земельних ділянок. На основі своїх досліджень В. В. Сидоренко запропонував серед правових наслідків вчинення самовільного зайняття земельних ділянок розрізняти різні за характером та своєю природою адміністративно-правові, кримінально-правові, цивільно-правові та земельно-правові наслідки, які характеризуються власною специфікою [229, с. 105; 230, с. 91]. Отже, аналіз зазначених робіт дає можливість скласти уявлення про види правопорушень та правові аспекти юридичної відповідальності за злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею. Таке розуміння дає можливість при доказуванні правильно визначити наявність складу злочину та відмежувати його від адміністративних та цивільно-правових правовідносин.

Роботи, які стосуються особливостей кваліфікації діяння та складу злочину орієнтовані на дослідження суспільно небезпечних діянь, пов'язаних із незаконним заволодінням землею. Найбільш дослідженим питанням є особливості кваліфікації діяння та складу злочину, пов'язаного із самовільним зайняттям земельної ділянки та самовільним будівництвом. Особливості кваліфікації таких злочинів у своїх роботах досліджували В. М. Захарчук [108, с. 184; 109, с. 96]. Так, В. М. Захарчук у своїй роботі «Самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво за кримінальним правом України» здійснює кримінально-правову характеристику самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва, визначає стан дослідження питань кримінальної відповідальності за самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво в доктрині

кримінального права. Автор проводить дослідження соціальної зумовленості кримінальної відповідальності за такі дії, здійснює характеристику об'єктивної сторони складу злочину, а також їх кваліфікуючих ознак. В його роботах прослідковується розмежування досліджуваних складів злочинів із суміжними складами злочинів, а також їх відмежування від подібних адміністративних деліктів [110, с. 11]. Особливості кримінальної відповідальності за самовільне зайняття земельної ділянки стало предметом дослідження О. О. Дудорова [81, с. 5; 8, с. 80], Р. О. Мовчана [165, с. 116; 164, с. 102]. Автори здійснюють юридичний аналіз складів злочинів, передбачених ст. 197-1 Кримінального кодексу України, а також розглядають питання покарання і звільнення від кримінальної відповідальності за самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво. Більш детально кримінально-правові аспекти відповідальності за самовільне зайняття земельної ділянки розкрито у роботі Р. О. Мовчана «Кримінальна відповідальність за самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво», в якій автор аргументував необхідність зміни назви ст. 197-1 КК України на «Самовільне зайняття земельної ділянки» та виключення зі ст. 197-1 КК України кваліфікуючих ознак самовільного будівництва та зробив висновок про доцільність передбачення частини 2, 3 та 4 ст. 197-1 КК України як злочинів з матеріальними складами (окрім організації групових дій, спрямованих на самовільне зайняття земельної ділянки). У своєму дослідженні автор обґрунтовує необхідність визнання самовільного зайняття земельних ділянок особливо цінних земель як особливо кваліфікуючої ознаки самовільного зайняття земельної ділянки [165, с. 117]. Аналіз зазначених робіт дозволяє скласти чітке уявлення про ознаки складу злочину, передбаченого ст. 197-1 КК України, разом з тим, не достатньо дослідженим залишається питання вчинення кримінальних правопорушень, метою яких є незаконне набуття юридичних прав на землю (статті 190, 364, 365-2, 358, 366 КК України) та кримінальні правопорушення екологічної спрямованості, метою яких є незаконне заволодіння землею (статті 239-1, 239-2 КК України). Недостатня дослідженість цих питань створює проблеми при визначенні предмета доказування злочину, кваліфікуючих ознак та інших особливостей доказування.

Роботи, які стосуються кримінологічної характеристики, виявлення та запобігання злочинам, пов'язаним із незаконним заволодінням землею спрямовані на встановлення закономірностей виникнення і прояву злочинності, про яку йде мова. В. І. Медведєв та А. Т. Міщенко, досліджуючи особливості виявлення злочинів у будівництві методами економіко-правового аналізу, приділяли певну увагу злочинам, пов'язаним із незаконним заволодінням землею [159, с. 34]. М. С. Рябченко у своїй роботі «Правові засади розкриття злочинів у сфері земельних відносин підрозділами Державної служби по боротьбі з економічною злочинністю» висвітлив сучасний стан нормативно-правового регулювання підстав розкриття злочинів підрозділами ДСБЕЗ у сфері земельного законодавства та вироблено пропозиції щодо його удосконалення [224, с. 142]. Криміналістичну характеристику самовільного зайняття земельною ділянкою у своїх дослідженнях здійснив М. М. Пахович. Він визначив юридичні ознаки земельної ділянки як об'єкта права власності та як предмета самовільного зайняття земельною ділянкою, а також визначив механізм злочину [179, с. 128]. Характеристику особи злочинця, який самовільно зайняв земельну ділянку та здійснив самовільне будівництво, здійснено М. Ю. Марченко [156, с. 12]. О. М. Бульба здійснив кримінологічну характеристику та детермінацію самоправства в цілому і щодо земельних ділянок зокрема. У своєму дослідженні він сформулював підстави криміналізації самоправства, розробив кримінологічну характеристику соціально-демографічних, морально-психологічних та кримінально-правових ознак особи злочинця-самоправця. Він дійшов висновку про те, що «вимушені самоправці» (11 %) вдаються до самоправних дій як способу захисту своїх прав з метою відновлення «справедливості» в їх розумінні; ці особи вчиняють протиправні дії переважно у сфері земельних і житлових спорів [25, с. 9]. На основі проведених досліджень автор визначив, що при конфліктній життєвій ситуації (58 % випадків) винний вдається до протиправних дій під час тривалого конфлікту із потерпілим через майно, використання земельних ділянок або житлових приміщень [25, с. 10]. Аналіз таких робіт дає можливість визначити сутність і природу злочину, що дозволяє скласти уявлення про внутрішні зв'язки вчиненого злочину, визначити

тенденції можливого розвитку подій та більш точно визначити предмет доказування.

Роботи, які безпосередньо стосуються особливостей доказування злочинів, пов'язаних із незаконним заволодінням землею дозволяють зрозуміти механізм доказування та деталізувати його від загального поняття доказування до доказування в кримінальних провадженнях, пов'язаних із незаконним заволодінням землею.

Дослідження питання доказування у кримінальному провадженні (на стадії досудового розслідування) привертало увагу багатьох авторів. Зокрема О. В. Александрова у роботі «Доказування у кримінальному провадженні» [3, с. 214], В. С. Гнатенка у дослідженні «Межі доказування у кримінальному провадженні» [61, с. 12], О. В. Горбачова в праці «Кримінально-процесуальне доказування та оперативно-розшукова діяльність» [68, с. 41]. А. В. Заклюк, досліджуючи докази та доказування на стадії досудового розслідування, обґрунтував вимоги, яким має відповідати кримінальна процесуальна форма доказування, насамперед, пов'язані із забезпеченням гарантій дотримання прав і свобод учасників кримінального провадження [106, с. 4]. Д. Б. Кастарнов досліджував проблемні аспекти доказування обставин, які характеризують особу обвинуваченого (підозрюваного), у кримінальному провадженні [121, с. 13]. В роботі Л. А. Кірмач «Доказування як форма процесуального пізнання та метод розслідування злочинів» здійснено комплексне дослідження сучасних проблем доказування. Автор на підставі багатоаспектного аналізу вихідних засад пізнання злочину та його інформаційної сутності, визначає основні напрями застосування доказування як форми процесуального пізнання та специфічного методу розслідування злочинів [123, с. 124]. Я. Ю. Конюшенко у своєму науковому дослідженні «Доказування на досудовому провадженні у кримінальному процесі України» запропонує класифікацію доказів за способом (механізмом) їх отримання суб'єктом кримінального процесу [135, с. 114]. В роботі «Методологічні проблеми доказування у кримінальному процесі України» Ю. Б. Пастернак сформулювала цілісний авторський підхід до поняття методології кримінально-

процесуального доказування, та довела, що загальнонауковими методологічними основами доказування у кримінальному процесі є не тільки теорія пізнання, а й теорія логічної аргументації [148, с. 14]. О. В. Пчеліна аналізувала «Особливості предмета доказування у кримінальних справах про економічні злочини та їх вплив на методику розслідування» [215, с. 185].

Стандарти доказування у кримінальному провадженні дослідила Х. Р. Слюсарчук. Автор визначила поняття стандартів доказування у кримінальному провадженні, а також визначила та обґрунтувала перелік рішень, які приймаються під час кримінального провадження на підставі досягнення стандартів доказування [234, с. 15]. У науковій роботі «Кримінально-процесуальні засоби доказування» за авторством С. М. Стахівського, запропоновано зміну концептуального підходу до засобів доказування у кримінальному судочинстві, згідно з яким кримінально-процесуальними засобами доказування є лише докази, тобто відомості про факти. Автор проводить розмежування між критеріями і загальними правилами оцінки доказів та їх процесуальних джерел. В роботі доведено, що процес доказування складається не з трьох, як традиційно прийнято вважати елементів, а з чотирьох. Четвертим елементом є прийняття процесуального рішення [237, с. 24].

У дослідженні К. С. Фомічова «Доказування у справах про злочини, пов'язані з незаконним заволодінням суб'єктами господарювання» визначено особливості предмета доказування у справах про злочини, що пов'язані з незаконним заволодінням суб'єктами господарювання, деталізовано обставини об'єктивного та суб'єктивного характеру, що підлягають доказуванню у кримінальній справі та впливають на прийняття підсумкових процесуальних рішень у досудових стадіях кримінального процесу та під час розгляду справи у суді. Крім того, у роботі виокремлено додаткові обставини, що підлягають доказуванню під час з'ясування характеру та розміру шкоди, завданої злочинами цієї категорії, зокрема визначено єдині критерії обчислення розміру матеріальної шкоди [333, с. 12].

Аналіз специфіки доказування на стадії судового розгляду кримінального провадження здійснювали О. В. Литвин, Б. П. Ратушна та інші. Так, О. В. Литвин у

своїй роботі «Кримінально-процесуальне доказування у стадії судового розгляду» [146, с. 14], запропонувала та довела можливість використання термінологічного сполучення «кваліфікація фактичних даних» для позначення першого елемента процесу доказування на стадії судового розгляду, виділила особливості оцінки доказів при прийнятті проміжних судових рішень на стадії судового розгляду. В роботі виділено три елементи предмета доказування у судовому розгляді угод: 1) загальний елемент (обставини, передбачені ст. 91 КПК); 2) особливий елемент (характерний для кримінального провадження на підставі обох видів угод); 3) спеціальний елемент (характерний для кримінального провадження на підставі угод про примирення) [146, с. 14]. Б. П. Ратушна присвятила свої дослідження питанню належного доказування у судовому правозастосуванні України в світлі практики Європейського суду з прав людини [214, с. 71]. В дослідженні А. В. Завтура «Особливості доказування при розгляді та вирішенні слідчим суддею та судом клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження» розкрито особливості доказування при їх застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження у судовому провадженні з перегляду судових рішень, що полягають у: деактуалізації більшості підстав їх застосування, передбачених розділом 2 КПК України; зв'язаності нормативними межами апеляційного та касаційного провадження; наявністю вирішеного по суті кримінально-правового спору, формалізованого у підсумковому рішенні суду першої (апеляційної) інстанції [104, с. 5]. О. І. Чучукало аналізувала проблеми процесуального та криміналістичного забезпечення доказування на судових стадіях кримінального процесу України. Автор здійснила трактування особливостей процесу доказування на судовому слідстві, а також визначила сутність та зміст процесуального та криміналістичного забезпечення доказування на судовому слідстві. В роботі надано характеристику і визначено структуру, термінологічного апарату процесуального та криміналістичного забезпечення доказування на судовому слідстві [347, с. 115]. Отже, проблемні аспекти доказування в кримінальній процесуальній літературі досліджені на належному рівні. Разом з тим, число робіт, присвячених доказуванню у справах про злочини, пов'язані із незаконним

заволодінням землею досить обмежене. Більшість із них присвячена особливостям доказування самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва. Так, особливості розкриття та розслідування самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва відображені у методичних рекомендаціях, виконаних у співавторстві А. А. Вознюка, С. С. Чернявського, М. М. Алексійчука, Н. А. Буличева, О. В. Кравчука, О. М. Крука, В. С. Мацишина та ін. Запропонована методика ґрунтується на поглибленому дослідженні кількісних та якісних характеристик відповідних злочинів, системному опрацюванні законодавчих та інших нормативно-правових актів, узагальнених матеріалах практичної діяльності правоохоронних органів. Методика відображає особливості здійснення доказування під час розслідування злочинів означених категорій та особливості проведення окремих слідчих дій [345, с. 47]. Ю. В. Сіроштан, М. М. Кульпанов розробили алгоритм дій працівників поліції при виявленні фактів незаконного використання земельних ділянок (самовільне зайняття): викладено дії працівників поліції при виявленні фактів незаконного використання земельних ділянок (самовільне зайняття) [233, с. 21]. Розслідування самовільного зайняття земельної ділянки або самовільного будівництва стали предметом дослідження З. С. Галавана, Р. Л. Степанюка, Д. Д. Заяць, В. І. Павликівського [53, с. 31].

Деякі особливості розслідування злочинів, вчинених у сфері земельних відносин, що поєднуються з легалізацією майна, здобутого злочинним шляхом, розкриває А. Калужинський [118, с. 94]. На підставі аналізу слідчої практики органів прокуратури, автор виокремив види та способи вчинення злочинних посягань у сфері земельних відносин та охарактеризував особливості тактики і методики розслідування [118, с. 95].

Особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у доказуванні злочинів, пов'язаних із незаконним заволодінням землею досліджували С. В. Андрусенко, Н. Г. Ковальова, І. С. Тальянчук, Н. М. Татарин, О. В. Щербина та інші. Так, С. В. Андрусенко вивчав слідову картину злочинів у сфері земельних відносин [6, с. 139]. О. В. Щербина аналізував ефективність

застосування відеоконтролю місця як способу запобігання злочинам, пов'язаним із незаконним заволодінням землею [358, с. 97].

Н. Г. Ковальова приділяла увагу вивченню особливостей тактики слідчого експерименту під час розслідування самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва [127, с. 76]. Автор виокремлює три стадії слідчого експерименту – підготовчу, робочу і заключну та наводить специфічні обставини, які слідчий повинен з'ясувати під час проведення слідчої (розшукової) дії, про яку йде мова. Крім того, в своїй роботі автор надає криміналістичні рекомендації для проведення слідчого експерименту [127, с. 77]. Деяку увагу автор приділяла вивченню типових слідчих ситуацій початкового етапу розслідування самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва [127, с. 78]. Н. М. Татарин розглядає специфіку проведення огляду місця події під час самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва [249, с. 307]. І. С. Тальянчук досліджував питання використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів у сфері земельних відносин [245, с. 349; 244, с. 465].

Відсутність наукової інформації, узагальнення практичного та зарубіжного досвіду, теоретичних закономірностей, а також невирішеність практичних завдань і суперечностей свідчать про соціальну значущість дослідження питання доказування у справах про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею, а отже і про його актуальність.

Аналіз теоретичних напрацювань свідчить, що додаткового дослідження потребують питання: доказування у справах, пов'язаних із вчиненням шахрайських дій, спрямованих на незаконне заволодіння землею, а також службових злочинів; доказування у злочинах із екологічною спрямованістю, метою яких є незаконне заволодіння землею. Не розроблена система поглядів щодо специфіки проведення окремих слідчих (розшукових) дій та особливостей оціночної діяльності слідчого щодо отриманих доказів у справах про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею.

1.2 Сутність доказування у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею

Кримінально-правова охорона земельних відносин набуває необхідного рівня лише за умови якісного розслідування та розгляду кримінальних проваджень, змістовною частиною яких є встановлення обставин вчинення злочину. Аналіз правозастосовної практики свідчить, що доказування не завжди є ефективним та результативним, що, як наслідок, призводить до винесення виправдувальних вироків у зазначеній категорії кримінальних проваджень [33; 305]. Аналіз статистичної звітності Генеральної прокуратури України за 2016–2019 роки свідчить про тенденцію зростання злочинів, пов'язаних із незаконним заволодінням землею. Так, у 2016 році обліковано 493 кримінальних проваджень, пов'язаних із земельними відносинами. У 2017 році їх кількість збільшилась та становить 613 кримінальних проваджень. У 2018 році цей показник сягнув 694 облікованих кримінальних правопорушень у звітному періоді [111]. Позитивний приріст вчинення злочинів у даній сфері свідчить про необхідність вжиття превентивних заходів, пов'язаних з їх протидією з одного боку, а також про доцільність розроблення і удосконалення методики доказування з іншого. Крім того, існує нагальна потреба у дослідженні структури предмету доказування у справах про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею, що сприятиме підвищенню якості та ефективності досудового розслідування злочинів, пов'язаних з незаконним заволодінням землею.

Питання доказування у справах про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею давно перебувають у полі зору науковців та були предметом наукових досліджень Н. В. Бондарчука [24], О. В. Головкина [62], С. М. Козела [24], С. В. Кондратюка [133], М. М. Паховича [179], І. С. Тальянчука [246], О. С. Тарасенка [248], Н. М. Татарина [250], І. І. Тупельняка [62]. У роботах зазначених авторів досить ґрунтовно розглядається специфіка доказування даного виду злочину, здійснюється криміналістична характеристика, розкривається специфіка проведення окремих слідчих (розшукових) дій, однак на сьогодні

залишаються дискусійними питання обставин, які підлягають доказуванню у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею, метою яких є незаконне набуття юридичних прав на землю та злочини екологічної спрямованості, пов'язані із незаконним заволодінням землею.

Мета підрозділу полягає в аналізі обставин, які підлягають доказуванню у визначенні специфіки та структури доказування злочинів, пов'язаних із незаконним заволодінням землею, які порушують право власності на землю (проти порядку управління), злочинів, пов'язаних із незаконним заволодінням землею, метою яких є незаконне набуття юридичних прав на землю та злочинів екологічної спрямованості, пов'язаних із незаконним заволодінням землею.

Доказування є найважливішою складовою кримінальної процесуальної діяльності слідчого під час розслідування злочинів, пов'язаних із незаконним заволодінням землею. Воно має свої особливості в залежності від етапу досудового розслідування та складових доказування, які включають в себе практичну та розумову діяльність слідчого. Розумова діяльність полягає у визначенні кола документів, які свідчать про подію злочину, їх місцезнаходження, усвідомлення процедури зміни права власності на землю, документообігу в установах, які приймають рішення щодо права власності, користування чи розпорядження землею, особливостей їх підготовки, видачі.

Засоби доказування у справах про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею диференціюється в залежності від етапу досудового розслідування. В теорії кримінального процесу існує декілька підходів щодо диференціації етапів досудового розслідування. Найпоширенішим є поділ досудового розслідування на три етапи (початковий, наступний, заключний) [361; 153; 174, с. 214], та на два етапи (початковий та наступний) [239, с. 112; 18, с. 214; 163, с. 125]. Ми приєднуємось до останньої групи науковців та вважаємо, що досудове розслідування складається з початкового та наступного етапів доказування.

Початковий етап доказування триває з моменту внесення відомостей до ЄРДР до встановлення достатніх обставин для повідомлення особі про підозру чи для

закриття кримінального провадження. Початковий етап доказування складається з практичної діяльності слідчого, спрямованої на збір доказів та розумової діяльності слідчого, спрямованої на аналіз зібраних доказів та прийняття процесуального рішення про повідомлення про підозру в порядку ст. 276 КПК України чи прийняття рішення про закриття кримінального провадження в порядку ст. 284 КПК України.

Наступний етап доказування розпочинається з вручення особі письмового повідомлення про підозру (ст. 278 КПК України) і триває до закінчення досудового розслідування і внесення прокурором до Єдиного реєстру досудових розслідувань необхідних відомостей в порядку, визначеному ст. 284 КПК України [101, с. 140]. Наступний етап доказування також складається з практичної та розумової діяльності слідчого, які передбачають собою відповідно збір та оцінку доказів.

Більшість вчених відносять перевірку і оцінку доказів та прийняття на їх основі процесуальних рішень до заключного етапу доказування [361, с. 354; 153, с. 21; 174, с. 234]. На нашу думку, перевірка та оцінка доказів здійснюється на всіх етапах доказування. Однак, перевірка та оцінка доказів триває протягом всього досудового розслідування. Процесуальні рішення слідчий приймає і на початковому і на наступному етапі доказування. Слідчий приймає процесуальні рішення та ініціює застосування заходів забезпечення кримінального провадження на початковому і на наступному етапах доказування. Тому, виділення діяльності слідчого щодо оцінки та перевірки доказів на заключному етапі досудового розслідування є не обґрунтованим, та не може виступати окремим критерієм для виокремлення в окремий етап.

Таким чином, досудове розслідування злочинів, пов'язаних із незаконним заволодінням землею складається із початкового та наступного етапу доказування. Відповідно, доказування у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею має особливості на початковому та наступному етапі доказування.

В ході дослідження автором проаналізовано ряд кримінальних проваджень про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею та визначено практичну та розумову складову доказування на початковому та наступному етапі доказування.

Кожен етап доказування у справах про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею має свої особливості в залежності від складової доказування (практичної та розумової діяльності слідчого), а також визначено структуру доказування, яка притаманна для цієї групи злочинів.

Специфіку доказування у справах про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею обумовлює структура доказування, яка береться за основу. Аналіз концепцій доказування, які на сьогодні існують в кримінальному процесі, дозволив виокремити найбільш раціональну та таку, що відповідає сучасним тенденціям досудового розслідування у справах про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею [136; 19; 176, с. 104; 258, с. 256; 143, с. 103; 238, с. 211; 60, с. 18; 184, с. 19; 126, с. 365; 64, с. 121; 125, с. 221; 150, с. 54; 56, с. 8; 356, с. 42]. Такою, на нашу думку, слід вважати концепцію, запропоновану М. А. Погорецьким. Він поділяє структуру кримінального процесуального доказування на зовнішню та внутрішню.

Така структура доказування, на нашу думку, позитивно впливає на організацію досудового розслідування у справах про злочини пов'язані із незаконним заволодінням землею, виступає гарантією та ефективним процесуальним засобом прийняття обґрунтованих, вмотивованих та справедливих рішень, а також сприяє вирішенню завдань кримінального провадження. Це обумовлено тим, що поєднання внутрішніх та зовнішніх елементів при доказуванні у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням земельною ділянкою, дозволяє повно, всебічно та об'єктивно виконати завдання кримінального провадження, визначені у ст. 2 КПК України, розмежувати адміністративну та кримінальну відповідальність, визначити наявність чи відсутність у особи умислу, а також визначити обставини, які виправдовують особу чи свідчать про причетність до вчинення злочину.

До зовнішніх структурних елементів доказування належать отримання, тобто практична складова доказування, та використання доказів, тобто розумова складова доказування.

Специфіка практичної складової доказування на початковому етапі розслідування злочинів, пов'язаних із незаконним заволодінням землею полягає у зборі документів на право власності, користування чи розпорядження земельної ділянки, яка є предметом злочину і на початковому етапі розслідування злочинів, пов'язаних із незаконним заволодінням землею, найпоширенішим способом пошуку та виявлення доказів є витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб документів, відомостей, актів перевірок (ч. 2 ст. 93 КПК України), а також застосування тимчасового доступу до речей і документів (ст. 159 КПК України) з метою долучення до матеріалів кримінального провадження правовстановлюючих та технічних документів на земельну ділянку.

Особливістю доказування у справах про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею є прослідковування переходу права власника на земельну ділянку від першого власника до останнього. Доцільно зібрати документи, які посвідчують право власності на земельну ділянку кожної особи. Першопочаткові документи на земельну ділянку можуть міститися в архіві сільської чи міської ради, де знаходиться земельна ділянка.

Перш за все, реалізуючи практичну складову на початковому етапі доказування, необхідно визначити коло державних установ, в яких можуть зберігатись документи на земельну ділянку, а також визначити контролюючі органи, до повноважень яких входить здійснення перевірки дотримання вимог земельного законодавства. Встановлення таких суб'єктів є розумовою складовою доказування. Метою доказування на початковому етапі є збір достатньої інформації, аналіз якої (розумова складова) дозволив би зібрати належні, достатні та допустимі докази для повідомлення про підозру особі. Зокрема, встановлення факту відсутності чи наявності дозволу на використання земельної ділянки, права власності на земельну ділянку чи дозволу на зняття верхнього шару ґрунту.

За відсутності дозволу на використання земельної ділянки чи на зняття ґрунтового покриву чи за відсутності юридичного права користування чи розпорядження земельною ділянкою, встановленню підлягають обставини, при яких

земельна ділянка використовувалась. Практична складова доказування полягає у зборі інформації щодо осіб, які фактично використовували земельну ділянку чи юридичні права на земельну ділянку, спосіб використання земельної ділянки, службових осіб, відповідальних за надання дозволу на використання земельної ділянки чи оформлення юридичних прав на земельну ділянку. Розумова складова доказування полягає в аналізі зібраних даних та визначенні подальшої стратегії і тактики розслідування.

Завданням практичної та розумової складової на початковому етапі доказування є встановлення ознак складу злочину та збір даних, достатніх для прийняття процесуального рішення.

На наступному етапі доказування, після повідомлення особі про підозру, специфіка доказування у кримінальних провадженнях, пов'язаних із незаконним заволодінням земельною ділянкою полягає у доведенні умислу особи, спрямованого на незаконне заволодіння земельної ділянки. Доказування умислу здійснюється шляхом аналізу висновків експертиз, які свідчать, наприклад, про те, що особа підписувала документи на зміну права власності на земельну ділянку, тощо. У разі, якщо злочин, що розслідується, віднесений до кримінальних правопорушень, які порушують право фактичного користування без одержання офіційного статусу власника земельної ділянки, доведення умислу є більш складним. Воно забезпечується шляхом використання показів осіб, які засівали земельні ділянки, чи забудовували їх та які вказують на особу, що вчинила злочин.

Під внутрішнім елементом структури доказування розуміють предмет, суб'єкт, мету, завдання, засоби та результат доказування [185, с. 69]. Внутрішній елемент доказування у справах про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею спрямований на дослідження обставин кримінального процесуального доказування, які визначено у ст. 91 КПК України. Для визначення обсягу та меж доказування у справах про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею, а також для формування повного уявлення про обставини, які підлягають доказуванню під час розслідування даного виду злочину перш за все необхідно встановити подію кримінального правопорушення, місце, час вчинення злочину, вид

і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, визначити обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення. Перелічені обставини є першочерговими для встановлення оскільки вони дозволяють визначити наявність складу злочину, кваліфікувати діяння, визначити коло осіб, які можуть бути причетними до його вчинення. Вони притаманні для початкового етапу доказування.

На наступному етапі доказування злочинів, про які йде мова, здійснюється встановлення винуватості особи у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета його вчинення; обставини, які характеризують особу підозрюваного/обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання; обставини, які підтверджують, що гроші, цінності та інше майно, які підлягають спеціальній конфіскації, одержані внаслідок вчинення кримінального правопорушення та/або є доходами від такого майна чи призначалися (використовувалися) для схилення особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення чи винагороди за його вчинення, або є предметом кримінального правопорушення, у тому числі пов'язаного з незаконним заволодінням земельної ділянки, або підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення незаконного заволодіння земельною ділянкою; обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання та закриття кримінального провадження; визначення розміру витрат на залучення експерта (у разі проведення експертизи під час досудового розслідування) [88, с. 245].

Для з'ясування внутрішнього елемента структури доказування, нами виокремлено способи вчинення злочину за ознакою предмета посягання на основі аналізу кримінальних проваджень у справах про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням земельною ділянкою.

Злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею, які порушують право власності на землю вчиняються шляхом: самовільного зайняття земельних ділянок для посіву сільськогосподарських культур (32 %) [286; 306; 301]; самовільного встановлення парканів та металевих конструкцій, що спричиняє зайняття земельної

ділянки (46 %) [292]; будівництва споруд без оформлення належних документів (63 %) [280; 326]; здійснення незаконного будівництва, без зміни, в установленому законом порядку, цільового призначення земельних ділянок (45 %) [302]; оформлення дозволу на будівництво на земельній ділянці шляхом складання завідомо недостовірних офіційних документів [320].

Спосіб вчинення злочинів, пов'язаних із незаконним заволодінням землею, метою яких є незаконне набуття юридичних прав на землю залежить від суб'єкта правоволодіння. У разі, якщо земельна ділянка перебуває у приватній власності, оформлення права власності на земельну ділянку здійснюється шляхом підроблення документів із залученням до співучасті у вчиненні злочину нотаріуса та інших осіб, які надають публічні послуги [321].

У разі вчинення злочину шляхом заволодіння земельної ділянки, яка знаходиться в державній чи комунальній власності, зміна права власності здійснюється, здебільшого, шляхом зловживання владою чи службовим становищем [303], здачі в оренду земельної ділянки шляхом заниження суми орендної плати [288].

Злочини екологічної спрямованості, пов'язані із незаконним заволодінням землею вчиняються шляхом: зняття верхнього шару ґрунту із земельної ділянки сільськогосподарського призначення за допомогою спеціальних технічних засобів навантажувача, екскаватора тощо без спеціального дозволу (58 %) [293; 268; 294]; використання механічного засобу типу земснаряд, видобування землі водного фонду (пісок) (46 %) [274]; зняття з русла річки і земельних ділянок в межах прибережних захисних смуг поверхневого (ґрунтового) шару землі (27 %) [290; 298], тощо (Додаток Б).

Зазначений перелік способів вчинення злочинів, спрямованих на заволодіння земельною ділянкою не є вичерпним, однак найбільш поширеним, про що свідчить опитування слідчих, які проводять досудове розслідування визначної категорії кримінальних проваджень.

Визначивши спосіб вчинення злочину, слідчий визначає обсяг документів, необхідних для дослідження та отримує дозвіл на тимчасовий доступ до них і їх вилучення у разі необхідності.

Аналіз кримінальних проваджень дозволяє зробити висновок про те, що першочергово для визначення об'єкту та предмету злочину, пов'язаного із незаконним заволодінням земельною ділянкою, повинні бути вилучені правовстановлюючі та технічні документи на земельну ділянку. Решта документів вилучається в залежності від способу вчинення злочину. У разі відчуження на користь особи земельної ділянки чи оформлення права власності на земельну ділянку шляхом підроблення документів вилученню підлягають: правовстановлюючі документи на земельну ділянку, документи, що стосуються оформлення права власності на земельну ділянку, відомості про отримання довідки з державної статистичної звітності про право власності на земельні ділянки та розподіл їх за власниками земель, землекористувачами, угіддями; проекти землеустрою; відомості про надання кадастрових номерів, витягів про нормативно-грошову оцінку вказаних земельних ділянок, декларації на землю; оригінали технічної документації.

У разі вчинення злочину шляхом здійснення будівництва на земельній ділянці без належним чином оформленої дозвільної документації вилученню підлягають: технічні паспорти на будівлі розташовані на земельній ділянці; правовстановлюючі документи на земельну ділянку; матеріали польових геодезичних робіт, координати поворотних точок меж земельної ділянки; технічна документація на земельну ділянку.

Якщо механізм вчинення злочину полягає у використанні службового становища з метою заниження суми орендної плати при здачі в оренду земельної ділянки першочергово підлягає вилученню: договір оренди земельної ділянки з додатками; додаткові угоди, за наявності, заява на надання дозволу на розробку проекту відводу земельної ділянки в оренду, розпорядження про надання дозволу на розробку проекту відводу земельної ділянки в оренду, документи, що підтверджують факт оплати оренди земельної ділянки.

Коло обставин, які підлягають доказуванню у справах, пов'язаних із незаконним заволодінням земельною ділянкою диференціюється в залежності від кваліфікації кримінального правопорушення та від того, які дії чи бездіяльність утворюють собою склад злочину. Так, під час розслідування кримінального правопорушення, кваліфікованого за ст. 197-1 КК України, основною обставиною, яка підлягає доказуванню, є: самовільне зайняття земельної ділянки; розмір шкоди, яка завдана законному володільцю або власнику; самовільне будівництво будівель або споруд на самовільно зайнятій земельній ділянці; здійснення будівництва на земельній ділянці, яка не відведена для цієї мети; будівництво без належного дозволу чи належно затвердженого проекту; будівництво з істотними порушеннями будівельних норм і правил [1, с. 446; 148, с. 61]. Під час досудового розслідування злочину, передбаченого ст. 356 КК України, обставинами, які підлягають першочерговому встановленню є факт самовільного, всупереч установленому законом порядку, вчиненні будь-яких дій із земельною ділянкою, правомірність яких оспорується окремим громадянином або підприємством, установою чи організацією та заподіяння значної шкоди інтересам громадянина, державним чи громадським інтересам, або інтересам власника [9, с. 40; 1, с. 817].

При вчиненні злочину, метою якого є незаконне набуття юридичних прав на землю (статті 190, 364, 358, 365-2, 366 КК України), першочерговими обставинами, які підлягають доказуванню є: вчинення дій, спрямованих на обманне або вчинене шляхом зловживання довірою, незаконне, безоплатне поза волею власника придбання права на земельну ділянку, що спричинило перехід права на майно до володіння чи розпорядження іншої особи (ст. 190 КК України) [1, с. 431; 7, с. 185; 80, с. 310]; використання службовою особою влади чи службового становища всупереч інтересам служби, що полягає у діях, спрямованих на незаконне відчуження земельної ділянки, передачі в оренду по заниженим тарифам; наявність наслідків у вигляді істотної шкоди інтересам окремих громадян або державним чи громадським інтересам чи інтересам юридичних осіб (ст. 364 КК України) [1, с. 845; 77, с. 30]; використання особою, яка здійснює професійну діяльність, пов'язану із наданням публічних послуг, всупереч своїм повноваженням, що полягає в певних

діях або бездіяльності суб'єкта, що призводить до незаконного заволодіння земельною ділянкою; наслідки, що виявляються у завданні істотної шкоди охоронюваним законом правам та інтересам окремих громадян, державним чи громадським інтересам або інтересам юридичних осіб (ст. 365-2 КК України) [1, с. 861; 329, с. 104]; факт складання завідомо неправдивих офіційних правовстановлюючих чи технічних документів на земельну ділянку, складання неправдивих документів щодо надання дозволу на будівництво на земельній ділянці, а також інших документів, які складені з метою незаконного заволодіння чи користування земельною ділянкою, їх видача чи внесення завідомо неправдивих відомостей (ст. 366 КК України) [1, с. 865].

Під час розслідування злочинів екологічної спрямованості, пов'язаних із незаконним заволодінням землею (статті 239-1, 239-2, 254 КК України), обставинами, які підлягають першочерговому встановленню є ті, які свідчать про: незаконне заволодіння ґрунтовим покривом, що спричинило небезпеку для життя та здоров'я людей чи довкілля (ст. 239-1 КК України) [1, с. 543]; незаконне заволодіння землями водного фонду та наявність фактичної можливості розпоряджатися цими землями (ст. 239-2 КК України) [1, с. 544; 54, с. 284]; безгосподарське використання земель, що спричинило тривале зниження або втрату родючості земель. Виведення земель із сільськогосподарського обороту; змивання гумусного шару, порушення структури ґрунту (ст. 254 КК України) [1, с. 576; 4, с. 12].

Зібравши документи, які відображають механізм неправомірного вилучення земельної ділянки, слідчий встановлює на їх основі обставини, що мають значення для кримінального провадження та обґрунтовує свою правову позицію, аргументує подальші процесуальні рішення, які він приймає у кримінальному провадженні, у тому числі здійснює перевірку вже отриманих доказів.

У справах про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею сліди злочину містяться у правовстановлюючих документах, технічній документації та інших документах, які змінюють право власності на землю чи дають право користуватися земельною ділянкою (договір оренди), які є матеріальними слідами злочину.

Докази у справах про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею здобуваються шляхом збору ідеальних слідів злочину, які містяться у свідомості людей, які були очевидцями вчинення злочину (ідеальні сліди злочину). Для збору та фіксації ідеальних слідів злочину слідчий зобов'язаний допитати всіх осіб, які приймали участь у підписанні неправомірних документів, з'ясовуючи їх умисел та усвідомлення своїх дій. Аналіз ідеальних та матеріальних слідів злочину дає можливість інтерпретувати обставини, при яких було здійснено незаконне заволодіння земельною ділянкою, сформувані внутрішнє переконання про осіб, які зацікавлені у незаконному заволодінні землею, а отже визначити коло осіб, причетних до його вчинення.

Говорячи про мету доказування, як про складову внутрішнього елементу структури доказування, слід зазначити, що в теорії кримінального процесу на сьогодні відсутня єдність думок щодо визначення цього поняття. Погляди більшості науковців сходяться на тому, що метою кримінальної процесуальної діяльності є встановлення істини [27, с. 78; 130, с. 68]. Ми погоджуємося з Я. О. Мотовиловкером, який відзначає, що встановлення істини – мета кримінального процесу; всебічне, повне і об'єктивне дослідження обставин справи – його принцип. При цьому автор підкреслює, що всебічне, повне, об'єктивне дослідження обставин справи та встановлення об'єктивної істини – поняття тотожні [166, с. 23, 28]. Однак, як вірно зазначає М. А. Погорецький, істина як мета доказування, визнавалася, здебільшого радянським вченими та була притаманна КПК України 1960 року [185, с. 68]. Істина, як мета доказування, визначалася і в дореволюційний період. Так, І. Я. Фойницький розглядав матеріальну істину як мету кримінального процесу [332, с. 9]. Таку точку зору підтримують І. В. Тирічев [264, с. 5–7], П. А. Лупинська [151, с. 161–163], В. С. Соркін [236, с. 11], та ін. Виділяє в системі принципів кримінального процесу принцип об'єктивної істини Т. М. Добровольська [75, с. 121–134]. Досягнення істини в судочинстві одночасно і як принцип, і як мету кримінального процесу розглядає М. С. Строгович, який зазначає, що одним з основних принципів кримінального процесу є принцип матеріальної істини, і

водночас, що мета процесу – встановлення матеріальної істини [243, с. 52, 88]. С. М. Стахівський у своїй монографії чітко визначає, що процес пізнання являє собою встановлення фактичних обставин справи, іншими словами встановлення в ній істини [238, с. 13].

Після прийняття Кримінального процесуального кодексу 2012 року підхід до визначення істини змінився. На сьогодні в теорії кримінального процесу поширеною є думка, згідно з якою мету доказування доцільно визначати виходячи із функціональної структури змагального кримінального процесу [185, с. 74].

У ч. 2 ст. 91 КПК України визначено, що метою доказування є встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження. Кримінальне процесуальне пізнання обмежено певними обставинами, які необхідно встановити у кожному кримінальному провадженні. У загальній теорії доказів цей перелік називають предметом доказування або обставинами, що підлягають встановленню у кожній кримінальній справі [188, с. 7–9]. Кримінальний процесуальний кодекс зобов'язує всебічно, повно і неупереджено встановити всі обставини кримінального провадження (ч. 1 ст. 94 КПК України), що мають значення (ч. 2 ст. 91 КПК України). І. І. Котубей роз'яснює, що обставинами кримінального провадження є предмет доказування, обставини встановлення яких здійснюється з урахуванням вимог диспозиції статті Кримінального кодексу України, за якої кваліфікується діяння, а також обставин, що є підставою для прийняття процесуальних рішень у кримінальному провадженні [138, с. 209]. Таким чином, метою доказування є збір доказів, достатніх для обґрунтування рішень, які можуть бути прийняті за результатами досудового розслідування.

У ч. 2 ст. 283 КПК України визначено чотири форми закінчення досудового розслідування: 1) закриття кримінального провадження; 2) звернення до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності; 3) звернення до суду з обвинувальним актом; 4) клопотанням про застосування примусових заходів медичного характеру. Разом з тим, аналіз ст. 91 КПК України свідчить про те, що в ній не відображені вимоги щодо доказування наявності обставин, які свідчать про застосування примусових заходів медичного характеру, оскільки це є

формою закінчення досудового розслідування (п. 3 ч. 2 ст. 283 КПК України). З огляду на це, обставини, які підлягають доказуванню доцільно було б доповнити обов'язком встановлення підстав для прийняття рішення про застосування примусових заходів медичного характеру до особи, яку підозрюють у вчиненні злочинів, пов'язаних із незаконним заволодінням землею.

Повертаючись до мети доказування, слід зазначити, що вона диференціюється в залежності від етапу доказування. Відтак на початковому етапі доказування у справах про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею мета полягає у зборі достатніх доказів для оголошення підозри особі (чи групі осіб) у вчиненні злочину чи для закриття кримінального провадження. Основною метою доказування на наступному етапі доказування є формування достатньої доказової бази для прийняття прокурором одного із рішень, передбачених ч. 2 ст. 283 КПК України.

Засоби доказування, які є складовою внутрішньої структури доказування, визначені в КПК України. Ними можуть бути слідчі (розшукові) дій, заходи забезпечення кримінального провадження, інші процесуальні дії, визначені в КПК України. Як відзначають Г. Ф. Горський, Л. Д. Кокорев, П. С. Елькінд, відмінною рисою процесуального пізнання є правова регламентація процесу пізнання і можливості використання тих або інших засобів як доказів істинності висновків [70, с. 202]. Аналіз правозастосовної практики та теоретичних напрацювань дозволяє засоби доказування у справах про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею поділити в залежності від етапу доказування на ті, яке здійснюється на початковому етапі та ті, які здійснюється на наступному етапі.

На початковому етапі доказування найпоширенішим засобом доказування є тимчасовий доступ до речей і документів та арешт майна. Щодо слідчих (розшукових) дій на початковому етапі доказування найчастіше проводиться допит свідка; огляд земельної ділянки; обшук; проведення ряду судових експертиз.

На наступному етапі доказування злочинів, пов'язаних із незаконним заволодінням землею, який починається після встановлення кола осіб, причетних до вчинення незаконного заволодіння землею в залежності від обставин застосовуються такі засоби: відсторонення від посади; арешт майна; затримання

особи; запобіжні заходи. Щодо слідчих (розшукових) дій – проводиться допит підозрюваного; обшук житла чи іншого володіння особи; огляд житла чи іншого володіння особи; освідування особи; відбирання зразків для дослідження; проведення судових експертиз.

Результатом доказування на початковому етапі доказування у справах про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею, є збір обсягу доказової бази, достатнього для юридичної кваліфікації дій винної особи та наявності підстав для повідомлення про підозру у вчиненні злочину, пов'язаного із незаконним заволодінням землею чи встановлення підстав для закриття кримінального провадження. Результатом доказування на наступному етапі доказування є збір доказів, достатніх для прийняття одного із рішень, передбачених ч. 2 ст. 283 КПК України.

1.3 Предмет доказування у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею

Розслідування злочинів, пов'язаних із незаконним заволодінням землею має свою специфіку, характеризується складністю встановлення обставин, які підлягають доказуванню та потребують знання законодавства у сфері земельних відносин для належної організації досудового розслідування. Аналіз правозастосовної практики свідчить про зростання кількості вироків, в яких особу визнано невинуватою чи виправдано у зв'язку з недоведеністю вчинення кримінального правопорушення (Додаток А) [305]. Аналіз таких вироків свідчить про те, що предмет доказування на стадії досудового розслідування слідчий часто визначає не вірно, внутрішню та зовнішню структуру доказування побудовано не правильно. Виявлено ознаки того, що досудове розслідування проведено не повно та не об'єктивно, з огляду на це завдання КПК України не досягаються. Як вірно зазначає у своїх дослідженнях Л. В. Гарбузова, дефіцит спеціального професіоналізму слідчих, труднощі проведення дорогих експертиз, низька якість матеріалів що надходять із контрольних органів, призводить до того, що у

кримінальних провадженнях даної категорії приймається рішення про їх закриття у зв'язку із не встановленням достатніх доказів для доведення винуватості особи в суді і вичерпанням можливості їх отримати [69, с. 346]. З огляду на зазначене, збільшення кількості кримінальних проваджень, пов'язаних із незаконним заволодінням землею, їх складність свідчать про необхідність теоретичного аналізу правозастосовної практики та про потребу у вивченні та аналізі зазначених питань.

Дослідженню питань предмета доказування та визначенню особливостей розслідування злочинів у сфері земельних відносин приділяли увагу А. О. Арсенюк [10], О. Ю. Дрозд [78], В. В. Сидоренко [230], О. Олійник [175], І. Вишнівський [51], С. В. Куренда [142], А. Калужинський [117], В. А. Пустовіт [214], І. Пилипенко [181], Н. Антонюк [8], В. М. Захарчук [110], А. Дудоров [85], М. Ю. Марченко [158], С. С. Чернявський [345], І. Вишнівський [51] та інші. Однак питання предмету доказування у справах про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею, його обсягу та меж на сьогодні залишається дискусійним та потребує теоретичного аналізу і переосмислення. Зазначене свідчить про актуальність здійснення теоретико-практичного аналізу предмету доказування у справах про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею, що і є метою даного підрозділу.

Центральне місце у структурі доказування всіх видів злочину займає предмет. Він є одним із найважливіших понять, оскільки окреслює обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному судочинстві. Інакше кажучи, предмет доказування охоплює питання про сукупність явищ зовнішнього світу, пізнання яких необхідне для досягнення завдань кримінального судочинства. Від правильного його визначення залежить забезпечення швидкого повного та неупередженого розслідування і судового розгляду [11, с. 17].

Досудове розслідування кожного виду злочину має свою специфіку, у тому числі і щодо предмета доказування. Відповідно, предмет доказування у справах про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею, також має свої особливості, які впливають на його формування, визначення обсягу та меж [95, с. 33]. Чітке визначення предмету доказування у справах про злочини, пов'язані із незаконним

заволодінням землею дозволяє визначити факти, які доцільно встановити під час досудового розслідування, обумовлює його кількісні межі під час досудового розслідування та дає можливість визначити засоби доказування і алгоритм дій слідчого [263, с. 214].

Особливості предмету доказування у справах про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею впливають із аналізу складу того чи іншого злочину, предметом якого є незаконне заволодіння землею, а також сукупності спеціальних норм земельного законодавства. Предмет доказування включає в себе також і факти, які прямо чи опосередковано підтверджують чи спростовують факт вчинення злочину.

Аналіз теоретичних напрацювань та правозастосовної практики свідчить, що предмет доказування у справах про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею, диференціюється за ознакою предмету посягання. Це обумовлено тим, що законодавець у кримінальному процесуальному законі формулює родові властивості предмета доказування, надаючи правозастосовним органам можливість їх конкретизувати з урахуванням обставин конкретного кримінального провадження і складу злочину, що розслідується [71, с. 78]. Питання суті предмета доказування становили коло наукових інтересів М. М. Михеєнка [160], Г. М. Міньковського, В. Г. Танасевича, О. О. Ейсмана. В. О. Попелюшка [188], Ю. М. Грошевого [73], Є. Г. Коваленко [126] та ін. З огляду на велику теоретичну базу, не будемо зупинятися на детермінації цього поняття, приділивши основну увагу дослідженню предмета доказування за видами злочину.

Обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні визначені ст. 91 КПК України, однак мають свої особливості в залежності від злочину, що розслідується. Для визначення особливостей предмету доказування у справах про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею, пропонуємо розглядати його за ознакою предмету посягання (злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею, які порушують право власності на землю (проти порядку управління); злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею, метою яких є незаконне набуття юридичних прав на землю; злочини екологічної спрямованості,

пов'язані із незаконним заволодінням землею за кожною групою обставин, визначених у ст. 91 КПК України

Обставинами, які свідчать про подію кримінального правопорушення, пов'язаного із незаконним заволодінням землею, які порушують право власності на землю (проти порядку управління) (статті 197-1, 356 КК України), є: факт самовільного зайняття земельної ділянки; самовільне будівництво будівель чи споруд на самовільно зайнятій земельній ділянці; оспорюваність правомірності дій з боку інших громадян або юридичних осіб щодо зайняття землі; спричинена шкода. Важливе значення для доказування має наявність факту оспорювання правомірності дій з боку інших громадян або юридичних осіб щодо зайняття землі та об'єкта посягання. У разі вчинення злочину, передбаченого ст. 197-1 КК України особа посягає на право власності на землю чи встановлений законодавством порядок будівництва на земельних ділянках, а у разі вчинення злочину, передбаченого ст. 356 КК України, об'єктом посягання є встановлений порядок реалізації громадянами своїх прав та посягання на авторитет органів державної влади при незаконному використанні землі.

Поняття самовільного зайняття земельної ділянки визначено в ст. 1 Закону України «Про державний контроль за використанням та охороною земель» як будь-які дії, що свідчать про фактичне використання земельної ділянки за відсутності відповідного рішення органу виконавчої влади чи органу місцевого самоврядування про її передачу у власність або надання у користування (оренду) або за відсутності вчиненого правочину щодо такої земельної ділянки, за винятком дій, які відповідно до закону є правомірними. З огляду на зазначене, обставинами, що підлягають доказуванню є те, що використання земельної ділянки здійснюється неправомірно [196]. Юридичними ознаками самовільного зайняття земельних ділянок є:

– вчинення будь-яких дій, які свідчать про фактичне використання земельної ділянки (активна поведінка);

- відсутність відповідного рішення органу виконавчої влади чи органу місцевого самоврядування про її передачу у власність або надання у користування (оренду);
- відсутність вчиненого правочину щодо такої земельної ділянки;
- не визнання дій щодо земельної ділянки правомірними жодним нормативним актом [343, с. 1088].

Виходячи з аналізу визначення «самовільного зайняття земельної ділянки» та його юридичних ознак, доходимо висновку про необхідність доведення незаконного фактичного використання земельної ділянки особою, тобто використання землі без оформлення відповідних документів. З огляду на це, обставиною, яка свідчить про подію кримінального правопорушення в такому випадку буде наявність чи відсутність правочину щодо землі, який підтверджує правомірність користування чи права власності на земельну ділянку. Для визначення такої обставини необхідно правильно встановити орган, який приймає рішення про передачу у власність чи надання в користування землі [99, с. 18]. Так, наприклад, відповідно до ст. 17-1 Земельного Кодексу України, державні органи приватизації здійснюють продаж земельних ділянок, на яких розташовані об'єкти, які підлягають приватизації [112]. Але відповідно до ст. 27 Закону України «Про приватизацію державного майна» у разі такого відчуження право власності або користування земельною ділянкою ґрунтується не на рішенні органу приватизації, а на відповідному договорі купівлі-продажу або оренди землі, на якій розташовано об'єкт приватизації [211]. Крім того, відповідно до ст. 402 Цивільного кодексу України (далі – ЦК) земельний сервітут може встановлюватися не тільки договором, але й законом або рішенням суду [339]. З огляду на це, правильне визначення суб'єкта, який приймає рішення про набуття права власності на земельну ділянку є одним із ключових моментів під час доказування, оскільки це дає можливість встановити правовстановлюючі документи і визначити підстави, на яких особа використовує земельну ділянку (їх наявність чи відсутність), від чого і буде залежати наявність складу злочину, передбаченого ст. 197-1 КК України та визначення обставин, які свідчать про подію.

Рішення про передачу у власність землі мають право приймати:

- Кабінет Міністрів України (п. «а» ч. 1 ст. 13 ЗК України);
- Рада Міністрів Автономної Республіки Крим (п. «а» ч. 1 ст. 16);
- місцеві державні адміністрації (п. «а» ч. 1 ст. 17);
- органи місцевого самоврядування: Верховної Ради АРК, обласних рад, Київської і Севастопольської міських рад, районних, районних у містах, сільських, селищних, міських рад (відповідно до п. «а» ч. 1 ст. 7, п. «а» ч. 1 ст. 8, п. «а» ч. 1 ст. 9, п. «а» ч. 1 ст. 10, ст. 11 та п. «а» ч. 1 ст. 12 ЗК України).

Право на земельну ділянку надають такі правочини:

- рішення про надання у користування або спільну оренду, про передачу у власність земельних ділянок;
- договір міни, дарування, успадкування, про спільну часткову власність, купівлі-продажу, застави, оренди (суборенди) землі, про встановлення земельного сервітуту, на право користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (емфітевзис), на право користування чужою земельною ділянкою для забудови (суперфіцій);
- угода про використання для проведення геолого-знімальних, пошукових, геодезичних чи інших розвідувальних робіт; при переході права власності на житловий будинок, будівлю або споруду;
- державний акт на право власності на земельну ділянку;
- свідоцтво про право власності (з 01 січня 2013 р.).

У разі наявності зазначених вище рішень, прийнятих відповідним органом, склад злочину, передбаченого ст. 197-1 КК України відсутній. У разі існування таких рішень кримінальне провадження підлягає закриттю на підставі п. 1 ч. 1 ст. 284 КПК України. Проте, слідчий повинен при доказуванні врахувати, що відповідно до Листа Державного комітету України із земельних ресурсів від 11 листопада 2008 р. № 14-17-4/12991, надання дозволу на розробку проекту відведення землі, про погодження місця розташування об'єкту тощо, не надає особі право використовувати таку земельну ділянку. У разі використання землі на підставі дозволу на розробку проекту відведення, тощо, такі дії слід кваліфікувати як самовільне зайняття землі [359]. Наявність рішення відповідного органу виконавчої

влади чи органу місцевого самоврядування про передачу у власність або надання у користування (оренду) землі чи набуття права на земельну ділянку, житловий будинок, будівлю або споруду на підставі укладення цивільно-правової угоди не надають права на використання землі, оскільки у ч. 3 ст. 125 Земельного кодексу України визначено, що приступати до використання землі та до встановлення меж землі в натурі (на місцевості), до одержання документа, що посвідчує право на неї без дозволу, та його державної реєстрації забороняється [359]. В даному випадку склад злочину матиме місце, оскільки особа приступила до використання землі до виникнення права на неї. Відповідно, необхідно довести момент, з якого особа почала використовувати таку землю. Виходячи з вищевикладеного момент, з якого особа почала використовувати землю матиме вирішальне значення при визначенні складу злочину, передбаченого ст. 197-1 КК України та є предметом доказування.

Ще однією обставиною, яка належить до події кримінального правопорушення, є заподіяння значної шкоди в результаті самовільного зайняття землі. Для її визначення призначають земельно-технічну експертизу. Про специфіку її призначення буде йти мова в подальших підрозділах.

Подією кримінального правопорушення, яка підлягає доказуванню є також межі земельної ділянки, її місце розташування та цільове призначення. Останнє належить до предмета доказування, оскільки встановлення належності землі до специфічного правового режиму, впливає на кваліфікацію кримінального правопорушення.

Категорію земель України визначено ст. 19 ЗК України. Відповідно до наказу Державного комітету України із земельних ресурсів від 21 липня 2010 р. № 548, затверджено класифікацію видів цільового призначення земель з метою забезпечення обліку земель за видами їх цільового призначення у державному земельному кадастрі. Отже, відомості про цільове призначення землі можливо встановити шляхом аналізу правовстановлюючої та технічної документації на землю і такі відомості належать до предмету доказування у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею.

Таким чином, першочерговими обставинами, які входять до предмету доказування, а саме події кримінального правопорушення під час розслідування кримінального провадження за ст. 197-1 КК України є: використання землі особою без оформлення відповідних документів; момент, з якого особа почала використовувати землю; розмір заподіяної шкоди; межі, її місце розташування та цільове призначення землі. Встановлення цих підстав свідчить про наявність складу злочину, передбаченого ст. 197-1 КК України. Вони повинні бути встановлені першочергово. На підставі аналізу зібраних документів, які свідчать про зазначені вище факти, встановлюється особа, яка вчинила злочин, форма вини мотив і мета вчиненого злочину та інші обставини, визначені пунктами 4, 5, 6, 7 ч. 1 ст. 91 КПК України.

Дещо іншими є обставини, які свідчать про подію кримінального правопорушення у справах про самоправство, тобто самовільне, всупереч установленому законом порядку, вчинення дії із землею. До обставин, які свідчать про подію кримінального правопорушення по цій категорії справ належить факт оспорювання фізичною чи юридичною особою правомірності використання землі та заподіяння значної шкоди державним інтересам. На відміну від предмета доказування у справах про злочини, передбачені ст. 197-1 КК України, де шкода завдається інтересам фізичної чи юридичної особи, під час доказування у справах про злочини, передбачені ст. 356 КК України, предметом доказування є шкода, яка заподіяна державним інтересам. Особливу складність доказування складають питання визначення змісту суспільно небезпечних наслідків кримінально караного самоправства [344, с. 177]. Л. В. Дорош зазначає, що визначення значної шкоди у ст. 356 КК України є оціночним поняттям і вирішується у кожному конкретному випадку, виходячи з фактичних обставин справи [256, с. 749]. Як показує аналіз правозастосовної практики, визначення розміру шкоди та площі землі можливо шляхом проведення оціночно-земельної та земельно-технічної експертизи. Розрахунок розміру шкоди може бути здійснено інспектором Держкомзему відповідного територіального органу в рамках позапланової перевірки.

При встановленні факту оспорюваності правомірності дій з боку інших громадян щодо землі, доцільно встановити наявність факту звернення учасників спору до Держкомзему відповідного регіону з метою встановлення меж земельної ділянки в натурі та встановлення межових знаків чи розмічування в натурі господарських будівель. Наявність такої обставини буде додатковим підтвердженням оспорюваності меж земельної ділянки, що є однією зі складових предмету доказування по справі. Слід відмітити, що встановлення зазначених вище обставин щодо встановлення меж земельної ділянки не є обов'язковою умовою складу злочину. Встановлення такого факту може бути додатковим підтвердженням наявності спору між фізичними чи юридичними особами. Доцільність доказування таких фактів диференціюється в залежності від обставин кримінального провадження. Так, якщо предметом злочину є землі сільськогосподарського призначення, то можлива оспорюваність правомірності дій відповідно до закону [48], однак, у разі наявності спору між фізичними особами, достатньо довести обставину, яка свідчить про невдоволеність, непогодження з діями особи, яка самоправно заволоділа землею [44], що утворює склад злочину, про який йде мова.

Термін, протягом якого використовувалась земля не має значення для доказування злочину, передбаченого ст. 356 КК України, тому не є першочерговою обставиною, яка підлягає доказуванню, однак, відповідно до ст. 91 КПК України також повинен бути встановлений.

Аналіз правозастосовної практики свідчать, що при розслідуванні самоправства, пов'язаного із земельною ділянкою, частими є випадки постановлення виправдувальних вироків, у зв'язку з тим, що не доведено наявності складу злочину [36; 38]. Зокрема, як показує детальний аналіз постановлених вироків за досліджуваним видом злочину, у 13,7 % констатується недоведеність самовільного, всупереч встановленого порядку вчинення дій із земельної ділянкою; у 11,2 % наявністю факту оспорювання правомірності дій із земельною ділянкою. Крім того, у 6,8 % вироків констатовано наявність обставин, вирішення яких віднесено до цивільного чи адміністративного судочинства (Додаток А). З огляду на

аналіз правозастосовної практики можна вести мову про те, що при доказуванні злочинів даної категорії важливим є розмежування кримінальної, цивільної та адміністративної відповідальності за вчинення незаконних дій із земельною ділянкою.

Слід зазначити, що обставинами, які свідчать про подію кримінального правопорушення, при розслідуванні даного виду злочину, як і при розслідуванні злочину, передбаченого ст. 197-1 КК України, є наявність чи відсутність права володіння чи користування земельною ділянкою, яка є предметом злочину. Види правовстановлюючих документів та установи, уповноважені їх видавати, зазначені вище, тому не будемо зосереджувати на цьому увагу.

Таким чином, обставини, які свідчать про подію кримінального правопорушення під час розслідування злочинів даної категорії є: відсутність права користування, володіння, розпорядження земельною ділянкою; наявність факту незгоди, оскарження дій особи, яка вчиняє самоправство; визначення змісту суспільно небезпечних наслідків самоправства, вчиненого на земельній ділянці та розміру заподіяної шкоди.

Відмінним є обставини, які свідчать про подію кримінального правопорушення у справах про злочини, метою яких є незаконне набуття юридичних прав на землю (статті 190, 364, 365-2, 358, 366 КК України). Основною обставиною, яка свідчить про подію кримінального правопорушення при розслідуванні такого виду злочинів є набуття права власності на земельну ділянку незаконним шляхом. Матеріальна шкода при вчиненні даного виду злочинів є другорядною обставиною, яка підлягає доказуванню.

Оформлення права на земельну ділянку є процедурою, яка складається із певної послідовності дій зацікавлених осіб, землевпорядних організацій та органів державної влади, які в кінцевому випадку приводять до встановлення права зацікавленого суб'єкта на земельну ділянку [169, с. 11]. Зацікавленим суб'єктом, про якого йде мова, є незаконний набувач. Особами, які можуть бути причетні до вчинення кримінального правопорушення є фізична особа, яка вводить потерпілого

в оману (ст. 190 КК України) або службові особи, до повноважень яких належить прийняття рішення щодо передачі у власність земельної ділянки.

Оформлення права власності (володіння чи користування) на земельну ділянку передбачає видачу документів на всіх етапах набуття права на земельну ділянку, так само як і отримання правовстановлюючого документа на заключній стадії [114, с. 123]. Виходячи з цього, можна вести мову про те, що подією злочину у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею є наявність порушень послідовності дій зацікавлених осіб, а також порушення порядку видачі документів, що призвело до зміни права власності на неї чи підробка таких документів (статті 364, 365-2, 358, 366 КК України). Введення в оману потерпілого чи зловживання його довірою (ст. 190 КК України) є подією злочину, яка підлягає доказуванню. Правовстановлюючі документи на земельну ділянку є так званим «місцем вчинення злочину».

Обставина, яка належить до події кримінального правопорушення у справах, пов'язаних із заволодінням земельною ділянкою шляхом зловживання службовим становищем є встановлення документів, у які було внесено неправдиві відомості, а також тих, які були підроблені. З метою збереження доказів та забезпечення належного досудового розслідування кримінального провадження, першочергово підлягають вилученню та долученню до матеріалів кримінального провадження правовстановлюючі та технічні документи на земельну ділянку, їх аналіз. Як правило, злочини, метою яких є незаконне набуття юридичних прав на землю, тісно пов'язане із внесенням недостовірних відомостей до технічної чи правовстановлюючої документації на земельну ділянку (ст. 366 КК України) чи їх підробкою (ст. 358 КК України). Обставиною, яка свідчить про подію кримінального правопорушення у таких справах є факт підроблення підписів, який встановлюється шляхом проведення судової почеркознавчої експертизи, а також підписання завідомо неправдивих документів, на підставі яких треті особи отримали земельні ділянки незаконно. Під час досудового розслідування необхідно довести той факт, що особа, у власності якої знаходиться земельна ділянка, не мала юридичного права на користування чи розпорядження земельною ділянкою та

встановити які порушення були допущені при оформленні такого права. Внесення недостовірних відомостей може бути здійснене у документи, пов'язані із зміною права власності на земельні ділянки. Типовими прикладами таких рішень є: витяг з рішення відповідного органу щодо надання дозволу на виготовлення технічної документації та передачу у власність земельної ділянки; довідка про те, що за особою, якій в подальшому передається право власності на земельну ділянку, закріплена земельна ділянка; акт обстеження земельної ділянки; акт встановлення та погодження меж земельної ділянки; проекти землеустрою. Першочерговими обставинами, що підлягають доказуванню є встановлення способу підроблення документів (внесення; складання чи видача завідомо неправдивих документів). Встановлення таких обставин стає можливе шляхом проведення почеркознавчої експертизи, яка підтверджує або спростовує, що підпис виконано службовою особою. Останнє стає можливо довести шляхом співставлення правовстановлюючих та технічних документів на земельну ділянку.

Зловживання службовим становищем може полягати у різних формах. Виходячи із аналізу правовстановлюючих та технічних документів на земельну ділянку, а також порівняння із належною правовою процедурою зміни права власності на земельну ділянку, стає можливим встановити допущені порушення. Наведемо деякі способи зловживання службовим становищем: надання дозволу на будівництво на земельній ділянці, у тому числі і на земельних ділянках історико-культурного призначення, не відведених для будівництва; незаконна передача земельної ділянки у власність шляхом: не направлення на розгляд відповідного органу документів щодо передачі земельної ділянки; внесення недостовірних даних до офіційних документів щодо перебування зазначених земельних ділянок у власності чи користуванні, надання згоди на розроблення проектів землеустрою щодо відведення земельних ділянок у приватну власність, здійснення реєстрації у Державному земельному кадастрі земельних ділянок; купівлі-продажу земельної ділянки по заниженим цінам без проведення експертної грошової оцінки; складання і видання завідомо неправдивих офіційних документів щодо відведення земельних ділянок у власність; затвердження документації із землеустрою та передачі у

власність земельної ділянки із порушенням процедури такої передачі; складання завідомо недостовірних офіційних документів, щодо зміни цільового призначення земельної ділянки та надання дозволу на розроблення, затвердження проекту землеустрою щодо відведення земельних ділянок та передачі їх у приватну власність особам.

Наступною обставиною, яка свідчить про подію кримінального правопорушення є отримання документів щодо повноважень осіб, які приймали рішення щодо зміни права власності на земельну ділянку. Документально такі відомості відображаються у функціональних обов'язках, наказах про призначення, посадових інструкціях осіб, відповідальних за передачу у власність земельної ділянки, яка є предметом злочину. З огляду на це, слідчий повинен здійснити тимчасовий доступ до речей та документів та долучити відповідні документи до матеріалів кримінального провадження.

Ще однією складовою події кримінального правопорушення що підлягає доказуванню є наявність зацікавленості осіб, на яких оформлено право власності на земельну ділянку, у її отриманні. В правозастосовній практиці частими є випадки, коли особі, на яку оформлено право власності на земельну ділянку, не відомо про такий факт [287]. В такому випадку можлива подальша передача права власності іншій фізичній чи юридичній особі, яка її використовує незаконно.

Обставинами, які свідчать про подію кримінального правопорушення під час розслідування кримінальних проваджень щодо зловживання повноваженнями особи, яка надає публічні послуги, є відомості, які свідчать про наявність прийнятого такою особою рішення, яке спричинило зміну права власності на земельну ділянку та матеріальну шкоду. Наступною обставиною, яка свідчить про подію кримінального правопорушення є встановлення істотної шкоди, завданої охоронюваним законом правам або інтересам окремих громадян, державним чи громадським інтересам або інтересам юридичних осіб, відомості про те, що особа, яка прийняла рішення, що суперечить земельному законодавству, має право на надання публічних послуг. Аналіз правозастосовної практики дозволяє виокремити декілька способів зловживання повноваженнями особами, які надають публічні

послуги: здійснення державної реєстрації всупереч накладеного мораторію на купівлю-продаж земельної ділянки; відчуження земельних часток (паїв), проведення державної реєстрації права власності на земельну ділянку на підставі акту на право власності, скасованого в судовому порядку на момент такої реєстрації; знищення вартості земельної ділянки шляхом проведення оціночної експертизи. В такому випадку, предметом доказування є невідповідність наданого висновку щодо оцінки земельної ділянки, на підставі якого було здійснено купівлю-продаж, фактичній вартості такої земельної ділянки. Для такого співставлення необхідно провести судову земельно-оціночну експертизу вартості земельної ділянки.

Обставинами, які свідчать про подію кримінального правопорушення у справах про шахрайство, вчинене із земельними ділянками, є обставини, які свідчать про введення в оману потерпілого, яке спричинило наслідки у вигляді зміни права власності на земельну ділянку на користь третьої особи чи зловживання довірою, яке спричинило такі ж наслідки.

Таким чином, при розслідуванні злочинів, метою яких є незаконне набуття юридичних прав на землю, обставиною, яка свідчать про подію кримінального правопорушення є набуття права власності на земельну ділянку незаконним шляхом. Першочерговою обставиною, яку треба встановити у справах, пов'язаних із заволодінням земельною ділянкою шляхом зловживання службовим становищем поділено на три складові. До першої групи належить встановлення правовстановлюючих та технічних документів на земельну ділянку, а також визначення документів, у які було внесено неправдиві відомості чи підроблено. Наступним кроком є збирання документів щодо повноважень осіб, які приймали рішення щодо зміни права власності на земельну ділянку та визначення способу внесення неправдивих відомостей у документи. Наступною складовою обставин, що треба встановити, є збір документів щодо повноважень осіб, які приймали рішення щодо зміни права власності на земельну ділянку.

Обставинами, які свідчать про подію кримінального правопорушення при розслідування злочинів екологічної спрямованості, пов'язаних із незаконним заволодінням землею охоплюється не лише дослідженням документів. Соціальна

сутність цього злочину відрізняється від двох попередніх груп тим, що ці злочини посягають на екологічну безпеку та встановлений порядок охорони земель водного фонду, який забезпечує їх раціональне використання, збереження та відтворення, а також вплив на життя і здоров'я особи, її власність, біологічне різноманіття, безпечне існування об'єктів флори та фауни, інші блага [256, с. 543].

Як правило, вчинення даного виду злочинів характеризується залученням громіздкої техніки для перевезення ґрунтового покриву чи земель водного фонду, які є предметом злочину. З огляду на це, предметом доказування під час розслідування злочинів даної категорії є доведення обставин, які свідчать про використання такої техніки для вивозу ґрунтового покриву чи земель водного фонду. Для цього слідчий, перш за все, проводить огляд місця події. Частими є випадки, коли техніка знаходиться на місці вчинення злочину [325]. Однак можливі ситуації, коли на місці вчинення злочину транспортні засоби, які вивозять земляний покрив відсутні. В такому випадку слідчий може надати доручення патрульній поліції на патрулювання ймовірного району вчинення злочину та на виявлення техніки, яка використовувалась для вивозу ґрунтового покриву чи земель водного фонду [315]. У разі встановлення відповідної техніки, необхідно довести, що ґрунтовий покрив вивозився саме із місця вчинення злочину, а також те, що такий ґрунтовий покрив має особливу цінність (наприклад належить до корисних копалин). Для цього необхідно провести огляд транспортного засобу, який використовувався для вивозу ґрунтового покриву чи земель водного фонду, встановити сліди ґрунтового покриву чи земель водного фонду у транспортному засобі та вилучити їх. Після цього необхідно залучити експерта для проведення судової ґрунтознавчої експертизи. Висновок експертизи та вилучений транспорт буде доказом того, що ґрунтовий покрив чи землі водного фонду дійсно вивозились.

Обставиною, яка свідчить про подію кримінального правопорушення при розслідуванні даного виду злочинів є та обставина, що вивезення ґрунтового покриву чи земель водного фонду здійснювалось незаконно. Для доказування цього факту необхідно встановити відсутність дозвільної документації на проведення таких дій. Для цього необхідно звернутися до органу, уповноваженого на видання

дозволу на тій чи іншій території в залежності від місцезнаходження земельної ділянки. Відсутність дозволу є порушенням ст. 168 ЗК України і утворює склад злочину, передбачений статті 239-1, 329-2 КК України. Відповідно до п. 2 ст. 168 ЗК України, власники земельних ділянок та землекористувачі не мають права здійснювати зняття та перенесення ґрунтового покриву земельних ділянок без спеціального дозволу органів, що здійснюють державний контроль за використанням та охороною земель. Згідно з п. 3.1 Порядку видачі та анулювання спеціальних дозволів на зняття та перенесення ґрунтового покриву (родючого шару ґрунту) земельних ділянок, затвердженого наказом Державного комітету України по земельних ресурсах № 1 від 04 січня 2005 р., власники земельних ділянок та землекористувачі, які проводять гірничодобувні, геологорозвідувальні, будівельні та інші роботи, зобов'язані отримати дозвіл на зняття та перенесення ґрунтового покриву (родючого шару ґрунту) земельної ділянки, якщо це призводить до порушення поверхневого (родючого) шару ґрунту [203].

У відповідності з п. 4.1. Порядку видачі та анулювання спеціальних дозволів на зняття та перенесення ґрунтового покриву (родючого шару ґрунту) земельних ділянок для отримання дозволу власник земельної ділянки, землекористувач або їх представник звертається із письмовою заявою до відповідного органу Держкомзему [203]. З огляду на це, факт звернення землекористувача до відповідного органу із такою заявою є предметом доказування у справах такої категорії.

Наступною обставиною, яка свідчить про подію кримінального правопорушення у справах про злочини екологічної спрямованості є розмір земельної ділянки, якою заволоділи та його вартість. Об'єм ґрунтового покриву чи земель водного фонду можливо встановити шляхом вивчення та аналізу товарно-транспортних накладних, які використовуються для перевезення вантажу та подорожніх листів [279]. У товарно-транспортній накладній міститься інформація про замовника вантажу, отримувача, пункт призначення вантажу та його обсяг і вагу. Як правило особа, яка вчинила злочин, укладає договір оренди, договір про надання послуг з транспортною компанією чи укладає іншу цивільно-правову угоду.

Крім того, доцільно з'ясувати наявність реєстру наданих послуг автотранспортом та спецтехнікою, наявність розрахунків вартості наданих послуг [278]. Встановлення факту наявності цивільно-правової угоди дає можливість довести намір особи, яка вчинила злочин та час протягом якого вчинялись дії по вивезенню ґрунтового покриву чи земель водного фонду.

Встановлення площі та об'єму знятого ґрунтового покриву чи земель водного фонду та суми завданих збитків можливо встановити шляхом проведення позачергової перевірки дотримання вимог земельного законодавства [72]. За результатами такої перевірки можливо встановити відповідність використання ґрунтового покриву чи земель водного фонду цивільно-правовій угоді, визначити його належність до родючих земель чи до земель водного фонду та встановити площу земельної ділянки, з якої знято та перенесено ґрунтовий покрив, а також встановити наявність дозволу на вчинення таких дій. Для встановлення площі земельної ділянки та інших обставин доцільно залучення спеціалістів Держгеокадастру відповідного регіону [275].

Порядок визначення розміру шкоди, заподіяної внаслідок зняття ґрунтового покриву (родючого шару ґрунту) без спеціального дозволу, врегульовано Методикою визначення розміру шкоди, заподіяної внаслідок самовільного зайняття земельних ділянок, використання земельних ділянок не за цільовим призначенням, зняття ґрунтового покриву (родючого шару ґрунту) буз спеціального дозволу, затвердженою постановою Кабінету Міністрів України № 963 від 25 липня 2007 р. [201]. Такі розрахунки проводить відповідний спеціаліст Управлінням з контролю за використанням та охороною земель.

Наступною обставиною, яка підлягає доказуванню є винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення. Так, у справах про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею, які порушують право власності на землю (проти порядку управління) винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення доводиться сукупністю зібраних доказів, які вказують на те, що

особа вчиняла дії, спрямовані на використання земельної ділянки без належного дозволу, усвідомлюючи те, що земельна ділянка використовується без належного дозволу чи вчинення дій із земельною ділянкою всупереч встановленому порядку без законних повноважень. Умисел при вчиненні цих злочинів прямий. Важливим для доказування є психічне ставлення винного до наслідків що настали. Умисел встановлюється в ході допиту підозрюваного та свідків. Такими свідками при вчиненні злочинів, про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею, які порушують право власності на землю (проти порядку управління) є особи, які проводили роботи на земельній ділянці, якою незаконно володіли, та якій підозрюваний віддавав вказівки щодо вчинення дій на цій земельній ділянці, що пояснював з приводу використання земельної ділянки.

Обставини, які свідчать про умисел особи, яка вчинила злочин, можуть бути встановлені при допиті осіб, які безпосередньо виконували роботу по зняттю родючого шару землі, а також осіб, які перевозили землю.

Отже, першочерговою обставиною, що підлягає доказуванню під час розслідування злочинів екологічної спрямованості, пов'язаних із незаконним заволодінням землею є: вчинення дій, спрямованих на заволодіння ґрунтовим покривом чи землями водного фонду без відповідного дозволу; спосіб вивезення ґрунтового покриву чи земель водного фонду; встановлення матеріальної шкоди, спричиненої незаконними діями щодо заволодіння ґрунтовим покривом чи землями водного фонду.

1.4 Джерела доказів у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею

Джерела доказів у справах про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею мають свою специфіку, пов'язану із предметом доказування та способом вчинення злочину. Кількість постановлених оправдовувальних вироків у справах про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею, свідчить, що сторона обвинувачення не завжди правильно та в повній мірі застосовує та

використовує наявні джерела доказів, що призводить до того, що завдання кримінального судочинства не можуть бути виконані. Місце та роль джерел доказів, які використовуються під час розслідування злочинів, пов'язаних із незаконним заволодінням землею, на сьогодні залишається не визначена.

Теоретичною основою дослідження стали праці, присвячені проблемам доказування у кримінальному провадженні. Дослідженням цього питання займалися В. Гмирко [59], Ю. К. Орлов [176], С. А. Голунский [63], М. А. Чельцов [342], Ф. Н. Фактулин [344], Р. Костенко [137], Д. І. Бедняков [17], О. П. Острійчук [177], Л. Е. Владіміров [52], М. Є. Шумило [356]. Їх дослідження здебільшого є загальнотеоретичними та не розкривають специфіку джерел доказів під час розслідування злочинів, пов'язаних із незаконним заволодінням землею. Разом з тим. Потреби правозастосовної практики свідчать про необхідність детального дослідження цього питання, що і є метою нашого дослідження.

Докази не існують споконвічно в природі, але і не створюються від початку до кінця суб'єктом доказування. Вони формуються в результаті сприйняття ним об'єктивно існуючих слідів, залишених подією, перетворення інформації, що міститься в них, в іншу форму і її закріплення, шляхом втілення в процесуальну форму [330]. З огляду на це, правильне використання джерел доказів сприятиме формуванню найбільш повного встановлення обставин кримінального провадження. Існування джерела доказу – це дійсно реальний факт. Однак доказову цінність має не цей факт сам по собі, а інформація, носієм якої служить предмет, і обстановка, у якій він знаходився. Сам по собі предмет, без відображення місця й умов його виявлення, відмінних ознак і так далі, доказової цінності не має. І в цьому випадку доказом є не реальний факт дійсності, а його відображення в матеріалах справи [13].

Сліди злочину зберігаються в матеріалах справи лише у виді протокольних описів, зліпків, фотознімків, тобто у виді відомостей, а інші, хоча і продовжують існувати до моменту доказування (стан і профіль дороги, технічний стан автомашини і т. ін.), реально знаходяться поза кримінальною справою, у якій

містяться лише їхні описи, схеми і т. ін., тобто це також відомості про ці факти [330, с. 113].

Широке визнання в теорії доказів одержало уявлення про те, що показання, висновки, речові докази, протоколи й інші документи – це та процесуальна форма, у якій зберігаються і використовуються фактичні дані, отримані слідчим чи судом [330, с. 127; 180, с. 318].

Всі необхідні обставини в кримінальному процесі встановлюються за допомогою кримінальних процесуальних доказів. Відповідно до ч. 1 ст. 84 КПК України доказами в кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані у передбаченому КПК України порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню. Джерела доказів чітко визначені законодавством. До них належать: показання, речові докази, документи, висновки експертів. Їх збір і фіксація здійснюється за допомогою слідчих (розшукових) дій та заходів забезпечення кримінального провадження [92, с. 105].

Обсяг джерел доказів у справах про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею залежить від виду злочину, який розсідлується. Для їх визначення нами було досліджено ухвали слідчих суддів, постановлені за результатами розгляду клопотань учасників кримінального провадження щодо надання дозволу на проведення слідчих (розшукових) дій, заходів забезпечення кримінального провадження, поданих у справах про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею та вирок за цією ж категорією справ.

Так, встановлено, що заходами забезпечення кримінального провадження, щодо надання дозволу на проведення яких слідчі звертаються до слідчих суддів під час розслідування злочинів, пов'язаних із незаконним заволодінням земель є: тимчасовий доступ до речей і документів; тимчасове вилучення майна та арешт майна. Це дозволяє здобути такі джерела доказів як документи та речові докази. В подальшому вилучені в порядку ст. 163 КПК України документи використовуються для проведення експертиз.

Найпоширенішими слідчими (розшуковими) діями, які проводяться під час розслідування злочинів, пов'язаних із незаконним заволодінням земель є: допит, у тому числі одночасний допит та допит у режимі відеоконференції, пред'явлення особи для впізнання (часто застосовується під час розслідування шахрайств, пов'язаних із незаконним заволодінням земельною ділянкою), обшук, огляд, експертиза, отримання зразків для експертизи. Досить частими негласними слідчими (розшуковими) діями є аудіо-, відео-контроль особи, накладення арешту на кореспонденцію, огляд і виїмка кореспонденції, зняття інформації з транспортних, телекомунікаційних мереж, зняття інформації з електронних інформаційних мереж, обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи, установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу, спостереження за особою, річчю або місцем, аудіо-відео контроль місця, контроль за вчиненням злочину, негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження. Проведення зазначених слідчих (розшукових) дій дає можливість отримати такі джерела доказів, як показання (здобуваються в результаті допиту, одночасного допиту та допит у режимі відеоконференції); речові докази (протокол впізнання особи, обшук, огляд місця події; аудіо-, відео-контроль особи, накладення арешту на кореспонденцію, огляд і виїмка кореспонденції, зняття інформації з транспортних, телекомунікаційних мереж, зняття інформації з електронних інформаційних мереж, обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи, установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу, спостереження за особою, річчю або місцем, аудіо-відео контроль місця, контроль за вчиненням злочину) та висновки експерта (експертиза, отримання зразків для експертизи, негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження).

Джерела доказів під час доказування злочинів пов'язаних із незаконним заволодінням землею, диференціюються в залежності від виду злочину, що розслідується. З огляду на це, на підставі аналізу правозастосовної практики щодо розслідування злочинів, пов'язаних із незаконним заволодінням землею, нами здійснено групування за джерелом доказів в залежності від виду злочину.

При доказуванні обставин кримінального провадження у справах про злочини, які порушують право фактичного користування без одержання офіційного статусу власника земельної ділянки джерелами доказів є показання, отримані в результаті проведення таких слідчих (розшукових) дій як допит, одночасний допит та допит у режимі відеоконференції. В першу чергу мова йде про показання потерпілого чи представника потерпілого, заявника. Показання потерпілого чи заявника дають можливість встановити місцезнаходження земельної ділянки, її призначення, обставини виявлення факту самовільного заволодіння земельною ділянкою чи спосіб самоправства, тощо.

Важливим джерелом доказів є показання спеціалістів, які проводили заміри, позапланову перевірку, членів комісії, які проводила обстеження земельної ділянки та складала акт перевірки, тощо. Під час допиту слідчий може додатково встановити коло документів, яке використовувалось для обстеження земельної ділянки, спосіб заміру земельної ділянки, яка є предметом кримінального провадження, визначити орієнтири, які були взяті за основу при проведенні замірів та методику їх проведення.

Під час розслідування кримінальних правопорушень даної групи виникає необхідність у допиті осіб, яким фактично належить земельна ділянка, а також осіб, які проводили роботи на земельній ділянці, організовували проведення робіт чи встановлення огорож тощо.

Документи, як джерело доказів, долучаються до матеріалів кримінального провадження за результатами тимчасового доступу до речей і документів або шляхом витребування в установах, підприємствах, організаціях. Нами було визначено коло державних органів та установ, а також документи, які є джерелом доказів, належать до предмету доказування та мають бути долучені до матеріалів кримінального провадження.

У разі, якщо земельна ділянка перебуває у державній власності, факт вчинення злочину може бути підтверджений довідкою керівника органу місцевого самоврядування, у власності якого перебуває земельна ділянка. Наприклад, відповідно до постанови Бершадського районного суду Вінницької області від

06 березня 2015 р., вина обвинуваченого підтверджується, серед інших доказів і довідкою Веселівського сільського голови та Наездівського сільського голови від 04 червня 2014 р., відповідно до якої виявлено на земельних ділянках державної власності на їх територіях сходи сільськогосподарських культур, які незаконно засіяні невстановленими особами [189].

Органи місцевого самоврядування, які є розпорядниками земельних ділянок є джерелом інформації, яка дозволяє встановити обставини кримінального провадження. Зокрема, в таких органах міститься інформація про те, чи зверталась особа, яка займає земельну ділянку, яка є предметом злочину, із заявою про виділення земельних ділянок для ведення будь-якого господарства та про наявність чи відсутність рішень РДА стосовно діяльності особи, яка займає земельну ділянку, яка є предметом злочину, про присвоєння адреси земельній ділянці, яка є предметом злочину.

У разі, якщо в ході досудового розслідування встановлено, що особа отримала дозвіл на розробку проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки в оренду, що не виключає злочинності діяння, однак потребує перевірки відсутності дозволу на використання земельної ділянки, джерелом доказів будуть листи органів місцевого самоврядування про відсутність заперечень щодо надання особі земельної ділянки в оренду із зазначенням площі, місцезнаходженням та цільовим призначенням. Відомості про звернення з заявою про надання в оренду земельної ділянки містяться в журналі реєстрації заяв про звернення до органу місцевого самоврядування із заявами про надання дозволу на розробку проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки та клопотання про виділення земельної ділянки і оренду. В місцевій адміністрації, яка є розпорядником земельної ділянки також міститься інформація про наявність заяв щодо подання клопотання до Державного агентства земельних ресурсів у відповідному регіоні про дозвіл на розробку проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки.

В Державному агентстві земельних ресурсів у відповідному регіоні повинна міститись інформація про наявність звернення з клопотанням про надання дозволу на розробку проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки та результати

розгляду такого клопотання, що також дозволяє встановити обставини кримінального провадження та повинно бути долучене до матеріалів кримінального провадження шляхом витребування відповідної інформації, а в разі наявності підстав – шляхом застосування тимчасового доступу до речей та документів.

Особливо важливим джерелом доказів є інформація із Держземагенства відповідного регіону про статус земельної ділянки на момент вчинення злочину (вільні землі державної власності, приватизовані землі, орендовані землі).

Важливим для доказування є план земельної ділянки, який міститься у Поземельній книзі, відомості до неї вносяться на підставі документації, яка подана для державної реєстрації земельної ділянки (крім відомостей про власників та користувачів земельної ділянки) [195]. Відомості про власників та користувачів земельної ділянки вносяться за результатами інформаційного обміну органу, що здійснює ведення Державного земельного кадастру, та органу державної реєстрації прав згідно постанови Кабінету Міністрів України від 22 лютого 2012 р. № 118 [205].

В Україні в сфері земельних відносин функціонує розгалужена система інститутів землеустрою. Інститути проводять науково-дослідні та проектні роботи в галузі землеустрою, охорони, оцінки та раціонального використання земель, геодезичні роботи та надають консультаційні послуги [208]. Встановлення площі земельної ділянки шляхом вимірювання у кримінальному провадженні здійснюється такими інститутами за зверненням правоохоронного органу (за запитом). Результати вимірювання площі земельної ділянки відображаються у листі. При цьому в листі також має бути зазначено координати, вихідних даних з яких визначалася площа земельної ділянки та кадастровий план.

Кримінальні провадження зазначеної категорії вчиняються як фізичними особами (37 %) так і керівниками підприємств, установ, організацій (41 %) (Додаток А). З огляду на це, у разі вчинення злочину керівником підприємств, установ, організацій, джерелом доказу виконання адміністративно-господарських функцій будуть рішення (наказ) про призначення на посаду та функціональні обов'язки. Долучення таких документів до матеріалів кримінального провадження

здійснюється на підставі ухвали слідчого судді про надання дозволу на тимчасовий доступ до речей та документів та їх вилучення, яке здійснюється в порядку, визначеному главами 15, 16 КПК України.

У разі, якщо є достатні підстави вважати, що злочин вчинено фізичною особою підприємцем, до матеріалів кримінального провадження необхідно долучити довідку з відповідного регіону Державної фіскальної служби про перебування такої особи на податковому обліку.

Важливим джерелом доказів є облікові дані, які містяться в Управління Держземагенства відповідного регіону. Відповідно до цих даних можливо встановити призначення та форму власності земельної ділянки, що дозволяє порівняти обліковане цільове призначення та те, з яким фактично використовується земельна ділянка. Його використовують для встановлення дійсного власника, розпорядника, користувача земельної ділянки та підтвердження її цільового призначення. Такі дані долучаються до матеріалів кримінального провадження шляхом витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій та службових осіб відповідних відомостей.

Ще одним джерелом доказів є протокол огляду місця події з фототаблицями, під час якого оглядається земельна ділянка та фіксується адреса (місце розташування земельної ділянки), її площа, фіксування дійсного стану поводження з землею на момент огляду, наявність ознак самовільного зайняття земельної ділянки чи самоправства. Проведення огляду місця події необхідно здійснювати за участю державного інспектора сільського господарства чи представника Держземагенства. Під час такого огляду використовуються спеціальні засоби для вимірювання площі земельної ділянки (наприклад рулетка, електронні прилади для вимірювання), проводяться математичні підрахунки.

Для перевірки і уточнення відомостей щодо самовільного зайняття земель проводиться слідчий експеримент зі свідками, які обробляли самовільно зайняту ділянку, встановлювали огороження чи інші конструкції, що утворює склад цього злочину. Під час слідчого експерименту свідок може вказати територію, на якій

вчинялися ті чи інші дії, пов'язані із самовільним зайняттям земельної ділянки. Під час проведення такого експерименту також необхідно забезпечити участь спеціаліста та наявність спеціальних засобів для вимірювання.

Речовими доказами можуть бути самозайнята земельна ділянка, на яку має бути накладено арешт з метою забезпечення схоронності речових доказів. Крім того, типовими речовими доказами є огорожі земельної ділянки, культури, які вирощувались на самозайнятій земельній ділянці, тощо).

Висновок експерта, як джерело доказів під час розслідування злочинів зазначеної категорії має значення у заявку з тим, що за результатами експертиз та перевірок встановлюється матеріальна шкода та розмір земельної ділянки, яка незаконно використовується. З огляду на важливість експертизи, як джерела доказів, про особливості процесуального порядку призначення та проведення експертиз мова буде йти далі.

Результати позапланової перевірки дотримання вимог земельного законодавства. Така перевірка проводиться представниками Держгеокадастру у відповідному регіоні. Порядок її проведення не визначений в КПК України. В теорії кримінального процесу відсутня єдність поглядів щодо такого порядку [221; 226; 168; 222; 76]. Аналіз правозастосовної практики також свідчить про відсутність чіткої позиції щодо такого порядку [291; 304; 308; 316; 317]. Так, проаналізовані ухвали, постановлені за результатами розгляду клопотань слідчих щодо надання дозволу на проведення виїзної позапланової перевірки чи ревізії свідчать, що у 48 % слідчі судді відмовляють і їх задоволені, посилаючись на те, що розгляд таких клопотань не належить до їх повноважень, а у 52 % досліджених ухвал слідчі судді їх розглядають та за наявності обґрунтованих слідчим підстав для її проведення, задовольняють їх (Додаток А). Необхідність такої перевірки під час розслідування кримінальних проваджень означеної категорії обумовлена потребою повно, всебічно та об'єктивно встановити обставини кримінального провадження, крім того, злочини означеної категорії є злочинами із матеріальним складом, який вважається закінченим з того моменту, коли особа фактично заволоділа земельною ділянкою або розпочала її протиправну експлуатацію (освоєння), завдавши цим власнику

земельної ділянки або її законному володільцю значної шкоди [259, с. 458]. Під час позапланової перевірки встановлюється дотримання вимог земельного законодавства, наявність рішення органу виконавчої влади чи органу місцевого самоврядування про передачу у власність або користування земельної ділянки, дотримання правил установленого режиму експлуатації протиерозійних, гідротехнічних споруд, збереження захисних насаджень і межових знаків [110, с. 84]. Особливо важливою обставиною, яка встановлюється під час перевірки, є межі самозайнятої земельної ділянки та завдана матеріальна шкода, а також встановлюється в чому саме полягає матеріальна шкода, завдана самовільним зайняттям земельної ділянки. Результати позапланової ревізії чи перевірки відображаються у акті, який і буде джерелом доказу.

Встановлення об'єктивної сторони складу злочину та настання суспільно небезпечних наслідків можливе шляхом проведення позапланової перевірки представниками Держгеокадастру у відповідному регіоні. Особливої важливості та актуальності набуває законодавче закріплення такого порядку. За результатами позапланової перевірки представники Держгеокадастру складають акт обстеження земельних ділянок. В ході такого обстеження представники Держгеокадастру встановлюють площу земельної ділянки, яка зайнята самовільно, місцезнаходження земельної ділянки, цільове призначення земельної ділянки, форму власності, особу, яка використовує таку земельну ділянку відповідно до наявної документації в Держгеокадастрі, встановлюється в чому саме полягає самовільне зайняття земельної ділянки чи самоправство. Аналіз правозастосовної практики показує, що земельні ділянки можуть займатися з різною метою, найпоширенішою з яких є зайняття для будівництва (56 %) та для засівів (61 %) (Додаток Б). Більш детально проблемні питання проведення позапланових перевірок та ревізій буде розглянуто в окремому підрозділі цього дисертаційного дослідження.

Джерелами доказів під час доказування обставин кримінального провадження, метою якого є незаконне набуття юридичних прав на землю дещо відрізняються від джерел доказів, які складають попередню групу.

Показання підозрюваного, потерпілого та свідків – це дані, повідомлені ними на допиті під час проведення досудового розслідування чи в судовому засіданні [235, с. 159; 336, с. 210]. Тобто, в цьому випадку джерелом доказу буде протокол допиту учасника кримінального провадження. Під час розслідування даної категорії справ в залежності від обставин кримінального провадження, можуть бути допитані в якості свідків: інженер землепорядник; спеціаліст по земельних ділянках органу місцевого самоврядування; голова органу місцевого самоврядування; завідувач реєстраційного сектору земельно-кадастрового бюро; начальник відділу земельних ресурсів; депутат органу місцевого самоврядування, який приймає участь у прийнятті рішення щодо передачі земельної ділянки; керівник управління Держкомзему; головний архітектора відповідного регіону з приводу обставин обстеження меж земельної ділянки; інспектор Державної інспекції сільського господарства у відповідному регіоні; начальник відділу водних ресурсів та технічної безпеки відповідного регіону; представники підприємств, установ, організацій, які розробляли технічну документацію на земельну ділянку; особи, які зверталися із заявою про виділення земельної ділянки.

Основним джерелом доказів при розслідуванні даного виду злочинів є документи. Їх долучення до матеріалів кримінального провадження здійснюється шляхом застосування заходів забезпечення кримінального провадження (тимчасовий доступ до речей і документів, тимчасове вилучення майна), слідчих (розшукових) дій (обшук) та шляхом витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб документів та відомостей. До матеріалів кримінального провадження мають бути долученні: документи, які свідчать про те, що особа є представником влади, виконує адміністративно-розпорядчі і організаційно-господарські обов'язки та функції представника влади, пов'язані із розпорядженням земельною ділянкою (особова справа, особи, яка притягується до відповідальності, наказ про призначення, наказ про покладення права підпису наказів, правоустановчих та фінансових документів; положення, яке визначає посадові обов'язки особи, яка притягується до відповідальності, до яких належить і

вирішення питань про право власності на земельну ділянку, відомості про ознайомлення із функціональними обов'язками); функціональні обов'язки такої особи; документи на право власності на земельну ділянку; офіційні правовстановлюючі документи, чи довідки, які надають право на отримання земельної ділянки чи інший перехід права власності на земельну ділянку; акт обстеження земельних ділянок; акт встановлення та погодження меж земельної ділянки у натурі (на місцевості); рішення органу місцевого самоврядування, який приймає рішення щодо переходу права власності на земельну ділянку чи пов'язанні із визнанням повноважень уповноваженої особи головою органу місцевого самоврядування, та про присвоєння рангу посадової особи органу місцевого самоврядування, згідно з якими вона є службовою особою – представником влади, рішення відповідного органу місцевого самоврядування про надання дозволу на виготовлення технічної документації на право власності на земельну ділянку, яка є предметом злочину; кадастрово-шнурову книгу; акт обстеження земельної ділянки; акт встановлення та погодження меж земельної ділянки в натурі; експлікація земельних угідь і ситуаційна схема; план зовнішніх меж земельної ділянки; кадастровий план земельної ділянки; креслення перенесення меж земельної ділянки в натуру (на місцевості); креслення меж контурів угідь земельної ділянки; відомість вирахування площі земельної ділянки; висновок відділу містобудування, архітектури та житлово-комунального господарства органу місцевого самоврядування про погодження проектів із землеустрою; висновок про наявність обмежень на використання земельної ділянки; погосподарські книги, в яких міститься інформація про власника земельної ділянки, площу земельної ділянки та її цільове призначення. Перелік документів, які підлягають вилученню не є вичерпним і залежить від обставин кримінального провадження та слідчої ситуації. Для встановлення допущених порушень під час незаконної зміни права власності на земельну ділянку, слідчому необхідно проаналізувати законодавство, яким регламентується порядок зміни права власності на земельну ділянку та визначити які порушення було допущено. З метою визначення такого переліку законодавства слідчий витребує від Головного управління Держземагенства у відповідному

регіоні інформацію щодо листа з аналізом законодавства України, яке регулює порядок зміни права власності відповідної земельної ділянки на момент вчинення злочину. Такий лист також є джерелом доказу. Встановивши законодавчий порядок зміни права власності на земельну ділянку та виявивши порушення, слідчий звертається до відповідної установити запитом щодо встановлення факту виконання тих чи інших робіт чи щодо прийняття тих чи інших рішень. Негативна відповідь і буде свідчити про те, що дії були вчинені без дотримання відповідних вимог. Наприклад, відповідно до вироку Ленінський районний суд м. Запоріжжя від 19 травня 2015 р. доказами щодо безоплатної передачі у власність Особа_4 земельної ділянки є лист № 2226 від 22 листопада 2013 р. Державного підприємства «Запорізький науково-дослідний проектний інститут землеустрою», в якому повідомляється, що роботи з розробки проекту землеустрою зі встановлення водоохоронної зони і прибережної захисної смуги р. Дніпро на території с. Нижня Хортиця Розумівської сільської ради інститутом не виконувалася. Згідно з відповіддю начальника Запорізького регіонального управління водних ресурсів № 0712 від 16 жовтня 2013 р., технічна документація по встановленню водоохоронних зон в Запорізькій області в управлінні відсутні [39].

Аналіз правозастосовної практики дозволив виокремити типові неправдиві документи, в які відносяться зміни. До них належать: довідка про те, що за особою, яка має намір отримати право власності на земельну ділянку, по кадастрово-шнуровій книзі закріплена земельна ділянка та термін її використання, що є підставою для набуття права власності на земельну ділянку (16 %), акт обстеження земельної ділянки (25 %); акт встановлення та погодження меж земельної ділянки в натурі (68 %); дозвіл на складання проекту землеустрою щодо передачі у власність земельної ділянки (56 %); протокол засідання органу місцевого самоврядування, який приймав рішення щодо права власності на земельну ділянку (33 %); технічна документація із землеустрою щодо складання державного акта на право власності на земельну ділянку (27 %); земельно-кадастрова інформація (32 %); висновок відділу містобудування, архітектури та житлово-комунального господарства райдержадміністрації про погодження проектів із землеустрою (41 %); висновок про

наявність обмежень на використання земельної ділянки, що безоплатно передано у власність, який складається уповноваженою особою відділу земельних ресурсів за результатами розгляду матеріалів щодо складання державного акту на право власності на земельну ділянку (44 %) (Додаток А). В цьому висновку відображається інформація про можливість складання державного акту на право власності на земельну ділянку, наявність чи відсутність обмежень на використання земельної ділянки та земельних сервітутів, картографічний матеріал, технічна документація, пов'язана із зміною права власності чи отриманням права користування земельною ділянкою.

Ще одним важливим джерелом доказів є витяг з технічної документації про нормативну грошову оцінку земельної ділянки, виданий управлінням земельних ресурсів у відповідному регіоні. Такий витяг дозволяє встановити вартість земельної ділянки, а відповідно і завдану матеріальну шкоду. Крім того, встановлення вартості земельної ділянки може бути проведене приватними експертно-консультаційними центрами, які мають ліцензію на її здійснення [41]. Однак у разі використання такого висновку стороною обвинувачення, до матеріалів кримінального провадження доцільно долучити рецензію оцінювача з експертної грошової оцінки земельних ділянок на звіт експертно-консультаційного центру щодо вартості земельної ділянки. Вартість земельної ділянки може бути також встановлена і висновком землевпорядної експертизи. З огляду на зазначене, джерелом доказу буде висновок експерта чи витяг з технічної документації на земельну ділянку.

Наступним джерелом доказів по даній категорії справ є протокол огляду місця події. Під час доказування злочину, про який йде мова, земельна ділянка, яка є предметом злочину, підлягає огляду за участю спеціаліста. Як правило, в якості спеціаліста залучається представник Державної інспекції сільського господарства.

Після долучення до матеріалів кримінального провадження всіх необхідних документів та визначення тих із них, в які були внесені неправдиві відомості, призначається судова почеркознавча експертиза, за результатами якої встановлюється виконавець підпису та особа, яка вносила неправдиві відомості.

Джерелом доказу у такому випадку буде висновок судово-почеркознавчої експертизи.

Під час доказування у справах про злочини, екологічної спрямованості, метою яких є незаконне заволодіння землею, джерела доказів мають широку диференціацію і залежать від слідчої ситуації та способу вчинення злочину.

Джерелом доказів будуть відомості, отримані в порядку ст. 93 КПК України від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб щодо: наявності чи відсутності належним чином оформленого спеціального дозволу на користування земельною ділянкою для цілей пов'язаних з використанням надр і дозволу (ліцензії) на видобуток корисних копалин загальнодержавного значення; приналежності землі, яка є предметом злочину, до корисних копалин загальнодержавного значення чи до земель сільськогосподарського призначення; планові акти перевірки дотримання вимог природоохоронного законодавства, земельного законодавства; акти обстеження земельної ділянки. В акті перевірки дотримання вимог природоохоронного законодавства відображається відомості щодо обставин виявлення зняття верхнього шару ґрунту чи водного фонду, із зазначенням території та призначення земельної ділянки. Такий акт складається державним інспектором Державної екологічної інспекції відповідного регіону та долучається до матеріалів кримінального провадження шляхом тимчасового доступу до речей і документів. У такому акті робиться також висновок про завдану шкоду довкіллю та спричинені пошкодження насаджень. На підставі такого акту складається відомість обчислення розміру шкоди.

Інформативним джерелом доказу є протоколи огляду. Під час розслідування злочинів зазначеної категорії огляду підлягає: земельна ділянка, знаряддя, за допомогою якого знімався ґрунтовий покрив, транспортний засіб, за допомогою якого здійснювалось вивезення ґрунтового покриву та його складові частини (причіп, ківш екскаватора); господарство, де зберігаються автомобілі, які вивозили ґрунтовий покрив. До проведення огляду місця події залучається спеціаліст. Про огляді місця події (земельної ділянки) визначається спосіб зняття верхнього

родючого шару, визначаються межі земельної ділянки, з якої було знято ґрунтовий покрив чи землі водного фонду, а також відбирають зразки ґрунту для дослідження. Визначення розміру земельної ділянки, з якої знято ґрунтовий покрив, повинне бути здійснене досить точно, оскільки від цього залежить і визначення завданих збитків. Така площа використовується в розрахунках розміру завданої шкоди. Аналіз правозастосовної практики свідчить що у 33 % досліджених кримінальних проваджень встановлено, що на місці події було виявлено протектори шин транспортного засобу, який використовувався для вивезення ґрунтового покриву (Додаток Б). Зазначене свідчить про вагомість та високу інформативність такого джерела доказу як протокол огляду місця події.

Для встановлення обставин кримінального провадження доцільно допитати: осіб, які безпосередньо здійснювали роботи, пов'язані із завантаженням ґрунту та його вивезенням; водія транспортного засобу, яким здійснювалось таке вивезення. В такому випадку джерелом доказу буде протокол допиту.

Особливо важливим джерелом доказів при розслідуванні даної категорії справ є відомості щодо обчислення розміру шкоди, завданої в результаті незаконного заволодіння ґрунтовим покривом чи землями водного фонду. Таке обчислення може бути проведене експертною установою (в такому випадку джерелом доказів буде висновок експерта) або відображене у відомості обчислення розміру шкоди, заподіяної внаслідок незаконного заволодіння ґрунтовим покривом чи землями водного фонду. Обчислення розміру шкоди, заподіяної внаслідок пошкодження дерев та рослинності здійснюється з урахуванням неприпинення їх росту. Разом з тим, аналіз правозастосовної практики свідчить, що відомість обчислення розміру шкоди є не належним і не достовірним джерелом доказів, оскільки особа, яка проводить такі підрахунки не попереджається про кримінальну відповідальність, обрахунки робить не завжди точно, що може бути підставою для недоведеності завданої матеріальної шкоди та постановлення виправдувального вироку. Так, аналіз правозастосовної практики свідчить, що саме не доведення створення небезпеки для життя, здоров'я чи для

довкілля та матеріальної шкоди є підставою для постановлення виправдувальних вироків [45].

Доказову базу становлять відомості про власників транспортних засобів, які використовувались для перевезення ґрунтового покриву чи земель водного фонду, подорожній лист. Такі документи витребовуються шляхом застосування тимчасового доступу до речей і документів.

Представник Держкомзему (інспектори) здійснюють випробування земельної ділянки, а також зважування вивезеного ґрунту. Такі випробування можуть бути здійсненні іншими представниками підприємств, установ, організацій, які мають на це ліцензований дозвіл, отриманий у встановленому порядку.

Таким чином, джерелами доказів під час доказування у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею, є показання, речові докази та висновки експертів, які диференціюються в залежності від приналежності кримінального провадження до виокремлених автором груп. Розглянуто суть, призначення та змістову складову кожного джерела доказів під час доказування у кримінальних провадженнях, пов'язаних із незаконним заволодінням землею, які порушують право власності на землю (проти порядку управління), кримінальних провадженнях, пов'язаних із незаконним заволодінням землею, метою яких є незаконне набуття юридичних прав на землю та кримінальних провадженнях екологічної спрямованості, пов'язаних із незаконним заволодінням землею.

Висновки до Розділу 1

1. З'ясовано стан теоретичних напрацювань, які стосуються дослідження специфіки доказування у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею та визначено, що вони поділяються на чотири групи: загальнотеоретичні роботи, які стосуються відповідальності за порушення земельного законодавства; роботи, які стосуються особливостей кваліфікації діяння та складу злочину; роботи, які стосуються кримінологічної характеристики та запобігання злочинам, пов'язаним із незаконним заволодінням землею; роботи, які

стосуються особливостей доказування у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею.

На основі аналізу сучасного стану національного законодавства запропоновано структуру кримінальних правопорушень, за які передбачено кримінальну відповідність за незаконне заволодіння земельними ділянками та здійснено їх класифікацію за ознакою предмету посягання на три групи: ті, які порушують право фактичного користування без одержання офіційного статусу власника земельної ділянки (статті 197-1, 356 КК України); кримінальні правопорушення, метою яких є незаконне набуття юридичних прав на землю (статті 190, 364, 365-2, 358, 366 КК України); кримінальні правопорушення екологічної спрямованості, метою яких є незаконне заволодіння землею (статті 239-1, 239-2 КК України).

Аналіз теоретичних напрацювань, які стосуються дослідження специфіки доказування у справах про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею дозволяє поділити їх на чотири групи: загальнотеоретичні роботи, які стосуються відповідальності за порушення земельного законодавства; роботи, які стосуються особливостей кваліфікації діяння та складу злочину; роботи, які стосуються кримінологічної характеристики та запобігання злочинам, пов'язаним із незаконним заволодінням землею; роботи, які стосуються особливостей доказування у справах про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею. Визначено, що особливо актуальним для дослідження є особливості процесу доказування у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані з незаконним заволодінням землею.

Додаткового дослідження потребують питання: доказування у справах, пов'язаних із вчиненням шахрайських дій, спрямованих на незаконне заволодіння землею, а також службових злочинів; доказування у злочинах із екологічною спрямованістю, метою яких є незаконне заволодіння землею. Не розроблена система поглядів щодо специфіки проведення окремих слідчих (розшукових) дій та особливостей оціночної діяльності слідчого щодо отриманих доказів у справах про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею.

Соціальна значущість дослідження питання доказування у справах про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею та про його актуальність

свідчить відсутність наукової інформації, узагальнення практичного та зарубіжного досвіду, теоретичних закономірностей, а також невирішеність практичних завдань і суперечностей.

Теоретичні дослідження, які стосуються дослідження специфіки доказування у справах про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею дозволяє поділити їх на такі групи:

- загальнотеоретичні роботи, які стосуються відповідальності за порушення земельного законодавства;
- роботи, які стосуються особливостей кваліфікації діяння та складу злочину;
- роботи, які стосуються кримінологічної характеристики та запобігання злочинам, пов'язаним із незаконним заволодінням землею;
- роботи, які стосуються особливостей доказування у справах про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею:
  - доказування у кримінальному провадженні (на стадії досудового розслідування);
  - доказування на стадії судового розгляду;
  - доказування у справах про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею.

2. Визначено сутність доказування у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею на початковому та наступному етапі досудового розслідування. Визначено практичну та розумову складові доказування на початковому та наступному етапі досудового розслідування в залежності від груп злочинів, виділених автором.

Встановлено взаємозалежність специфіки доказування у справах про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею зі структурою доказування. Складовими доказування у справах про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею є зовнішні та внутрішні елементи. Зовнішні структурні елементи складаються з практичної (отримання доказів) та розумової (використання доказів) діяльності. Внутрішні структурні елементи доказування у справах про

злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею є предмет, суб'єкт, мета, завдання, засоби та результат доказування.

Виокремлено способи вчинення злочину за ознакою предмета посягання на основі аналізу кримінальних проваджень у справах про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням земельною ділянкою для з'ясування внутрішнього елементу структури доказування в залежності від групи злочинів, виокремленої за ознакою предмету посягання.

З'ясовано спосіб вчинення злочину для кожної групи злочинів, виділеної автором, окреслено обставини, які підлягають доказуванню та окреслено обсяг документів, які підлягають долученню до матеріалів кримінального провадження в залежності від етапу досудового розслідування та групи злочинів, виокремленої за ознакою предмету посягання, які дозволяють визначити об'єкт та предмет посягання.

Визначено коло обставин, які підлягають доказуванню у справах, пов'язаних із незаконним заволодінням земельною ділянкою в залежності від кваліфікації кримінального правопорушення та від того, які дії чи бездіяльність утворюють собою склад злочину. Зазначене відображає механізм неправомірного вилучення земельної ділянки.

3. Предмет доказування у справах про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею, диференціюється за ознакою предмету посягання.

Предмет доказування у справах про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею розглянуто за ознакою предмету посягання (злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею, які порушують право власності на землю (проти порядку управління) (статті 197-1, 356 КК України); злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею, метою яких є незаконне набуття юридичних прав на землю (статті 190, 364, 365-2, 358, 366 КК України); злочини екологічної спрямованості, пов'язані із незаконним заволодінням землею (статті 239-1, 239-2 КК України) за кожною групою обставин, визначених у ст. 91 КПК України.

Визначено, що обставинами, які свідчать про подію кримінального правопорушення, пов'язаного із незаконним заволодінням землею є наявність чи відсутність правочинів щодо земельної ділянки, який підтверджує правомірність користування чи права власності на земельну ділянку. Визначено органи, які приймають рішення про передачу у власність чи надання в користування землі та правочини, які надають право на земельну ділянку, що дозволяє визначити під час доказування визначити обставини, які свідчать про подію кримінального правопорушення.

При розслідуванні злочинів, метою яких є незаконне набуття юридичних прав на землю, обставиною, яка свідчать про подію кримінального правопорушення є набуття права власності на земельну ділянку незаконним шляхом. Першочерговою обставиною, яку треба встановити у справах, пов'язаних із заволодінням земельною ділянкою шляхом зловживання службовим становищем поділено на три складові. До першої групи належить встановлення правовстановлюючих та технічних документів на земельну ділянку, а також визначення документів, у які було внесено неправдиві відомості чи підроблено. Наступним кроком є збирання документів щодо повноважень осіб, які приймали рішення щодо зміни права власності на земельну ділянку та визначення способу внесення неправдивих відомостей у документи. Наступною складовою обставин, що треба встановити є збір документів щодо повноважень осіб, які приймали рішення щодо зміни права власності на земельну ділянку.

Першочерговою обставиною, що підлягає доказуванню під час розслідування злочинів екологічної спрямованості, пов'язаних із незаконним заволодінням землею є: вчинення дій, спрямованих на заволодіння ґрунтовим покривом чи землями водного фонду без відповідного дозволу; спосіб вивезення ґрунтового покриву чи земель водного фонду; встановлення матеріальної шкоди, спричиненої незаконними діями щодо заволодіння ґрунтовим покривом чи землями водного фонду.

Виокремлено джерела доказів у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані з незаконним заволодінням землею, в залежності від груп злочинів, до яких слід відносити показання, документи, речові докази та висновки експертів.

Показання, в свою чергу, можуть поділятися на показання потерпілого чи представника потерпілого; заявника; показання спеціалістів, які проводили заміри, позапланову перевірку; членів комісії, які проводила обстеження земельної ділянки та складала акт перевірки; власників земельної ділянки, отримані в результаті проведення таких слідчих (розшукових) дій як допит, одночасний допит та допит у режимі відеоконференції. До матеріалів кримінального провадження мають бути долучені: документи, які свідчать про те, що особа є представником влади, виконує адміністративно-розпорядчі і організаційно-господарські обов'язки та функції представника влади, пов'язані з розпорядженням земельною ділянкою (особова справа особи, яка притягується до відповідальності, наказ про призначення, наказ про покладення права підпису наказів, правоустановчих та фінансових документів; положення, яке визначає посадові обов'язки особи, яка притягується до відповідальності, щодо вирішення питань про надання права власності на земельну ділянку, відомості про ознайомлення із функціональними обов'язками); функціональні обов'язки такої особи; документи на право власності на земельну ділянку; офіційні правовстановлюючі документи чи довідки, які надають право на отримання земельної ділянки чи інший перехід права власності на земельну ділянку; акт обстеження земельних ділянок; акт встановлення та погодження меж земельної ділянки у натурі (на місцевості); рішення органу місцевого самоврядування, який приймає рішення щодо переходу права власності на земельну ділянку чи пов'язанні із визнанням повноважень уповноваженої особи головою органу місцевого самоврядування, та про присвоєння рангу посадової особи органу місцевого самоврядування, згідно з якими вона є службовою особою – представником влади, рішення відповідного органу місцевого самоврядування про надання дозволу на виготовлення технічної документації на право власності на земельну ділянку, яка є предметом злочину; кадастрово-шнурову книгу; акт обстеження земельної ділянки; акт встановлення та погодження меж земельної ділянки в натурі; експлікація земельних угідь і ситуаційна схема; план зовнішніх меж земельної ділянки; кадастровий план земельної ділянки; креслення перенесення меж земельної ділянки в натуру (на місцевості); креслення меж контурів угідь земельної ділянки; відомість

вирахування площі земельної ділянки; висновок відділу містобудування, архітектури та житлово-комунального господарства органу місцевого самоврядування про погодження проектів із землеустрою; висновок про наявність обмежень на використання земельної ділянки; господарські книги, в яких міститься інформація про власника земельної ділянки, площу земельної ділянки та її цільове призначення.

РОЗДІЛ 2

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУ ДОКАЗУВАННЯ В КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ПРО ЗЛОЧИНИ, ПОВ'ЯЗАНІ З НЕЗАКОННИМ ЗАВОЛОДІННЯМ ЗЕМЛЕЮ

2.1 Особливості внесення відомостей до ЄРДР у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею

Із прийняттям КПК України процедура початку досудового розслідування зазнала суттєвих змін. Ці зміни обумовлені відмовою від стадії порушення кримінальної справи [103, с. 17], що спричинило дискусії в теорії кримінального процесу та певні складнощі у правозастосовній практиці. На сьогодні не передбачена процедура перевірки приводів і підстав для порушення кримінального провадження. Єдиною підставою для початку досудового розслідування, передбаченою у ст. 214 КПК України є наявність заяви чи повідомлення про вчинення кримінального правопорушення, яка має містити ознаки складу злочину.

Аналіз ухвал слідчого судді, постановлених за результатами розгляду скарг на бездіяльність слідчого, яка полягає у невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР, які стосуються повідомлень, пов'язаних із незаконним заволодінням землею, свідчить що слідчі чи прокурори не вносять такі відомості до ЄРДР мотивуючи своє рішення тим, що у заяві відсутній склад злочину, однак слідчі судді в 73 % досліджених ухвал, при розгляді скарг на бездіяльність слідчого, прокурора, яка полягає у невнесенні відомостей до ЄРДР, зобов'язали орган досудового розслідування вести такі відомості до ЄРДР (Додаток А). Досить велика кількість задоволених скарг слідчими суддями свідчить про те, що органи досудового розслідування не об'єктивно надають юридичну оцінку заявам та повідомленням громадян про кримінальні правопорушення, які стосуються повідомлень, пов'язаних із незаконним заволодінням землею.

Загальний аналіз статистичної звітності Генеральної прокуратури України у порядку нагляду за додержанням законності у діяльності правоохоронних органів за 9 місяців 2018 року свідчить, що 56,6 % скарг на бездіяльність, яка полягає у невнесенні відомостей до ЄРДР задоволено слідчими суддями та зобов'язано орган досудового розслідування внести такі відомості до ЄРДР. Окремої статистичної звітності за видами злочину, у тому числі і щодо злочинів пов'язаних із незаконним заволодінням землею, Генеральною прокуратурою України не ведеться, однак на основі застосування методів логічного аналізу показників загальної статистики по всім видам злочинів та з урахуванням аналізу правозастосовної практики, проведеного автором, можна зробити висновок про те, що зроблений висновок в результаті вивчення ухвал слідчого судді, постановлених за результатами розгляду скарг на бездіяльність слідчого, яка полягає у невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до які стосуються повідомлень, пов'язаних із незаконним заволодінням землею цілком об'єктивно відображає дійсність та свідчить про існування проблем під час прийняття рішення про внесення відомостей до ЄРДР.

Проблеми початку досудового розслідування досліджували Ю. І. Азаров [2], Ю. П. Аленін [5], М. Є. Блудиліна [23], Г. О. Душейко [86], Г. М. Гапотченко [57], О. П. Герасимчук [58], В. А. Журавель [102], О. В. Калиновський [116], М. В. Капустіна [119], В. Максименко [152], Н. Марущак [155], В. Ревка [218], Т. І. Савчук [227], О. В. Стовба [240], А. В. Столітній [241], О. Ю. Татаров [251], І. В. Чурікова [346] та інші. Однак у зазначених напрацюваннях вчених в основному досліджувалися питання, пов'язані із нормуванням початку досудового розслідування, однак специфіка внесення відомостей до ЄРДР у справах про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею в достатній мірі досліджена не була, крім того, правозастосовна діяльність у цій сфері потребує теоретико-методологічного аналізу та визначення особливостей, притаманних злочинам, пов'язані із незаконним заволодінням землею.

З огляду на зазначене вище, метою нашого дослідження є визначення підстав для внесення відомостей до ЄРДР про кримінальні правопорушення за кожною

групою злочинів, пов'язаних із незаконним заволодінням землею та визначення суб'єкта, який повинен приймати рішення за результатами розгляду заяв та повідомлень про кримінальні правопорушення, які не містять ознак кримінального правопорушення (в порядку, визначеному Законом України «Про звернення громадян»).

Підстави початку досудового розслідування у справах про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею, як і решти видів кримінальних правопорушень, визначені у ч. 1 ст. 214 КПК України. Положеннями цієї статті зобов'язано слідчого, прокурора невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, внести до Єдиного реєстру досудових розслідувань відомості, які містять ознаки кримінального правопорушення та розпочати досудове розслідування. Порівнюючи початковий етап досудового розслідування у справах про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею, який існував до прийняття КПК України 2012 року, та етап внесення відомостей до ЄРДР, доходимо висновку, що перший був більш виважений та раціональний, оскільки передбачав собою перевірочну діяльність, в ході якої здійснювався збір матеріалів, які свідчать про наявність ознак складу злочину. Для прийняття рішення про порушення кримінальної справи про злочини, які порушують право фактичного користування земельною ділянкою без одержання офіційного статусу власника земельної ділянки та про злочини екологічної спрямованості, метою яких є незаконне заволодіння землею, слідчому надавали:

- заяву про вчинення злочину;
- пояснення особи, яка заявила про таке вчинення;
- довідку спеціаліста, в якій містилась інформація про розмір завданої шкоди в результаті вчинення злочину;
- протокол огляду місця події із фото таблицею.

Для прийняття рішення про порушення кримінальної справи про злочини, метою яких є незаконне набуття юридичних прав на землю, слідчому надавались:

- заява про вчинення злочину;
- пояснення особи, яка заява про вчинений злочин;
- копії правовстановлюючих документів на земельну ділянку, в які внесено зміни (подроблено);
- висновок спеціаліста про підробку підпису чи внесення змін в правовстановлюючі документи.

Такий обсяг документів дає можливість слідчому прийняти рішення про наявність чи відсутність ознак складу злочину та на основі оцінки документів прийняти процесуальне рішення. Зміни в кримінальному судочинстві та новий КПК України змінили процедуру початку досудового розслідування, відбулась відмова від дослідчої перевірки. В цьому є позитивні та негативні тенденції. До позитивних слід віднести той факт, що відмова від інституту порушення кримінальної справи дозволяє реалізувати право на захист своїх інтересів одразу після надходження заяви чи повідомлення про злочин та унеможливить конфлікти між працівниками правоохоронних органів і громадянами, оскільки кожна заяву обов'язково розглянуть. Крім цього, відмова від дослідчої перевірки дає можливість уникнути повторного проведення деяких процесуальних дій (опитування-допит; довідка спеціаліста-висновок експерта) [217, с. 223]. Таку ж позицію щодо уникнення конфлікту між правоохоронними органами та громадянами, а також щодо дублювання процесуальних дій висловлював у своїх дослідженнях і А. В. Столітній [241, с. 190].

Негативною тенденцією є те, що на відміну від КПК 1960 року, у КПК 2012 року чітко не зазначено, що є приводами та підставами для початку кримінального провадження [346, с. 227]. Водночас, поняття «підстави» має місце серед термінів, якими оперує КПК України. Так, у ч. 6 ст. 214 КПК України на слідчого покладено обов'язок повідомити керівника органу прокуратури про підстави початку досудового розслідування. Однак на законодавчому рівні перелік таких підстав не визначено, що породжує різні підходи до вирішення цього питання. Аналіз теоретичних напрацювань свідчить, що деякі науковці визначають підстави для початку досудового розслідування. Зокрема, Т. М. Барабаш вважає, що

підставою для початку досудового розслідування є: заява, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення, а також безпосереднє виявлення органом досудового розслідування чи прокурором обставин, що можуть свідчити про вчинення такого правопорушення [16, с. 116]. При цьому автор звертає увагу на те, що законодавець не передбачив ні будь-яких вимог щодо форми заяви та повідомлення, їх обов'язкових реквізитів; ні обов'язку встановлення особи, яка подала заяву чи повідомила про кримінальне правопорушення, та попередження її про кримінальну відповідальність за завідомо неправдиве повідомлення про кримінальне правопорушення [16, с. 116]. А. В. Столітній досить правильно визначає, що підставами для початку досудового розслідування є:

- заява (громадян про вчинений злочин; з'явлення із зізнанням);
- повідомлення (підприємств установ, організацій, посадових осіб, представників влади, громадськості; представників влади, громадськості або окремих громадян, які затримали підозрювану особу на місці вчинення злочину; повідомлення, опубліковані в пресі);
- самостійне виявлення слідчим, прокурором із будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення (під час іншого досудового розслідування, через засоби масової інформації, матеріали оперативних підрозділів, виконавчої служби, контролюючих органів тощо) [241, с. 190]. Такі підстави є цілком логічним та послідовним виділенням окремих складових зі ст. 214 КПК України. Вони більш повно співвідносяться із джерелами інформації про вчинений злочин, які зустрічаються в практичній діяльності.

Для визначення особливостей внесення відомостей до ЄРДР про кримінальні правопорушення, пов'язані із незаконним заволодінням землею, нами досліджено вироки, ухвали слідчого судді щодо надання дозволу на проведення слідчих (розшукових) дій, заходів забезпечення кримінального провадження та ухвали, постановлені за результатами розгляду скарги на бездіяльність, яка полягає у невнесенні відомостей до ЄРДР у справах про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею. Такий аналіз дав можливість визначити підстави для внесення

відомостей до ЄРДР в залежності від виду кримінального правопорушення у справах про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею.

Аналіз кримінальних правопорушень, які порушують право фактичного користування земельною ділянкою без одержання офіційного статусу власника земельної ділянки та кримінальних правопорушень екологічної спрямованості, метою яких є незаконне заволодіння землею, дозволяє зробити висновок про те, що підставою для внесення відомостей до ЄРДР про такі кримінальні правопорушення є:

- виявлення правопорушення у сфері земельних відносин уповноваженим державним інспектором в ході проведення планової перевірки [284];

- матеріали перевірки Головного управління Держгеокадастру [299];

- матеріали перевірки додержання вимог земельного законодавства у діяльності органів виконавчої влади, місцевого самоврядування (прокурорський нагляд) [289];

- повідомлення від органів виконавчої влади, місцевого самоврядування [309];

- повідомлення громадян [300].

При дослідженні кримінальних правопорушень, метою яких є незаконне набуття юридичних прав на землю встановлено, що підставою для внесення відомостей до ЄРДР про такі кримінальні правопорушення є:

- повідомлення від органів виконавчої влади, місцевого самоврядування [■];

- повідомлення громадян [323];

- повідомлення керівників підприємств, установ, організацій [295].

Цікавою підставою для внесення відомостей до ЄРДР є не припинення порушення після вжиття заходів про адміністративні правопорушення. Така підстава є характерною для незаконного заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель (ст. 239-1 КК України). Розглянемо його більш детально.

Наявність рішення відповідного органу виконавчої влади чи органу місцевого самоврядування про передачу у власність або надання у користування (оренду) земельної ділянки чи набуття права на земельну ділянку, житловий будинок, будівлю або споруду на підставі укладення цивільно-правової угоди не надають права на використання земельної ділянки, оскільки у ч. 3 ст. 125 ЗК України визначено, що приступати до використання земельної ділянки до встановлення меж земельної ділянки в натурі (на місцевості), одержання документа, що посвідчує право на неї, та його державної реєстрації забороняється [359]. У разі використання земельних ділянок без правовстановлюючого документа – наявні підстави для адміністративної відповідальності. Таке використання може мати місце під час вчинення кримінального правопорушення екологічної спрямованості, метою якого є незаконне заволодіння землею. Річ у тім, що особи, маючи намір прикрити свою злочинну діяльність та усвідомлюючи, що вони не мають реальних можливостей отримати право на використання земельної ділянки, звертаються до органу місцевого самоврядування про передачу земельної ділянки у власність та використовують її на власний розсуд, фактично не маючи на це право, оскільки така діяльність потребує додаткового дозволу. Отримавши рішення про передачу земельної ділянки у власність або надання у користування, особа приступає до використання земельної ділянки чим і порушує земельне законодавство. Після встановлення такого факту державний інспектор складає акт перевірки земельної ділянки та видає припис особі, яка використовує земельну ділянку, з вимогою усунути порушення земельного законодавства. У разі невиконання такого припису, державний інспектор складає протокол про адміністративне правопорушення, після чого на правопорушника накладається адміністративне стягнення та повторний припис про припинення порушення вимог земельного законодавства. Якщо власник земельної ділянки чи землекористувач, після вжиття до нього усіх можливих санкцій, визначених Кодексом України про адміністративні правопорушення, не припинив порушення (продовжує використовувати земельну ділянку з порушенням вимог земельного законодавства),

інспекційний орган направляє інформацію про виявлене порушення та вжиті до порушника заходи для відповідного реагування до:

- відповідної сільської, селищної чи міської ради або до відповідного органу виконавчої влади (за місцем розташування земельної ділянки);
- органу державної податкової служби;
- органу прокуратури [359].

Таке повідомлення є підставою для внесення відомостей до ЄРДР та може бути кваліфіковане як незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель. Наприклад, відповідно до ухвали Бориспільського міськрайонного суду Київської області від 10 липня 2018 р., Держсільгоспінспекцією в Київській області проводились перевірки цільового використання зазначеної земельної ділянки, під час яких виявлено факт незаконного зняття поверхневого шару ґрунту на земельній ділянці, що відноситься до земель водного фонду, у зв'язку з чим директора ТОВ «Агроторфсервіс» притягнуто до адміністративної відповідальності. Не зважаючи на це, ТОВ «Агроторфсервіс» продовжило свою незаконну господарську діяльність з використанням вказаної земельної ділянки, що пов'язано зі зняттям ґрунту та торгівлею ним [275]. Крім того, за позовом Бориспільського міжрайонного прокурора Київської області в інтересах держави в особі Бориспільської районної державної адміністрації про стягнення з ТОВ «Агроторфсервіс» грошових коштів Господарський суд Київської області задовольнив позовні вимоги та зобов'язав ТОВ «Агроторфсервіс» сплатити грошові кошти на користь Бориспільської районної державної адміністрації Київської області [72]. Разом з тим, рішення Господарського суду Київської області виконано не було, а злочинна діяльність щодо незаконного зняття поверхневого шару ґрунту на земельній ділянці, що відноситься до земель водного фонду, була продовжена. Зазначені обставини стали підставою для внесення відомостей до ЄРДР.

Аналіз джерел, з яких надходять повідомлення про кримінальні правопорушення, пов'язані із незаконним заволодінням землею, які порушують право фактичного користування без одержання офіційного статусу власника земельної ділянки та кримінальних правопорушень екологічної спрямованості,

метою яких є незаконне заволодіння землею, свідчить, що у разі виявлення правопорушення у сфері земельних відносин уповноваженим державним інспектором в ході проведення планової перевірки чи в ході прокурорського нагляду, а також у разі надходження повідомлення від органів виконавчої влади чи місцевого самоврядування, матеріали, які надсилаються до органу досудового розслідування вже містять результати перевірки, в яких міститься відомості про завдану матеріальну шкоду, що дає змогу надати юридичну оцінку заяві про кримінальне правопорушення та прийняти рішення про внесення відомостей до ЄРДР.

Повідомлення громадян не завжди містять інформацію, достатню для прийняття рішення про наявність ознак кримінального правопорушення. Це обумовлено тим, що заявники можуть бути необізнані про кваліфікуючі ознаки, які необхідні для висновку про наявність складу злочину. В КПК України не визначені вимоги до заяви чи повідомлення про вчинення злочину. На цю проблему у своїх дослідженнях вказували А. С. Симчук, Т. М. Барабаш та інші [231, с. 232; 16, с. 118]. Водночас найбільший відсоток повідомлень про вчинення кримінальних правопорушень у справах про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею надходить від громадян (46 %) (Додаток Б). Для вирішення такої проблеми деякі науковці пропонують зі ст. 214 КПК України виокремлювати такі вимоги. Так, А. В. Столітній висуває дві вимоги до заяв: по-перше, ст. 214 КПК України передбачає, що громадянин подає не просто заяву про якісь відомі йому обставини, а заяву про вчинене кримінальне правопорушення. Тобто за такі діяння кримінальний кодекс повинен передбачати відповідальність. По-друге, задля попередження подання завідомо неправдивих заяв про злочини заявника попереджають про відповідальність за завідомо неправдиве повідомлення (ст. 383 Кримінального кодексу України (далі – КК)), оскільки ст. 57 Конституції України гарантує кожному право знати свої права й обов'язки [241, с. 188]. А. С. Симчук пропонує розглядати вимоги до заяв та повідомлень про кримінальні правопорушення крізь призму: Положення про порядок ведення ЄРДР, яке регламентує правила прийняття усних та письмових заяв про кримінальні

правопорушення [202]; Інструкції про порядок ведення єдиного обліку в органах і підрозділах внутрішніх справ України заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події, яка регламентує перелік джерел інформації [199], та крізь призму ст. 214 КПК України. Т. М. Барабаш відзначає, що заяви та повідомлення про вчинення кримінального правопорушення не можуть бути анонімними, а безпосереднє виявлення ознак кримінального правопорушення має відображатись у відповідному протоколі, рапорті [16, с. 115]. Аналіз наукових підходів до визначення ознак заяв та повідомлень, а також дослідження нормативних документів, які регламентують початок досудового розслідування можна зробити висновок, що А. В. Столітній визначає ознаки заяви та повідомлення про кримінальне правопорушення досить вузько. Ознаки, запропоновані автором не відображають місце усних та письмових заяв, а також не демонструють відношення автора до анонімних заяв та повідомлень. Найбільш повно виокремив ознаки заяв та повідомлень про кримінальні правопорушення А. С. Симчук. З огляду на це, ми приєднуємось до його наукової позиції та вважаємо, що заява та повідомлення про кримінальне правопорушення має містити ознаки кримінального правопорушення; може бути подана в усній або письмовій формі; повинна містити в собі відомості про особу, яка її подала.

Як показує аналіз результатів емпіричних даних, 67 % опитаних слідчих зазначили, що в більшості випадків заяви та повідомлення, про кримінальні правопорушення, пов'язані із незаконним заволодінням землею, які реєструються в журналі єдиного обліку в органах поліції заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події, не містять ознак кримінального правопорушення (Додаток В). Виникає питання: слідчий повинен вносити до ЄРДР будь які повідомлення чи лише ті, які містять ознаки кримінального правопорушення.

З одного боку положення ст. 214 КПК України перебувають у взаємозв'язку з ч. 1 ст. 2 КК України, відповідно до якої підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого КК України [139]. Тобто, внесенню відомостей до ЄРДР підлягають

дані, які вказують на ознаки складу злочину – кримінального правопорушення. Заява чи повідомлення про кримінальне правопорушення має містити об'єктивні дані, які свідчать про ознаки конкретного кримінального правопорушення та підтверджують реальність події кримінального правопорушення.

З іншого боку, в Узагальненні про практику розгляду скарг на рішення, дії чи бездіяльність органів досудового розслідування чи прокурора під час досудового розслідування від 12 січня 2017 р. № 9-49/0/4-17 зазначається, що на відміну від процесуального порядку реагування на заяви та повідомлення про злочин, який було встановлено в КПК 1960 року, згаданий обов'язок слідчого або прокурора не вимагає оцінки цими суб'єктами такої заяви (повідомлення) на предмет наявності ознак складу злочину для того, щоб вчинити процесуальну дію, яка полягає у внесенні відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР. Наведене підтверджується імперативними положеннями ч. 4 ст. 214 КПК, згідно з якою відмова у прийнятті та реєстрації заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення не допускається [265].

В доктрині кримінального процесу існує теорія, згідно якої слідчий, прокурор не вправі відмовити в прийнятті заяви, повідомлення чи іншої інформації про діяння, передбачене Законом України про кримінальну відповідальність, у тому числі з посиланням на неповноту викладених у них відомостей, належні заяви чи повідомлення, закінчення строку давності притягнення до кримінальної відповідальності, віку, стан здоров'я особи та будь які інші обставини [5, с. 176]. В ч. 4 ст. 214 КПК України зазначено, що слідчий, прокурор, інша службова особа, уповноважена на прийняття та реєстрацію заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення, зобов'язані прийняти та зареєструвати таку заяву чи повідомлення. Відмова у прийнятті та реєстрації заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення не допускається. Незначна частина заяв та повідомлень містять достатньо інформації про вчинення злочину [217, с. 222]. В ч. 1 ст. 241 КПК України зазначено, що слідчий, прокурора зобов'язані внести до ЄРДР лише ті відомості, які свідчать про вчинення кримінального правопорушення. Тобто, системний аналіз ст. 214 КПК України свідчить, що внесенню в ЄРДР підлягають не

всі заяви про вчинення кримінального правопорушення. З огляду на це зростає необхідність у перевірці заяв і повідомлень щодо наявності ознак складу злочину. Проте, в Узагальненні про практику розгляду скарг на рішення, дії чи бездіяльність органів досудового розслідування чи прокурора під час досудового розслідування від 12 січня 2017 р. № 9-49/0/4-173 досить влучно зазначено, що з урахуванням того, що процесуальний строк на прийняття рішення про внесення відомостей до ЄРДР обмежений 24 годинами – перевірка наявності ознак складу злочину унеможлиблюється [265]. Разом з тим і не виключається обов'язок слідчого, прокурора щодо здійснення правової оцінки заяви чи повідомлення на предмет обґрунтованості викладених у них відомостей, що свідчать саме про вчинення кримінального правопорушення.

Аналіз правозастосовної практики (ухвали, постановлені за результатами розгляду скарг на бездіяльність, яка полягає у невнесенні відомостей до ЄРДР) свідчить що слідчі судді при прийнятті рішення оцінюють не лише наявність заяви про кримінальне правопорушення, а й її юридичний зміст [296].

У правозастосовній практиці щодо цього питання є щонайменше два підходи. Згідно з першим передбачається так зване автоматичне внесення відомостей про кримінальне правопорушення, якщо такі відомості викладені особою в заяві чи повідомленні про кримінальне правопорушення. Цей підхід не передбачає оцінки відповідної заяви чи повідомлення на предмет того, що викладені відомості дають підстави констатувати певні ознаки складу злочину. У свою чергу, другий підхід не передбачає автоматичного внесення відомостей, викладених у будь-яких заявах чи повідомленнях – вносяться лише визначені як такі, що, на думку суб'єкта, який їх вносить, дійсно можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення. Реалізація другого підходу, крім іншого, допускає розгляд заяв, які не містять таких відомостей, у порядку, встановленому Законом України «Про звернення громадян» [265].

Автоматичне внесення відомостей до ЄРДР спричинить перенавантаження органу досудового розслідування матеріалами, які повинні розглядатись в порядку адміністративного, цивільного законодавства чи взагалі містять надумані факти.

А. С. Симчук, не підтримуючи підхід автоматичного внесення заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення до ЄРДС вказував на проблему відсутності так званого «процесуального фільтра», який би обґрунтовано та законно дозволяв слідчому або прокурору не реєструвати заяви та повідомлення громадян, які не містять явних ознак кримінального правопорушення [232, с. 152]. Л. М. Лобойко в своїх дослідженнях також вказує на недоцільність внесення до ЄРДР відомостей, про подію, яка явно не є кримінальним правопорушенням [147, с. 33]. О. Ю. Татаров, констатує скасування так званої «дослідчої» перевірки за заявами та повідомленнями про вчинення кримінального правопорушення, вказує на те, що усе процесуальне навантаження щодо перевірки таких заяв і повідомлень автоматично «лягатиме» на слідчого, а не на інші підрозділи правоохоронних органів. Тому може скластися ситуація, за якої слідчі будуть вимушені перевіряти найабсурдніші заяви у той час, коли відповідного слідчого реагування вимагатиме розслідування тяжких та особливо тяжких злочинів. Навряд чи це сприятиме підвищенню якості досудового розслідування й ефективності захисту прав громадян правоохоронними органами. Така ситуація призведе лише до того, що більшість заяв та повідомлень про злочин взагалі не будуть прийматись та, відповідно, вноситись до ЄРДР [252, с. 183–184]. Такої ж думки дотримується і А. П. Аленін [5, с. 178]. Аналіз теоретичних напрацювань та вивчення емпіричних даних свідчать про те, що автоматичне внесення відомостей до ЄРДР не допустиме. Внесення відомостей до ЄРДР створює передумови для кримінального переслідування і правові підстави для наступних процесуальних дій органів досудового розслідування [357, с. 15]. Відповідно, безпідставно внесенні матеріали до ЄРДР можуть спричинити порушення прав осіб, які володіють земельними ділянками на законних підставах. Крім того, зазначене може стати небезпечним інструментом для зловживань з боку зацікавлених осіб. Так, наприклад, відповідно до ухвали Великоновосілківського суду Донецької області, скаржник, маючи намір отримати належну плату за користування його земельною ділянкою, звернувся до прокурора Великоновосілківського відділу Красноармійської місцевої прокуратури із заявою про вчинення злочину [277]. Такі випадки непоодинокі, тому автоматичне внесення

відомостей про кримінальне правопорушення, якщо такі відомості викладені особою в заяві чи повідомленні про кримінальне правопорушення не сприятиме виконанню завдань кримінального провадження. З огляду на зазначене вище ми критично ставимось до автоматичного внесення відомостей до ЄРДР і підтримуємо позицію, відповідно до якої до ЄРДР повинні вноситись ті відомості, які свідчать про вчинення кримінального правопорушення.

Внесення відомостей до єдиного державного реєстру досудових розслідувань є початковим етапом досудового розслідування, у ході якої перевіряються приводи до порушення кримінальної справи, дається їх попередня юридична кваліфікація, а також приймаються заходи щодо запобігання або припинення злочину, закріплення його слідів. Відсутність відомостей, які свідчать про кримінальне правопорушення, є підставою для розгляду заяви в порядку, визначеному Законом України «Про звернення громадян».

Згідно ст. 12 Закону України «Про звернення громадян» дія цього Закону не поширюється на порядок розгляду повідомлень, заяв і скарг громадян, встановлений кримінальним процесуальним та цивільним процесуальним законодавством. Слід відмітити той факт, що розгляд заяв, які не містять відомостей про кримінальні правопорушення, у порядку, встановленому Законом України «Про звернення громадян» досить часто здійснюється не слідчим чи прокурором, а суб'єктами, які не є навіть учасниками кримінального провадження (наприклад дільничний інспектор поліції). На те, що таке рішення повинен приймати слідчий у своїх дослідженнях вказувала І. В. Чурікова [346, с. 230]. Аналіз правозастосовної практики (ухвали слідчих суддів, постановлені за результатами розгляду скарг на бездіяльність слідчого, прокурора, яка полягає у невнесенні відомостей до ЄРДР) засвідчує, що у разі, якщо заява про злочин розглядалась у порядку, встановленому Законом України «Про звернення громадян» та було прийнято рішення про відсутність ознак кримінального правопорушення не слідчим чи прокурором, а іншим учасником кримінального провадження, у 87 % таких скарг слідчі судді зобов'язували вести відомості до ЄРДР (Додаток А) [318]. В ч. 1 ст. 214 КПК України визначено, що рішення про внесення відомостей до ЄРДР чи про

відсутність підстав для внесення відомостей до ЄРДР може бути прийнято лише слідчим, прокурором. Це обумовлено тим, що для прийняття такого рішення необхідні спеціальні знання та досвід розслідування злочинів у сфері земельних відносин. Прийняття рішення таким суб'єктом як дільничний інспектор поліції, який навіть не є учасником кримінальних правовідносин є досить сумнівною практикою.

Відсутність у заяві чи повідомленні про вчинення кримінального правопорушення юридичних ознак складу злочину є перешкодою успішного початкового етапу досудового розслідування (17 %) (Додаток А). Саме заява є першоджерелом інформації на початковому етапі при обґрунтуванні клопотань, слідчий в першу чергу посилається на заяву про кримінальне правопорушення. Аналіз емпіричних даних свідчить, що відсутність у заяві чи повідомленні про кримінальне правопорушення обставин, які свідчать про наявність складу злочину є підставою для відмови слідчим суддею у задоволенні клопотань про проведення слідчих (розшукових) дій чи заходів забезпечення кримінального провадження. Така тенденція, яка виявлена в ході аналізу ухвал, постановлених слідчими суддями за результатами розгляду відповідних клопотань слідчих чи прокурорів. Вона обумовлена тим, що за умови, якщо в заяві чи повідомленні не чітко прослідковується ознаки кримінального правопорушення, слідчий не може в достатній мірі обґрунтувати необхідність та доцільність застосування заходів забезпечення кримінального провадження. Під час розслідування злочинів, пов'язаних із незаконним заволодінням землею це, як правило, клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів. Зазначене підтверджується як аналізом правозастосовної практики (17 %) так і опитуванням слідчих органів досудового розслідування (22 %) (Додатки А, Б). Так, відповідно до ухвали Добропільського міськрайонного суду Донецької області від 15 травня 2017 р., слідчий суддя визнав клопотання слідчого про проведення позапланової перевірки необґрунтованим, посилаючись серед іншого і на те, що правову кваліфікацію кримінального провадження за ст. 197-1 КК України зроблено на підставі рапорту прокурора про виявлення порушень земельного законодавства [283]. Відповідно до ухвали

Комінтернівський районний суду Одеської області від 02 вересня 2016 р. слідчий суддя, розглядаючи скаргу на бездіяльність, яка полягає у невнесенні відомостей до ЄРДР, відмовив у задоволенні скарги у зв'язку з тим, що ні у заяві про вчинення кримінального правопорушення, ні під час судового розгляду скарг представник скаржників ОСОБА_1 не змогла визначити розміру завданої шкоди, яка спричинена ОСОБА_4 та ОСОБА_3 та взагалі не могла пояснити у чому суть протиправних дій [296].

Законодавець забороняє здійснювати досудове розслідування до внесення відомостей до реєстру досудових розслідувань або без такого внесення. Це тягне за собою відповідальність, установлену законом. Огляд місця події у невідкладних випадках може бути проведений до внесення відомостей до ЄРДР, що здійснюється негайно після завершення огляду (ч. 3 ст. 214 КПК України). Відповідно до вищезазначеного, можна зробити висновки, що слідчий може зібрати та перевірити отриману інформацію до внесення її в ЄРДР тільки шляхом проведення однієї слідчої дії як огляд місця події [346, с. 227]. У разі отримання інформації про кримінальні правопорушення, які порушують право фактичного користування земельної ділянки без одержання офіційного статусу власника земельної ділянки та кримінальні правопорушення екологічної спрямованості, метою яких є незаконне заволодіння землею при проведенні огляду місця події можна встановити наявність ознак кримінального правопорушення та надати юридичну оцінку заяві чи повідомленню про кримінальне правопорушення об'єктивно і прийняти рішення про наявність чи відсутність складу кримінального правопорушення. Разом з тим, таке обмеження кола процесуальних дій для перевірки отриманої інформації, в деяких випадках унеможливорює результативність перевірочних дій. Так, наприклад, у разі, якщо особа звернулася із заявою про вчинення підробки документів, що посвідчують право власності на земельну ділянку, слідчий позбавлений будь якої можливості перевірити таку заяву. Тому вона підлягає внесенню до ЄРДР у будь якому випадку. Для підтвердження чи спростування наявності ознак складу злочину в такому випадку необхідно проведення слідчих (розшукових) дій. Зокрема, у випадку отримання висновку спеціаліста про те, що

підпис дійсно підроблено, можна прийняти рішення про внесення відомостей до ЄРДР. Однак, така перевірка неможлива у зв'язку з тим, що слідчі (розшукові) дії можуть бути проведені лише після внесення відомостей до ЄРДР. При дії КПК України 1960 року така проблема розв'язувалась шляхом надання довідки спеціаліста про підробку документа чи про спростування такого факту. Така довідка і давала можливість слідчому надати юридичну оцінку підставам для порушення кримінальної справи. Разом з тим, дії спеціаліста та експерта дублювалися. Така перевірка була можлива у зв'язку з тим, що строк порушення кримінальної справи не був таким обмеженим їх строк для внесення відомостей до ЄРДР.

2.2 Встановлення виду і розміру шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, пов'язаним із незаконним заволодінням землею

Встановлення характеру та розміру шкоди, заподіяної злочином у справах про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею є одним із найбільш складних питань під час розслідування справ про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею, оскільки саме від правильного визначення розміру матеріальної шкоди залежить доведеність окремих складів злочину. Аналіз правозастосовної практики свідчить, що у 73 % досліджених виправдувальних вироків, постановлених у справах про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею не було доведено характер та розмір шкоди 73 % (Додаток А). Зазначене спричинило постановлення виправдувальних вироків. Зазначене свідчить про існування проблем у визначенні характеру та розміру матеріальної шкоди, які потребують додаткового дослідження.

В теорії кримінального процесу ряд теоретиків приділяли увагу дослідженню питань встановлення характеру та розміру шкоди, заподіяної злочином у справах, пов'язаних із незаконним заволодінням землею, зокрема, Р. І. Лемеха, І. Присяжнюк, І. Пилипенко, О. В. Дудоров, Т. В. Козлова, Л. Р. Нагорна, М. Ю. Марченко, Т. О. Коваленко, Д. В. Дударець, О. Кулик, Д. Ковальський,

С. Сахацький, Д. Ковальський, В. М. Захарчук та інші. Аналіз зазначених робіт стане теоретичною основою нашого дослідження. Разом з тим, слід відмітити, що здебільшого предметом дослідження зазначених науковців була матеріальна шкода, завдана самовільним зайняттям земельної ділянки, а порядок встановлення характеру та виду шкоди залишається дискусійним і на сьогодні. На сьогодні не визначено на теоретичному рівні характер шкоди та порядок її встановлення. Це спричиняє складнощі у практиків під час доказування злочинів, пов'язаних із незаконним заволодінням земельних ділянок.

З огляду на зазначене, метою нашого дослідження є визначення характеру шкоди, завданої під час незаконного заволодіння земельними ділянками в залежності від їх групової приналежності та визначення порядку встановлення розміру завданої шкоди в залежності від вчиненого злочину.

Ведучи мову про характер шкоди, яка завдається під час вчинення злочинів, пов'язаних із незаконним заволодінням землею слід зазначити, що вона може бути кількісна та якісна. Кількісна міра шкоди означає масштаби, розмір порушення охоронюваним законом правам або інтересам. Натомість, якісний бік такої шкоди визначає тяжкість наслідків для окремих громадян, державних чи громадських інтересів або інтересів юридичних осіб. М. І. Бажанов поділяє шкоду на матеріальну і нематеріальну [145; 12, с. 258]. Аналізуючи статті Кримінального кодексу, які передбачають відповідальність за злочину у справах, пов'язаних із незаконним заволодінням землею, вважаємо, що шкоду, яка притаманна для описуваного виду злочинів, можна поділяють на матеріальну та нематеріальну.

Розглянемо більш детально шкоду, яка характерна злочинам у справах, пов'язаних із незаконним заволодінням землею.

Матеріальна шкода відображається у грошовому вимірі. Під нематеріальною шкодою слід розуміти шкоду, яка стосується внутрішньої (духовної) сфери потерпілого і посягає на нематеріальні блага, які належать особі від народження або в силу закону (честь, гідність, недоторканність приватного життя тощо), або порушує його особисті немайнові права (право на користування своїм ім'ям, авторське право, право на свободу слова, свободу світогляду і віросповідання та

ін.) [348]. Особливістю нематеріальної шкоди є те, що вона не має математичної системи виміру, а тому питання про її істотність вирішується правозастосовними органами у кожному конкретному випадку на основі аналізу усіх обставин, встановлених у матеріалах кримінального провадження [145]. Встановлення істотної нематеріальної шкоди є оціночним поняттям, не визначеним нормативними актами. Вона може носити організаційний та екологічний характер. До організаційної шкоди належить порушення діяльності окремої ланки державного чи громадського апарату, роботи певного підприємства, установи чи організації, призупинення виробничих процесів, створення суттєвих перешкод у їх роботі [145]. До екологічної шкоди відносимо значне забруднення навколишнього природного середовища, масову загибель об'єктів рослинного та тваринного світу [145].

Диспозиція ст. 364 КК України передбачає собою настання шкоди охоронюваним законом інтересам та істотність шкоди. Для визначення поняття «інтерес» звернімося до його офіційного тлумачення. Відповідно до рішення Конституційного Суду України від 01 грудня 2004 р. № 18-рп/2004 «поняття «охоронюваний законом інтерес» в логічно-смісловому зв'язку з поняттям «право» треба розуміти як прагнення до користування конкретним матеріальним та/або нематеріальним благом, як зумовлений загальним змістом об'єктивний і прямо не опосередкований у суб'єктивному праві простий легітимний дозвіл, що є самостійним об'єктом судового захисту та інших засобів правової охорони з метою задоволення індивідуальних і колективних потреб, які не суперечать Конституції і законам України, суспільним інтересам, справедливості, добросовісності, розумності та іншим загальноправовим засадам» [220].

Для вирішення питання про істотність шкоди враховуються конкретні обставини справи [192, с. 121]. Подібної думки дотримується і А. В. Наумов, який зазначає, що тільки судовий прецедент може дати відповідь на питання про конкретний зміст оцінного поняття, вжитого законодавцем при конструюванні кримінально-правової норми [170, с. 9]. Ознайомлення із судовою практикою за останні роки засвідчує, що істотною шкодою нематеріального характеру є підлив

авторитету та престижу органів державної влади та місцевого самоврядування [273; 314].

До шкоди, заподіяної власнику земельної ділянки або землекористувачеві, можуть включатися такі складові: 1) використання земельних ділянок не за цільовим призначенням; 2) зняття ґрунтового покриву (родючого шару ґрунту) без спеціального дозволу; 3) збитки, пов'язані із знищенням або пошкодженням зелених насаджень або руйнуванням будівель чи споруд, які знаходилися на самовільно зайнятій земельній ділянці; 4) витрати, які особа мусить понести для відновлення: а) свого порушеного права на земельну ділянку (наприклад, проведення геодезичних робіт із відновлення межових знаків); б) якості земельної ділянки як об'єкта права власності чи користування (зокрема, оранка, внесення добрив, проведення рекультивації порушених земель) [82, с. 30; 83, с. 358; 81, с. 7].

Дослідження природи шкоди, заподіяної злочином у справах, пов'язаних із незаконним заволодінням землею пропонуємо проводити за групами в залежності від предмету посягання, оскільки негативні наслідки злочинів у справах, пов'язаних із незаконним заволодінням землею диференціюються в залежності від вчиненого злочину [93, с. 210].

Злочини, які порушують право фактичного користування без одержання офіційного статусу власника земельної ділянки мають матеріальну та нематеріальну шкоду. Розглянемо більш детально характер завданої шкоди по окремому виду злочинів.

Самовільне зайняття земельної ділянки (ст. 197-1 КК України) передбачає собою настання значної шкоди, яка у сто і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян, її законному володільцю або власнику (ч. 1 ст. 197 КК України) чи порушення особливого режиму використання особливо цінних земель; земель в охоронних зонах; зонах санітарної охорони; санітарно-захисних зонах; зонах особливого режиму використання земель (ч. 2 ст. 197 КК України). Порушення особливого режиму використання особливо цінних земель спричиняє шкоду тим, що порушується правомірна управлінська діяльність державних і самоврядних органів у галузі земельних та архітектурно-будівельних

відносин; винні у самовільному зайнятті земельних ділянок, як правило, не сплачують плату за землю, яка включає земельний податок й орендну плату за земельні ділянки державної і комунальної власності і входить у систему оподаткування, що тягне за собою наслідки у вигляді порушення системи оподаткування [256, с. 514]. Тобто, самовільне зайняття земельної ділянки є злочином із матеріальним та формально-матеріальним складом, а шкода має матеріальний та нематеріальний аспект.

Самоправство у справах, пов'язаних із незаконним заволодінням землею (ст. 356 КК України) передбачає собою настання значної шкоди інтересам громадянина, державним чи громадським інтересам або інтересам власника.

Питання про те, чи є спричинена самоправством шкода значною потрібно вирішувати у кожному конкретному випадку. Матеріальну шкоду слід визнавати значною, якщо вона у сто і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян. До нематеріальної значної шкоди при самоуправстві потрібно відносити, зокрема, заподіяння шкоди здоров'ю людини, порушення політичних, трудових, житлових та інших конституційних прав і свобод людини і громадянина [256]. Аналіз правозастосовної практики свідчить, що при вчиненні самоуправства у справах, пов'язаних із незаконним заволодінням землею, спричиняється моральна шкода. Таким чином, самоправство, як і самовільне зайняття земельної ділянки є злочином із матеріальним та формально-матеріальним складом, а шкода має матеріальний та нематеріальний аспект.

Злочини, метою яких є незаконне набуття юридичних прав на землю, також характеризуються матеріальним та формально-матеріальним складом злочину. Так, шахрайство, вчинене із земельними ділянками передбачає собою завдання значної матеріальної шкоди потерпілому, а ч. 1 ст. 190 КК України є злочином з формальним складом, оскільки негативні наслідки у вигляді матеріальної шкоди перебувають за межами складу злочину, вони не включені до об'єктивної сторони складу злочину. Згідно з п. 2 примітки до ст. 185, у ст. 190 КК України, значна шкода визначається із врахуванням матеріального становища потерпілого та якщо йому завдані збитки на суму від ста до двохсот п'ятдесяти неоподатковуваних

мінімумів доходів громадян. Вказівка закону на те, що значною шкодою слід визнавати спричинення збитків на суму, меншу двохсот п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, означає, по-перше, що ця сума для визначення цієї ознаки за будь-яких обставин не повинна перевищувати зазначену, по-друге, перевищення цієї суми дає підстави кваліфікувати вчинене шахрайство за іншими кваліфікуючими ознаками – у великому чи особливо великому розмірі. Визначення у законі поняття значної шкоди в контексті спричинення значних збитків потерпілому дає змогу дійти висновку про те, що ця ознака може бути інкримінована винному лише у випадку посягання ним на майно, яке є приватною власністю [256, с. 458].

Зловживання владою або службовим становищем є злочином із матеріальним складом. В ч. 1 ст. 364 КК України передбачено настання істотної шкоди охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб. В Примітці 3 до ст. 364 КК України визначено, що істотною шкодою у ст. 364 КК України вважається така шкода, яка в сто і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян [139].

В ч. 2 ст. 364 КК України передбачено настання тяжких наслідків, під якими вважаються такі наслідки, які у двісті п'ятдесят і більше разів перевищують неоподатковуваний мінімум доходів громадян (Примітка 4 до ст. 364 КК України) [139].

Наслідком зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги є настання істотної шкоди охоронюваним законом правам або інтересам окремих громадян, державним чи громадським інтересам або інтересам юридичних осіб. Істотною шкодою, якщо вона полягає у завданні матеріальних збитків, вважається така шкода, яка в сто і більше разів перевищує неоподаткований мінімум доходів громадян. Істотність шкоди, якщо вона полягає у заподіянні наслідків нематеріального характеру, є оціночним поняттям, зміст якого встановлюється у кожному конкретному випадку з урахуванням усіх обставин справи. Істотна шкода

може виявлятися у таких наслідках, які поєднують у собі як матеріальні збитки, так і шкоду нематеріального характеру [256, с. 564].

Кримінальні правопорушення екологічної спрямованості, метою яких є незаконне заволодіння землею своїм настілкам мають настання матеріальної та нематеріальної шкоди.

Незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) передбачає собою настання нематеріальної шкоди у вигляді створення небезпеки для життя, здоров'я людей чи для довкілля (ч. 1 ст. 239-1 КК України). Небезпека для життя людей – це створення реальної можливості загибелі хоча б однієї людини. Небезпека для здоров'я – вплив факторів середовища життєдіяльності, що створює реальну загрозу здоров'ю, призводить до втрати працездатності людини чи навіть створює реальну загрозу для життя і здоров'я майбутніх поколінь. Небезпека для довкілля – загроза настання таких наслідків, як: загибель тварин (диких, домашніх), рослин, лісопосадок; деградація земель; зменшення земельного покриву, що впливає на забезпечення населення сільськогосподарськими продуктами; зміна клімату й настання інших змін біологічного, хімічного і фізичного складу ґрунту і т. ін. [256, с. 356] Нематеріальними наслідками такого злочину є порушення ландшафтної цілісності території, знищення покриву, що потребує відновлення і унеможливорює використання земельної ділянки за цільовим призначенням [35], деградація території, на яких здійснюється незаконне землекористування, вплив чого є екологічно небезпечним [31], пошкодження ландшафтного парку, віднесеного до об'єктів природно-заповідного фонду місцевого значення [29]; деградування (непридатності) земельної ділянки у сільськогосподарському виробництві та непридатності її до використання за цільовим призначенням без проведення робіт по рекультивації порушених у результаті самовільного видобування ґрунту [34; 31].

Матеріальна шкода під час вчинення незаконного заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) також полягає у заподіянні матеріальної шкоди у великому розмірі (ч. 1 ст. 239-1 КК України). Відповідно до Примітки до ст. 239-1 КК України матеріальна шкода вважається заподіяною у великому розмірі, якщо її розмір у сто або більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів

громадян. Шкода відповідно до ч. 3 ст. 239-1 КК України може полягати у загибелі людей, масовій загибелі об'єктів тваринного чи рослинного світу або інших тяжких наслідках. Під іншими тяжкими наслідками слід розуміти заподіяння шкоди, що характеризується підвищеною небезпекою для всього живого, руйнуванням чи істотним ушкодженням значних природних територій (заповідних урочищ, ділянок лісу тощо), втратою унікальних і рідкісних об'єктів природи, занесених до Червоної книги України, масовою загибеллю людей, масовою загибеллю тварин на великій території тощо [256, с. 568]. Аналіз правозастосовної практики свідчить, що шкода у вигляді загибелі людей, масової загибелі об'єктів тваринного чи рослинного світу не притаманна цьому виду злочинів.

Незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах передбачає собою настання матеріальної шкоди в особливо великих розмірах. Відповідно до примітки до ст. 239-2 КК України, особливо великим розміром у цій статті слід розуміти обсяг поверхневого (грунтового) шару земель, який становить більше, ніж десять кубічних метрів. Нематеріальна шкода у разі вчинення зазначеного виду злочину полягає у спричиненні тяжких наслідків. Під тяжкими наслідками можуть визнаватись, зокрема, заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, масове захворювання людей, виведення з ладу назавжди або на тривалий період виробничих підприємств чи інших важливих споруд (гребель, систем водо та енергопостачання, зв'язку тощо), масова загибель об'єктів тваринного світу, знищення лісових масивів на значних площах, спричинення особливо великих матеріальних збитків, у тому числі пов'язаних з відновленням належної якості довкілля, неможливість проживання населення на певній території і вимушене переселення людей [256, с. 568].

Таким чином, встановлення характеру шкоди під час доказування у справах, пов'язаних із незаконним заволодінням землею, носить індивідуальний характер. Негативні наслідки від злочинів, пов'язаних із незаконним заволодінням землею, носять матеріальний та нематеріальний характер шкоди.

При встановленні розміру шкоди, заподіяної злочином, у справах, пов'язаних із незаконним заволодінням землею, необхідно враховувати характер шкоди.

В залежності від останнього визначається і спосіб встановлення розміру завданої шкоди. Спосіб встановлення розміру шкоди диференціюється в залежності від злочину, який вчинено.

Розкриваючи змістовну наповнюваність суспільно небезпечних наслідків під час самовільного зайняття земельної ділянки, необхідно враховувати норми Закону у відповідності до яких чинним законодавством передбачено порядок визначення розміру шкоди саме за самовільне зайняття земельної ділянки. Визначення розміру шкоди у спосіб, який суперечить вимогам Законодавства, є підставою для визнання результатів таких досліджень недопустимими.

Так, визначення розміру шкоди, заподіяної внаслідок самовільного зайняття земельних ділянок здійснюється на підставі Методики визначення розміру шкоди, заподіяної внаслідок самовільного зайняття земельних ділянок, використання земельних ділянок не за цільовим призначенням, зняття ґрунтового покриву (родючого шару ґрунту), без спеціального дозволу, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України № 963 від 25 липня 2007 р. (далі – Методика). Згідно п. 1 ця методика спрямована на визначення розміру шкоди, заподіяної державі, територіальним громадам, юридичним та фізичним особам, на всіх категоріях земель внаслідок самовільного зайняття земельних ділянок, використання земельних ділянок не за цільовим призначенням, зняття ґрунтового покриву (родючого шару ґрунту) без спеціального дозволу [201].

Згідно п. 4 Методики розмір шкоди, заподіяної внаслідок самовільного зайняття земельної ділянки, визначається для всіх категорій земель (крім земель житлової, громадської забудови) за такою формулою:

$$Шс = Пс \times Нп \times Кф \times Кі (1),$$

де Шс – розмір шкоди, заподіяної внаслідок самовільного зайняття земельної ділянки, гривень;

Пс – площа самовільно зайнятої земельної ділянки, гектарів;

Нп – середньорічний дохід, який можна отримати від використання земель за цільовим призначенням, визначений у додатку 1, з урахуванням переліків, наведених у додатках 2 і 3 Методики;

Кф – коефіцієнт функціонального використання земель, визначений у додатку 4 Методики ;

Кі – коефіцієнт індексації нормативної грошової оцінки земель, який дорівнює добутку коефіцієнтів індексації нормативної грошової оцінки земель за 2007 рік та наступні роки, що визначаються відповідно до Порядку проведення індексації грошової оцінки земель, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 травня 2000 р. № 783.

На сьогодні досить актуальною є проблема визначення шкоди, заподіяної самовільним зайняттям земельної ділянки у зв'язку з тим, що для підрахунку завданої матеріальної шкоди коефіцієнт індексації нормативної грошової оцінки земель не визначений. Його встановлення здійснюється відповідно до Порядку проведення індексації грошової оцінки земель, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 травня 2000 р. № 783, який втратив чинність. Це унеможливує встановлення розміру шкоди, заподіяної внаслідок самовільного зайняття земельної ділянки, а отже і доведення складу злочину. Разом з тим, в п. 289.3 ст. 289 Податкового кодексу України визначено, що центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, обласні, Київська та Севастопольська міські державні адміністрації не пізніше 15 січня поточного року забезпечують інформування центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну податкову і митну політику, і власників землі та землекористувачів про щорічну індексацію нормативної грошової оцінки земель.

Відповідно до п. 11 Прикінцевих положень Закону України «Про державний бюджет України на 2018 рік» у 2018 році проводилась загальнонаціональна (всеукраїнська) нормативна грошова оцінка земель сільськогосподарського призначення. Під загальнонаціональна (всеукраїнська) нормативна грошова оцінка земель сільськогосподарського призначення мається на увазі нормативна грошова оцінка земель сільськогосподарського призначення, яка проводиться одночасно на всій території України [87, с. 149].

З огляду на зазначене вище, визначення коефіцієнту індексації нормативної грошової оцінки земель на сьогодні можливе, однак для забезпечення належності та допустимості таких результатів для використання як доказу, доцільно вести зміни у п. 4 Методики та викласти абзац 6 у такій редакції: «Кі – коефіцієнт індексації нормативної грошової оцінки земель, який дорівнює добутку коефіцієнтів індексації нормативної грошової оцінки земель за 2007 та наступні роки, що визначаються відповідно до пункту 289.3 статті 289 Податкового кодексу України».

Крім зазначеного вище, визначення розміру заподіяної шкоди у разі самовільного зайняття земельної ділянки має свої особливості в залежності від правового режиму земельної ділянки [90, с. 165]. Так, особливий статус мають земельні ділянки, віднесені до земель житлової та громадської забудови. Визначення розміру заподіяної шкоди у випадку належності самовільно зайнятої земельної ділянки до земель житлової та громадської забудови має особливість, яка полягає у врахуванні спеціальних коефіцієнтів (застосовуються до населених пунктів обласного значення, м. Києва, м. Севастополя і населених пунктів, віднесених до курортних), а також у тому, що розмір середньорічного доходу, який можна отримати від земель житлової та громадської забудови, диференційовано залежно від належності населеного пункту до тієї чи іншої групи за чисельністю населення [131, с. 64; 50].

У відповідності до п. 7 Методики розрахунок шкоди, заподіяної юридичним та фізичним особам внаслідок самовільного зайняття земельних ділянок здійснюється Держсільсхозінспекцією на підставі матеріалів обстежень земельних ділянок, проведених відповідно до Порядку виконання земельно-кадастрових робіт та надання послуг на платній основі державними органами земельних ресурсів, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 01 листопада 2000 р. [204].

Таким чином, для встановлення розміру завданої шкоди в результаті самовільного зайняття земельної ділянки слідчий повинен в ході слідчих (розшукових) дій встановити площу самовільно зайнятої земельної ділянки. При цьому важливо розмежовувати самовільно зайняту земельну ділянку, яка фактично незаконно використовувалась та прилеглу земельну ділянку, яка не є предметом

злочину та не була самовільно занята. Аналіз вироків, постановлених у кримінальних провадженнях за ст. 197-1 КК України свідчить, що однією із найпоширеніших підстав для винесення виправдувального вироку (27 % Додаток) є неправильне визначення слідчим меж самовільно самовільно-зайнятої земельної ділянки, або не розмежування самовільно зайнятої земельної ділянки від тієї, яка знаходилась поруч (27 %) (Додаток А). У разі, якщо в судовому засіданні не буде доведено відповідність меж та площі самовільно-зайнятої ділянки, що призведе до неправильного розрахунку розміру шкоди, заподіяної внаслідок вчинення злочину. Тому, при визначенні площі самовільно зайнятої земельної ділянки важливою є наявність доказів безпосереднього використання земельної ділянки в межах самовільно-зайнятої земельної ділянки. Крім того, в матеріалах кримінального провадження повинні бути докази, які б підтверджували встановлення шляхом проведення замірів, площі земельних ділянок, які були самовільно захоплені (наприклад, на яких було організовано культивування та сіяння сільськогосподарської культури). Відсутність у матеріалах кримінального провадження об'єктивних відомостей про площу земельних ділянок, які були самовільно зайняті, унеможливує правильний розрахунок розміру шкоди, заподіяної внаслідок самовільного зайняття земельних ділянок. Прикладом зазначеного є вирок Новомиргородського районного суду Кіровоградської області від 10 лютого 2015 р., відповідно до якого встановлено факт обробітку лише частини земельної ділянки, що унеможливило доведення факту спричинення потерпілому значної шкоди у зв'язку з обробітком земельної ділянки. Не доведено точної площі земельної ділянки, яка оброблялася, оскільки її точні заміри не здійснювалися, крім під час проведення огляду місця події [42]. Ще одним прикладом в Вирок Токмацького районного суду Запорізької області від 17 березня 2014 р., відповідно до якого особу було визнано невинуватою в результаті неправильних замірів площі земельної ділянки [47].

Таким чином, Методика визначення розміру шкоди, заподіяної внаслідок самовільного зайняття земельних ділянок, використання земельних ділянок не за цільовим призначенням, зняття ґрунтового покриву (родючого шару ґрунту), без

спеціального дозволу, затверджена постановою Кабінету Міністрів України № 963 від 25 липня 2007 р. (далі – Методика), яка регулює порядок визначення розміру шкоди, заподіяної внаслідок самовільного зайняття земельної ділянки, потребує приведення до відповідності з вимогами чинного законодавства. Особливо важливо правильно визначити площу та межі самовільно зайнятої земельної ділянки для правильного встановлення розміру шкоди.

Після отримання результатів визначення розміру шкоди, заподіяної внаслідок самовільного зайняття земельної ділянки, доцільно призначити судово-товарознавчу експертизу, яка має бути проведена з урахуванням дослідження по Методиці. Результати експертизи в такому випадку будуть належними та допустимими доказом, який визначає розмір завданої шкоди.

Характер та розмір шкоди є кримінально утворюючою ознакою. Кількісний аспект цієї кримінально утворюючої ознаки дає змогу відмежувати злочинне самовільне зайняття земельної ділянки від адміністративної відповідальності (ст. 53-1 КУпАП). Відповідно до примітки до ст. 197-1 КК України, шкода визнається значною, якщо вона у 100 і більше разів перевищує неоподаткований мінімум доходів громадян.

Для кваліфікації адміністративних або кримінальних правопорушень, сума неоподаткованого мінімуму встановлюється на рівні податкової соціальної пільги, визначеної пп. 169.1.1 п. 169.1 ст. 169 розділу IV Податкового кодексу України для відповідного року (у розмірі, що дорівнює 50 % розміру прожиткового мінімуму для працездатної особи (у розрахунку на місяць), встановленому законом на 01 січня звітного податкового року, – для будь-якого платника податку). Тобто, для визначення розміру матеріальної шкоди, завданої самовільним зайняттям земельної ділянки та розмежуванням злочину від адміністративного правопорушення, необхідно визначити розмір неоподаткованого мінімуму станом на 01 січня податкового року, в якому було вчинено злочин.

Серед практиків існує позиція, відповідного до якої розрахунок завданої матеріальної шкоди може здійснюватися у відповідності до Порядку визначення та відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам (далі – Порядок)

Такий порядок затверджений постановою Кабінету Міністрів України № 284 від 19 квітня 1993 р. [212] (23 % опитаних) (Додаток Б). Аналіз Порядку та його порівняння з Методикою свідчить, що зазначений Порядок не може бути застосований до кримінальних правопорушень, про які йде мова, оскільки передбачає собою відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам, а не встановлення розміру заподіяної шкоди в результаті самовільного зайняття земельної ділянки. Крім того, поняття «матеріального збитку» відрізняється від поняття «шкоди» та має інший юридичний характер. Поняття «збитку» стосується договірних зобов'язань, в той час, як негативним наслідком злочину є заподіяння шкоди. Так, у відповідності до п. 1 вказаного Порядку власникам землі та землекористувачам відшкодовуються збитки, заподіянні вилученням (викупом) та тимчасовим зайняттям земельних ділянок, встановлення обмежень щодо їх використання, погіршенням якості ґрунтового покриву та інших корисних властивостей земельних ділянок або приведення їх у непридатний для використання стан та недоодержання доходів у зв'язку з тимчасовим використанням земельних ділянок. Тобто збитки власникам землі та землекористувачам відшкодовуються у відповідності до вищевказаного Порядку не у зв'язку з самовільним зайняттям земельної ділянки, а у зв'язку з вищевказаними (іншими) діями винних осіб. З огляду на зазначене, позиція опитаних практиків є хибною, та не може бути взята за основу.

Встановлення розміру шкоди, заподіяної злочинами, метою яких є незаконне набуття юридичних прав на землю (статті 190, 364, 365-2, 358, 366 КК України) має свою специфіку, яка обумовлена тим, що розмір завданої шкоди є кваліфікуючою ознакою, а не складовою об'єктивної сторони складу злочину. Під час розслідування шахрайства, вчиненого із земельними ділянками, матеріальна шкода відіграє другорядне значення. Першочерговим є умисел. Відсутність умислу на вчинення шахрайських дій з земельною ділянкою є підставою для винесення виправдувального вироку [37]. Розмір завданої шкоди є кваліфікуючою ознакою.

Встановлення розміру шкоди, заподіяної шахрайством, вчиненими із земельними ділянками не потребує призначення додаткових експертиз. Як правило,

у разі вчинення злочину даної категорії, грошові кошти, які є предметом злочину, передаються підозрюваному, обвинуваченому потерпілим під розписку, яка пишеться власноручно особою, яка отримала такі кошти (шахраєм). Тому розмір шкоди буде еквівалентний зазначеній у розписці сумі. Він підтверджується показаннями потерпілих, свідків. До матеріалів кримінального провадження долучається розписка.

Встановлення розміру шкоди у справах про злочини, пов'язані із зловживанням владою або службовим становищем (ст. 364 КК України), а також зловживанням повноваженнями особами, які надають публічні послуги (ст. 365-2 КК України), які вчиняються з метою незаконного заволодіння землею здійснюється на підставі грошової оцінки земельної ділянки. Грошова оцінка здійснюється в порядку, визначеному законом України «Про оцінку земель» суб'єктами оціночної діяльності у сфері оцінки земель. Результати грошової оцінки земельної ділянки, яка стала предметом злочину, міститься в технічній документації земельної ділянки та беруться за основу при встановленні розміру шкоду. Для визначення відповідності виконаної оцінки земельної ділянки або прав на неї вимогам нормативно-правових актів з оцінки майна, методології, методам, оціночним процедурам проводиться оціночно-земельна експертиза, яка є доказом завданої матеріальної шкоди.

Аналіз правозастосовної практики свідчить, що у разі відсутності повної інформації, необхідної для встановлення вартості земельної ділянки, можливе проведення земельно-технічної експертизи, яка проводиться методом зіставлення аналогічних пропозицій вартості земельних ділянок станом на рік, у якому було вчинено злочин, та визначається ймовірна ринкова вартість земельної ділянки та її правовий статус [46]. Така практика є досить спірною проте має місце.

Контекстуальний аналіз вироків, постановлених у справах про злочини, пов'язані із зловживанням владою або службовим становищем (ст. 364 КК України), а також зловживанням повноваженнями особами, які надають публічні послуги (ст. 365-2 КК України) та правозастосовної практики свідчить, що під час розслідування даного виду злочинів, для встановлення характеру та розміру шкоди майнового характеру, сторона обвинувачення посилається на звіт про експертну

грошову оцінку, який встановлює вартість земельної ділянки [32]; інформативний лист про нормативно грошову оцінку земельної ділянки [43]; висновок суб'єктів оціночної діяльності [49], тощо. Однак така практика, на нашу думку, є хибною, оскільки відповідно до ч. 2 ст. 82 КПК України, джерелом доказу є висновок експерта. Відповідно до ст. 93 КПК України збирання доказів здійснюється шляхом витребування висновків експертів. Так, наприклад, відповідно до вироку Ленінський районний суд м. Запоріжжя від 19 травня 2015 р. стороною захисту надано та досліджено судом рецензію оцінювача з експертної грошової оцінки земельних ділянок на звіт, згідно якої висновок про вартість земельної ділянки, складений стороною обвинувачення, не в повній мірі відповідає вимогам п. 60 Національного стандарту № 1 «Загальні засади оцінки майна та майнових прав», затвердженого постановою КМУ від 10 вересня 2003 р. № 1440 [39]. Таким чином, наданий обвинуваченням звіт про експертну грошову оцінку земельної ділянки не є належним та допустимим доказом розміру завданої матеріальної шкоди [39].

Таким чином, встановлення розміру шкоди, заподіяної злочинами, метою яких є незаконне набуття юридичних прав на землю, здійснюється на підставі долучення до матеріалів кримінального провадження: розписки чи інших підтверджуючих документів про передачу грошових коштів; результатів грошової оцінки земельної ділянки; висновку оціночно-земельної експертизи.

Встановлення розміру матеріальної та нематеріальної шкоди під час розслідування кримінальних правопорушень екологічної спрямованості, метою яких є незаконне заволодіння землею, здійснюється шляхом проведення позапланових перевірок, проведення будівельно-технічної експертизи, яка дозволяє встановити об'єм видобутої суміші із земельної ділянки та суму завданих збитків [324; 267; 285]. Проблемним питанням, яке виникає при встановленні розміру шкоди, заподіяної злочином у справах, пов'язаних із незаконним заволодінням землею, є відсутність визначеного в КПК України порядку призначення позапланових перевірок.

Висновки до Розділу 2

1. Особливостями внесення відомостей до ЄРДР у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані з незаконним заволодінням землею, є необхідність отримання відомостей про наявність чи відсутність події кримінального правопорушення, які повинні міститись в приводах до початку досудового розслідування в залежності від групи злочину. Приводами до початку досудового розслідування про кримінальні правопорушення про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею, є: виявлення правопорушення у сфері земельних відносин уповноваженим державним інспектором в ході проведення планової перевірки; матеріали перевірки Головного управління Держгеокадастру; матеріали перевірки додержання вимог земельного законодавства у діяльності органів виконавчої влади, місцевого самоврядування; повідомлення від органів виконавчої влади, місцевого самоврядування; повідомлення громадян.

Підставою для внесення відомостей до ЄРДР про кримінальні правопорушення, метою яких є незаконне набуття юридичних прав на землю є: повідомлення від органів виконавчої влади, місцевого самоврядування; повідомлення громадян; повідомлення керівників підприємств, установ, організацій.

Розгляд заяв та повідомлень про кримінальні правопорушення, які не містять ознак кримінального правопорушення, пов'язаного із незаконним заволодінням землею, дільничними інспекторами поліції чи оперативними співробітниками, є недопустимим. Рішення за результатами розгляду заяв та повідомлень про кримінальні правопорушення, які не містять ознак кримінального правопорушення повинен приймати учасник кримінального провадження, визначений у ст. 214 КПК України.

2. Особливістю встановлення виду і розміру шкоди, завданої кримінальними правопорушеннями, пов'язаними із незаконним заволодінням землею, є те, що вона має матеріальний і нематеріальний характер. Матеріальна

шкода відображається у грошовому вимірі та визначається шляхом проведення судових експертиз (оціночно-земельна експертиза, земельно-технічна експертиза та експертиза з питань землеустрою). Нематеріальна шкода у злочинах, пов'язаних із незаконним заволодінням землею, які порушують право власності на землю (проти порядку управління), та у злочинах, пов'язаних із незаконним заволодінням землею, метою яких є незаконне набуття юридичних прав на землю, полягає у підриві авторитету та престижу органів державної влади та місцевого самоврядування, заподіяння шкоди здоров'ю людини, порушенню політичних, трудових, житлових та інших конституційних прав і свобод людини і громадянина. У кримінальних правопорушеннях екологічної спрямованості, пов'язаних із незаконним заволодінням землею, нематеріальна шкода полягає у порушенні ландшафтної цілісності території, знищення покриву, що потребує відновлення і унеможливорює використання земельної ділянки за цільовим призначенням, деградації території, на яких здійснюється незаконне землекористування, вплив чого є екологічно небезпечним, пошкодженні ландшафтного парку, віднесеного до об'єктів природно-заповідного фонду місцевого значення, деградуванні (непридатності) земельної ділянки у сільськогосподарському виробництві та непридатність її до використання за цільовим призначенням без проведення робіт по рекультивациі порушених у результаті самовільного видобування ґрунту. Нематеріальна шкода визначається за результатами позапланових перевірок, що відображається в актах.

До шкоди, заподіяної власнику земельної ділянки або землекористувачеві, можуть включатися такі складові: 1) використання земельних ділянок не за цільовим призначенням; 2) зняття ґрунтового покриву (родючого шару ґрунту) без спеціального дозволу; 3) збитки, пов'язані із знищенням або пошкодженням зелених насаджень або руйнуванням будівель чи споруд, які знаходилися на самовільно зайнятій земельній ділянці; 4) витрати, які особа мусить понести для відновлення: а) свого порушеного права на земельну ділянку; б) якості земельної ділянки як об'єкта права власності чи користування (зокрема, оранка, внесення добрив, проведення рекультивациі порушених земель).

Для визначення коефіцієнту індексації нормативної грошової оцінки земель запропоновано вести зміни у п. 4 Методики визначення розміру шкоди, заподіяної внаслідок самовільного зайняття земельних ділянок, використання земельних ділянок не за цільовим призначенням, зняття ґрунтового покриву (родючого шару ґрунту), без спеціального дозволу, затвердженої Постановою Кабінету міністрів України № 963 від 25 липня 2007 р.

Встановлення розміру матеріальної та нематеріальної шкоди під час розслідування кримінальних правопорушень екологічної спрямованості, метою яких є незаконне заволодіння землею, здійснюється шляхом проведення позапланових перевірок, проведення будівельно-технічної експертизи, яка дозволяє встановити об'єм видобутої суміші із земельної ділянки та суму завданих збитків.

Проблемним питанням, яке виникає при встановленні розміру шкоди, заподіяної злочином у справах, пов'язаних із незаконним заволодінням землею, є відсутність визначеного в КПК України порядку призначення позапланових перевірок.

РОЗДІЛ 3

ЗАСОБИ ЗБИРАННЯ ДОКАЗІВ СТОРОНОЮ ОБВИНУВАЧЕННЯ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ПРО ЗЛОЧИНИ, ПОВ'ЯЗАНІ З НЕЗАКОННИМ ЗАВОЛОДІННЯМ ЗЕМЛЕЮ

3.1 Огляд як засіб отримання доказів стороною обвинувачення під час доказування у кримінальних провадженнях, пов'язаних із незаконним заволодінням землею

Під час доказування у справах, пов'язаних із незаконним заволодінням землею, однією із найбільш значущих слідчих (розшукових) дій є огляд місця події. Його вагомість обумовлена тим, що під час огляду місця події здійснюється фіксація обставин, які є предметом доказування по справах. Аналіз правозастосовної практики свідчить, що саме неправильне проведення огляду місця події в більшості випадків стало підставою для винесення виправдувального вироку (47 %) (Додаток А). Опитування слідчих показало, що порушення допускаються у зв'язку з: недостатністю досвіду розслідування кримінальних проваджень такої категорії (27 %); неправильними замірами площі земельної ділянки (18 %); під час огляду не здійснено розподіл між самовільно зайнятою земельною ділянкою та прилеглою територією, яка не використовується під час вчинення злочину (31 %), інші порушення (24 %) (Додаток В). Наявність зазначених проблем зумовлює необхідність більш детального аналізу проведення такої слідчої (розшукової) дії як огляд місця події під час доказування у справах, пов'язаних із незаконним заволодінням землею, визначення підстав проведення цієї слідчої дії, суті, мети, суб'єктів, які беруть участь у слідчій дії, порядку її проведення, способів і форм фіксації результатів слідчої дії [91, с. 140].

Теоретичні і практичні проблеми проведення огляду, як засобу отримання доказів стороною обвинувачення під час доказування у справах, пов'язаних із незаконним заволодінням землею досліджували З. С. Галаван, О. М. Гумін,

Н. І. Клименко, М. М. Кульпанов, Ю. В. Сіроштан, Н. М. Татарин, І. С. Тльянчук. Проблеми проведення огляду в цілому досліджували Г. С. Бідняк, П. Д. Біленчук, О. Л. Кобилянський, А. В. Коваленко, О. Ковальчук, А. В. Кофанов, Б. Є. Лук'янчиков, Є. Д. Лук'янчиков, В. О. Попелюшко, В. І. Цимбалюк, Л. Д. Скільська, Н. В. Тимофєєва, Є. С. Хижняк та інші. Разом з тим, аналіз теоретичних напрацювань та правозастосовної практики свідчить, що деякі проблеми огляду, як засобу отримання доказів стороною обвинувачення під час доказування у справах, пов'язаних із незаконним заволодінням землею, не достатньо розкриті в теорії кримінального процесу, що призводить до того, що практичні працівники допускають процесуальні та тактичні помилки, в результаті чого протокол огляду визнається недопустимим доказом, або його результати не можуть бути використані для доказування обставин кримінального провадження. Зокрема, огляд місця події проводять без урахування специфіки проведення огляду земельних ділянок, не правильно визначаються підстави проведення такого виду огляду, мета. Частими є випадки проведення огляду земельної ділянки без участі спеціалістів, що відображається на якості слідчої (розшукової) дії. Не враховуються тактичні прийоми проведення такої слідчої (розшукової) дії як огляд. Допускаються процесуальні помилки при складанні протоколу огляду місця події. З огляду на це метою цього підрозділу є розроблення рекомендацій щодо проведення огляду на основі теоретичного та практичного аналізу.

В теорії кримінального процесу розрізняють огляд місцевості, приміщення, речей та документів [149, с. 267]. З метою виявлення та фіксації відомостей щодо обставин вчинення злочинів, пов'язаних із незаконним заволодінням земель слідчий, прокурор проводять огляд місцевості та документів. Огляд речей проводиться лише під час розслідування кримінальних правопорушень екологічної спрямованості, метою яких є незаконне заволодіння землею, оскільки при огляді місцевості можуть бути вилучені речі, які були знаряддям вчинення злочину та вилучаються в ході огляду. Надалі вони підлягають огляду та експертному дослідженню при необхідності.

Аналіз кримінальних проваджень свідчить, що під час розслідування кримінальних правопорушень, які порушують право фактичного користування без одержання офіційного статусу власника земельної ділянки (статті 197-1, 356 КК України) проводять огляд місцевості (самовільно зайнятої земельної ділянки) – 98 % та огляд документів – 99 % (Додаток Б). Під час розслідування кримінальних правопорушень, метою яких є незаконне набуття юридичних прав на землю (статті 190, 364, 365-2 КК України), огляд місцевості проводиться рідше (23 %), однак огляд документів проводиться у 99,7 % кримінальних проваджень. Доказування у кримінальних правопорушеннях екологічної спрямованості, метою яких є незаконне заволодіння землею (статті 239-1, 239-2 КК України) передбачає проведення огляду місцевості (92 %), огляду документів (97 %) та огляду речей (27 %) (Додаток Б).

Розглянемо більш детально найпоширеніші види огляду – огляд місцевості і огляд документів та визначимо їх особливості під час доказування у справах, пов'язаних із незаконним заволодінням земельними ділянками.

Перший вид огляду – це огляд місцевості. Весь обсяг інформації, отриманий під час огляду місцевості, є основним джерелом визначення напрямів розслідування кримінального провадження, висунення основних версій про подію, планування подальших слідчих (розшукових) дій, способів процесуального отримання інформації для підтвердження або відхилення визначених версій [247, с. 115].

Вимоги до проведення огляду місцевості регламентовані статтями 223, 237 КПК України. Специфікою огляду місця події земельної ділянки є те, що ця слідча (розшукова) дія проводиться відповідно до правил, що передбачені для обшуку житла чи іншого володіння особи, тобто на підставі ухвали слідчого судді. Відповідно до ст. 237 КПК України огляд житла чи іншого володіння особи здійснюється згідно з правилами КПК, передбаченими для обшуку житла чи іншого володіння особи. Під час огляду земельної ділянки, потрібно зважати на положення Земельного кодексу, де у ч. 2 ст. 2 зазначається, що суб'єктами земельних відносин є громадяни, юридичні особи, органи місцевого самоврядування та органи державної влади [112]. Під час огляду земельної ділянки, яка знаходиться у

власності органу місцевого самоврядування, ухвала слідчого судді на проведення огляду місця події не потрібна, а під час проведення огляду земельної ділянки, яка належить фізичній чи юридичній особі, органам державної влади, огляд місця події обов'язково має проводитись на підставі ухвали слідчого судді [249, с. 307; 233, с. 19]. У випадку, якщо земельна ділянка є власністю фізичної чи юридичної особи, її огляд передбачає собою вторгнення у сферу інтересів особи, організацій та установ. Тому рішення про проведення такого огляду здійснюється на підставі дозволу слідчого судді, отриманого в установленому порядку. Однак у разі, якщо земельна ділянка є державною чи комунальною власністю, огляд місця події може проводитись без ухвали слідчого судді.

Захист права власності врегульований міжнародними договорами. Так, в ст. 12 Загальної декларації прав людини зазначається, що «ніхто не може зазнавати безпідставного втручання в його особисте чи сімейне життя, безпідставного посягання на недоторканність його житла, таємницю його кореспонденції» [105], подібні права декларовані й у Міжнародному пакті про громадські і політичні права (ст. 17) [162] та Європейській конвенції про захист прав людини й основоположних свобод (ст. 8) [132], а також ст. 30 Конституції України гарантує недоторканність житла шляхом заборони проникати в житло чи до іншого володіння особи, проводити в них огляд чи обшук інакше, як за вмотивованим рішенням суду [134].

Підставою для проведення огляду місця події є наявність конкретних відомостей про можливість одержання доказів та наявність інформації про вчинений злочин, що дає можливість зафіксувати факт його вчинення, обстановку місця події та інші обставини, що мають значення для з'ясування обстановки події і правильного вирішення справи. Огляд місця події (місцевості), згідно ч. 3 ст. 214 КПК України, є невідкладною слідчою (розшуковою) дією і може бути проведена до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудового розслідування [340, с. 146].

Аналіз правозастосовної практики свідчить, що під час доказування у справах про незаконне заволодіння земельною ділянкою, здебільшого огляд проводять на підставі ухвали слідчого судді (73 %). Без ухвали слідчого судді огляд місця події проводиться лише у 18 % досліджуваних кримінальних проваджень з подальшою

легалізацією огляду в порядку ст. 233 КПК України (Додаток Б). У цих випадках, при наявності до того підстав, кримінальне провадження порушується негайно після проведення огляду місця події. Огляд місця події – єдина слідча дія, у відношенні якої закон робить виключення й дозволяє його проведення до порушення кримінального провадження (справи) [340, с. 145]. Особливо велике значення має огляд місця події в тому разі, коли слідчий розпочинає розслідування, маючи лише інформацією про виявлення слідів злочину і огляд, по суті, є єдиною можливістю встановити багато важливих для розкриття злочину обставин [129, с. 152].

Суть огляду місця події під час доказування у справах про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням земель, полягає в тому, що слідчий безпосередньо сприймає обстановку на земельній ділянці, яка є предметом злочину, він має можливість вивчити та дослідити матеріальні джерела доказової інформації.

Дослідження теоретичних напрацювань щодо мети огляду місця події під час доказування у справах про злочини, пов'язані з незаконним заволодінням земель, свідчить, що вона залишається не достатньо дослідженою, оскільки теоретики приділяли увагу або визначенню мети проведення огляду місця події під час розслідування самовільного заняття земельної ділянки, або злочинів, пов'язаних із земельними ділянками цілому. Так, І. С. Тальянчук виділяє такі основні цілі, які ставлять перед оглядом земельної ділянки: – встановлення причин виникнення посягання на земельні ділянки (забруднення тощо); – виявлення джерел забруднення, їх витоку або іншого шляху попадання; – виявлення постраждалих (людей, їх трупів, уражених тварин, рослин); – встановлення часових меж ураження земельної ділянки (за можливості); – проведення експрес-аналізу та встановлення уражаючої речовини (із залученням відповідних спеціалістів); – припинення злочинної діяльності (свідомого продовження діяння, що спричиняє збитки порушенням екологічної безпеки, забрудненням земель відходами, іншими матеріалами, а також діяння, що проводять з використанням надр та які безпосередньо впливають на життя та здоров'я людей); – встановлення технічних правил експлуатації та регулювання роботою підприємств, що знаходяться поблизу місця пригоди, підтримання тісного зв'язку з адміністративними органами, що

контролюють їх діяльність; – встановлення осіб свідків, можливих підозрюваних і взяття у них показань і роз'яснень; – уточнення характеру та розміру заподіяної шкоди, вжиття заходів щодо забезпечення цивільного позову; – збереження речових доказів і документів [247, с. 114]. О. Ковальчук визначає, що основною метою огляду місця події є отримання інформації про обставини події у первісному, незмінному стані, оскільки будь-яке зволікання спричиняє втрату речових доказів, зміну слідової картини [129, с. 154].

На нашу думку, основною метою огляду місцевості (земельної ділянки) під час доказування у справах про незаконне заволодіння земельною ділянкою є виявлення слідів кримінального правопорушення, виявлення речових доказів, з'ясування обстановки події, визначення площі самовільно зайнятої земельної ділянки, визначення меж такої ділянки, фіксація стану земельної ділянки, в якому вона знаходиться на момент огляду, описування та перерахування знарядь, які використовувались при вчиненні злочину. Типовими джерелами інформації при доказуванні у кримінальних правопорушеннях, метою яких є незаконне набуття юридичних прав на землю, є стан земельної ділянки, відібрання зразків ґрунту, відібрання зразків насаджень, якими засіяна земельна ділянка, визначення меж самозайнятої ділянки, тощо. Джерелами інформації при доказуванні у кримінальних правопорушеннях екологічної спрямованості, метою яких є незаконне заволодіння землею, є зразки ґрунтового покриву, яким незаконно заволоділи, транспортні засоби та знаряддя, які використовувались для заволодіння ґрунтовим покривом.

В огляді земельної ділянки можуть брати участь слідчий, прокурор, особи, чії права та законні інтереси можуть бути обмежені або порушені, не менше двох понятих незалежно від застосування технічних засобів фіксування відповідної слідчої (розшукової) дії, спеціалісти та інші учасники кримінального провадження. До участі в огляді місця події може бути запрошена сторона захисту, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, якщо проведення огляду місця події було ними ініційоване.

Залучення до огляду земельної ділянки осіб, чий права та законні інтереси можуть бути обмежені або порушені, регламентується ч. 3 ст. 223 КПК України. Такими особами є фізичні та юридичні особи, які є власниками земельної ділянки. Необхідність залучення осіб, чий права та законні інтереси можуть бути обмежені або порушені, обумовлена тим, що це є складовою механізми забезпечення гарантій захисту прав та інтересів особи, якій належить об'єкт, який підлягає огляду. В контексті предмету дослідження – таким об'єктом є земельна ділянка.

Правовою підставою для залучення спеціаліста у огляді є ч. 3 ст. 237 КПК України. Аналіз правозастосовної практики свідчить, що до участі у огляді земельної ділянки залучаються спеціаліст-агроном управління промислового розвитку відповідного регіону, інспектор у сфері державного контролю за використанням та охороною земель і дотримання вимог законодавства України про охорону земель на території відповідного регіону, тощо. Коло спеціалістів, які залучаються до огляду земельної ділянки диференціюється в залежності від слідчої ситуації, яка склалася на момент огляду місця події. Необхідність залучення спеціаліста під час огляду земельної ділянки обумовлена необхідністю встановлення межі самовільно зайнятої земельної ділянки та визначення площі незаконно зайнятої землі, що потребує додаткових знань та використання спеціальних вимірювальних пристроїв. Розслідування кримінальних правопорушень екологічної спрямованості, метою яких є незаконне заволодіння землею передбачає собою залучення спеціалістів, які володіють спеціальними знаннями, дає змогу визначити джерело виникнення забруднення, встановити межі та подальші напрями його поширення, з'ясувати наявну екологічну небезпеку для цієї місцевості з урахуванням її географічних та геологічних особливостей [247, с. 115].

Аналіз правозастосовної практики свідчить, що до участі в огляді місця під час розслідування самовільного зайняття земельної ділянки залучають: землевпорядника відповідної адміністративно-територіальної одиниці (47 %); інспектора Державної інспекції сільського господарства України (58 %); інспектора Управління Держгеокадастру (69 %); інспектора Державної екологічної інспекції в Україні (67 %), інших спеціалістів (28 %) (Додаток Б).

Іншими учасниками кримінального провадження, як правило, є оперативні співробітники. Ретельний аналіз кримінальних проваджень у справах, пов'язаних із незаконним заволодінням землями свідчить, що огляд місця події проводиться за ініціативою сторони обвинувачення (97 %). Огляд місця події за ініціативою сторони захисту, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, проводиться лише у 3,3 % досліджених проваджень (Додаток Б). Слід зазначити, що такі випадки мали місце при проведенні додаткового чи повторного огляду місця події. Така незначна кількість ініціювання огляду місця події стороною захисту, представником юридичної особи пояснюється специфікою кримінальних проваджень даного виду. Ініціювання проведення повторного чи додаткового огляду місця можливе лише у випадку можливості виявлення обставин, які виправдовують особу, яка вчинила злочин.

Додатковий огляд місця події проводиться в наступних випадках: коли з'явилася додаткова інформація, відповідно до якої потрібно більш детальне обстеження ділянок і предметів місця події (наприклад, якщо в результаті судово-медичного дослідження трупа була точно встановлена речовина, якою отруївся покійний, необхідно буде додатково оглянути місце події з метою виявлення такої речовини або упакування, що залишилася від неї); коли проведення первинного огляду було частково утруднене (темним часом доби, дощем, снігопадом і т. ін.) [74, с. 578].

Повторний огляд місця події, як правило, проводиться у випадках, коли первинний огляд був проведений неякісно зі значними недоліками як процесуального плану, так і фактичного. Однак повторний огляд може бути проведений і у випадках, коли первинний здійснювався в умовах непогоди або в темний час доби. При проведенні повторного огляду необхідно мати матеріали первинного огляду, а також мати в слідчо-оперативній групі осіб, які брали участь у первинному огляді [115, с. 14].

Порядок провадження огляду місця події земельної ділянки включає в себе три етапи: підготовчий, наступний та заключний.

На підготовчому етапі слідчий повинен отримати якомога більше інформації про об'єкт огляду, встановити форму власності земельної ділянки, отримати дозвіл суду на проведення її огляду, визначити склад слідчої групи та залучити до участі у огляді місця події відповідного спеціаліста в залежності від слідчої ситуації, понятих, інших учасників в залежності від ситуації; підготувати технічні засоби, необхідні для проведення огляду місця події, визначити перелік питань, які необхідно встановити в ході огляду місця події.

Наступний етап огляду місця події починається безпосередньо з виїзду на місце огляду, він передбачає собою проведення загального огляду місцевості, в ході якого слідчий ознайомлюється з обстановкою на місці події та визначає межі огляду. Детальний огляд передбачає собою розведення вимірювання площі земельної ділянки та визначення її меж спеціалістом, чітке визначення меж самозайнятої земельної ділянки, визначення способу зайняття земельної ділянки. В ході огляду місця події робиться орієнтуюча та оглядова фотозйомка земельної ділянки, у разі необхідності проводиться вилучення речей, які були виявлені в ході огляду та їх упакування. В ході огляду місця події слідчий повинен визначити особливості предмета посягання, способу вчинення злочину.

На заключному етапі огляду місця події проводиться фіксація його результатів, яка передбачає собою узагальнення і аналіз зібраної інформації, вирішення завдання та мети огляду місця події. На цьому етапі слідчий складає додатки до протоколу, схему місця події, фото таблицю, тощо.

Аналіз протоколів огляду місця події дозволив визначити такі особливості огляду місця події. Огляд земельної ділянки здійснюється за послідовністю загальний (34 %) та детальний (66 %); за характером дослідження земельної ділянки проводять статичний огляд (79 %); за обсягом дослідження вибіркового (38 %) та суцільного (88 %); за напрямком руху під час огляду використовується фронтальний (23 %) та секторний (28 %) огляд місця події (Додаток Б).

При проведенні огляду земельної ділянки використовуються засоби фотографування (97 %) та вимірювання (69 %) (Додаток Б).

Способи і форми їх фіксації результатів огляду місця події. Огляд місця події як слідча дія набуває значення для справи лише в тому випадку, якщо його результати будуть належним чином процесуально оформлені, тобто якщо будуть дотримані всі процесуальні умови огляду, які включають встановлену законом фіксацію результатів огляду [22, с. 45].

Основними прийомами фіксації огляду місця події, які застосовуються під час огляду земельної ділянки є: протоколювання (100 %); фотографування (94 %); вимірювання (87 %); складання планів і схем (63 %); вилучення предмета разом із слідами (43 %) (Додаток Б). Протокол зберігає своє значення і без доповнюючих його застосувань, хоча програє при цьому в повноті, точності, наочності, переконливості і дохідливості [120, с. 85].

Основним процесуальним документом, оформлюваним при огляді місця події, служить «Протокол огляду місця події», який є джерелом доказів по кримінальній справі. Тому до даного документа пред'являється ряд вимог, дотримання яких обов'язкове. Зокрема:

- протокол повинен задовольняти вимоги законності, тобто повинен бути складений відповідно до вимог правил і містити всі необхідні реквізити;
- у протоколі повинна дотримуватися точність, послідовність й об'єктивність в описі виявлених об'єктів;
- за можливості термінологія повинна бути загальнодоступною;
- повністю повинно бути описано все, що має відношення до справи;
- доцільно виділяти частини протоколу відповідно до частин місця події (наприклад, кухня, труп і т. ін.);
- необхідно написати, в яких умовах проводився огляд (освітлення, дощ, сніг, температура навколишнього повітря, вологість та ін.);
- обов'язково треба відзначати час початку й закінчення огляду, а також час перерв у роботі, якщо такі були [340, с. 146].

При огляді місця події важливою є фіксація таких аспектів: межі місцезнаходження земельної ділянки, її місцезнаходження, загальна характеристика земельної ділянки. Аналіз правозастосовної практики свідчить, що земельна ділянка може бути засіяна зерновими культурами, на ній може бути встановлена огорожа, розпочате будівництво, тощо.

Протокол огляду місця події набуває статусу джерела доказів за умови, якщо він відповідає таким вимогам: – точність і послідовність опису всього виявленого слідчим та іншими учасниками огляду на місці події. Разом з тим в протоколі повинен міститися не тільки точний, але також чіткий та доступний опис місця події та його елементів; чіткість та доступність протоколу забезпечується вживанням загальноприйнятої термінології (у протоколі не повинно бути невизначених виразів, таких, як «біля», «майже», «поряд», «недалеко» та ін.); – повнота опису всього виявленого на місці події, що має відношення до справи; – об'єктивність опису виявленого на місці події. У протоколі не повинні міститися пояснення, тлумачення виявлених фактів, явищ, виклад думок слідчого про механізм утворення тих чи інших виявлених слідів, про походження і приналежність знайдених знарядь і тому подібне. Протокол – це опис виявленого, але не його пояснення; цілеспрямованість: у ньому повинно бути відображено тільки те, що безпосередньо відноситься до огляду і не повинно бути нічого зайвого, що могло б захаарстити протокол своїм описом і не мало б значення для справи; складення з дотриманням встановлених законом правил і мати необхідні реквізити. Ця вимога є виразом законності протоколу [22, с 45].

Таким чином, огляд земельної ділянки в залежності від форми власності проводиться на підставі ухвали слідчого судді в залежності від форми власності земельної ділянки. Метою огляду земельної ділянки є визначення площі самовільно зайнятої земельної ділянки, визначення меж такої ділянки та фіксація стану земельної ділянки.

Огляд документів є другим видом огляду, який використовується під час доказування у справах про злочини, пов'язані з незаконним заволодінням земель, який має не менш важливе доказове значення ніж огляд земельної ділянки. Документи підтверджують статус особи в суспільстві, наділяють його можливостями користуватися матеріальними і нематеріальними благами, виступають у якості засобу фіксування інформації [337, с. 208]. Під час доказування у справах про злочини, пов'язані з незаконним заволодінням земель документи відіграють дуже важливу роль, особливо під час розслідування кримінальних

правопорушень, метою яких є незаконне набуття юридичних прав на землю. Це обумовлено тим, що фактично, злочин вчиняється лише шляхом підробки документів чи внесення в них неправдивих відомостей. Однак під час розслідування кримінальних правопорушень, які порушують право фактичного користування без одержання офіційного статусу власника земельної ділянки та кримінальних правопорушень екологічної спрямованості, метою яких є незаконне заволодіння землею, документи є не менш важливим джерелом доказу, оскільки відсутність дозволу на вчинення певних дій із земельною ділянкою складає предмет злочину, а доказування наявності чи відсутності такого дозволу можливе шляхом дослідження документів, які підтверджують статус особи щодо земельної ділянки та можливість користуватись ними. Тобто саме в документах містяться відомості, які можуть бути використані як доказ обставин, що встановлюються під час доказування по кожній категорії справ.

Документ, що оглядається є матеріальним об'єктом, на якому зафіксовано відомості про вчинений злочин за допомогою знаків, символів та інших знаків. Тому огляд документів допомагає відтворити обставини вчинення злочину.

Виходячи з установленого в процесі порядку, базуючись на теоретичних знаннях і професійному досвіді, оглянуті документи, в залежності від відомостей, які містяться в них, поділяються на:

- документи, що є засобом вчинення злочину. Такі документи характерні для кримінальних правопорушень, метою яких є незаконне набуття юридичних прав на землю;
- документи, що мають законне походження, але були використанні для вчинення злочину. Характерні для кримінальних правопорушень, метою яких є незаконне набуття юридичних прав на землю;
- ті, що мають значення для кримінального провадження, посвідчують той чи інший факт, пов'язаний із земельною ділянкою.

Вимоги до проведення огляду документів регламентовані тими ж статтями КПК України, що і огляд місця події (статті 223, 237 КПК України). Для його проведення не потрібне отримання дозволу. Така слідча (розшукова) дія

здійснюється на підставі тактичного рішення слідчого, прокурора. Фактичною підставою для її проведення є достатні підстави вважати, що документ містить відомості, які є складовою об'єктивної сторони складу злочину. Під час доказування кримінальних правопорушень, які порушують право фактичного користування без одержання офіційного статусу власника земельної ділянки та кримінальних правопорушень екологічної спрямованості, метою яких є незаконне заволодіння землею, фактичною підставою є необхідність встановлення наявності чи відсутності дозволу на використання земельної ділянки. Під час доказування кримінальних правопорушень, метою яких є незаконне набуття юридичних прав на землю фактичною підставою огляду документів є виявлення підроблених документів, документів, які містять неправдиві відомості, визначення порушень (відхилень) під час набуття чи зміни права власності чи розпорядження земельною ділянкою. Другорядною метою огляду є аналіз документів та визначення приналежності до кримінального провадження та виявлення інформації, яка може бути використана в пошуковій діяльності.

У слідчій дії беруть участь слідчий чи прокурор, які є основними учасниками слідчої (розшукової) дії, та керують її ходом. До участі в огляді документів можуть бути залучені спеціалісти. Тактичне рішення про залучення спеціаліста приймає слідчий на початковому етапі огляду (підготовка до слідчої дії). Г. С. Бідняк [22, с. 163], Н. В. Тимофеева [260, с. 279], А. В. Коваленко [15, с. 245] дотримуються позиції щодо необхідності залучення спеціаліста під час огляду документа. Як вірно зазначає Г. С. Бідняк, іноді специфіка злочинів та їх різноманіття потребують залучення до огляду документів одночасно кількох спеціалістів у різних галузях спеціальних знань [21, с. 164]. До огляду документів під час доказування у справах про злочини, пов'язані з незаконним заволодінням земель до огляду залучається інспектор Держгеокадастру (17 %), інспектор екологічної інспекції в Україні (13 %), інспектор Управління державного земельного кадастру (8,5 %); представник відділу державної реєстрації об'єктів державного земельного кадастру (25 %); представник сектору обліку земель (11 %): представник відділу землеустрою та охорони земель (41 %); представник відділу розпорядження землями сільськогосподарського

призначення (26 %); представник відділу здійснення державного контролю за додержанням земельного законодавства та оперативного реагування (39 %) (Додаток Б). Вибір спеціаліста, якого необхідно залучити, диференціюється в залежності від виду документів, які необхідно долучити, та слідчої ситуації. Разом з тим, загальний аналіз кримінальних проваджень у справах про злочини, пов'язані з незаконним заволодінням земель свідчить, що спеціалісти долучаються до огляду документів лише у 12 % досліджених кримінальних проваджень, що негативно, на нашу думку, може відобразитися на якості досудового розслідування (Додаток Б).

Участь понятих є не обов'язковою, однак вони можуть бути запрошені до участі, якщо слідчий, прокурор вважатиме це за доцільно (ч. 7 ст. 223 КПК України).

Проведення огляду документа складається із підготовчого, наступного та заключного етапу. На початковому етапі огляду документа слідчий вживає заходів щодо залучення до участі у слідчій (розшуковій) дії спеціаліста та понятих за необхідності. Визначає необхідність використання додаткового обладнання під час огляду та забезпечує його присутність.

Наступний етап огляду документа передбачає собою візуальний огляд документа та дослідження його змісту. Візуальний огляд документа передбачає собою відсутність механічного контакту між слідчим та документом. Такий огляд включає в себе дослідження змісту документа, а лише візуальний огляд самого документа та його реквізитів. В процесі візуального огляду документів, окрім усього іншого, слід перевіряти чи містять вони усі необхідні реквізити (назву, місце і дату складання, штамп, печатку, підпис належної особи тощо) [187, с. 279].

Дослідження змісту документу проводиться після візуального огляду. Воно передбачає собою дослідження інформаційного значення документа, визначення його ролі та значення, встановлення особи, яка його видала, юридичної можливості існування підстав на його видачу, обсяг прав, якими наділяє документ. Для встановлення факту внесення недостовірних даних в документ потрібно проаналізувати весь пакет документів на земельну ділянку та визначити зміни його зміст, розбіжності окремих його складових.

Особливістю огляду документа є те, що для встановлення факту внесення неправдивих відомостей, які надають юридичні права на земельну ділянку, є системне проведення огляду документу та визначення послідовності, яка б дозволяла встановити правову силу документа та обставин, які свідчать про внесення неправомірних відомостей.

Під час доказування у справах про злочини, пов'язані з незаконним заволодінням земель, пов'язаних із підробленням документів, печаток, штампів та бланків (ст. 358 КК України), а також із службовим підробленням (ст. 366 КК України) метою огляду документів є виявлення підроблених та таких, що містять неправдиві відомості. Є. С. Хижняк зазначає, що для виявлення ознак підробки документа необхідно зосередити увагу на вивченні таких складових: фізичний носій виготовленого документа; речовини, за допомогою яких нанесені текст, зображення, підписи, печатки та інші реквізити документа, способи виготовлення документа і нанесення реквізитів, наявність слідів підробки документа, зміни його змісту, закреслення, виправлення, розбіжності окремих складових, відповідність документа встановленим вимогам до конкретної категорії документів [337, с. 210]. Разом з тим, визначення матеріалу, з якого виготовлено підроблений документ, речовин, за допомогою яких нанесено текст, підпис, печатка, інші реквізити, способу виготовлення документа потребує спеціальних знань, які можуть бути вирішені шляхом призначення судово-почеркознавчої експертизи. Однак в ході огляду слідчий може встановити наявність змін змісту документа, закреслень, розбіжностей окремих складових, відповідність документа встановленим вимогам, наявність слідів підчистки, травлення чи замивання тексту, сліди дописки, тощо, що і повинно бути відображено в протоколі огляду документа. Тобто, слідчий зобов'язаний відобразити в протоколі всі ознаки підробки, які можуть бути виявлені візуально. Для огляду документа для виявлення ознак підробки доцільно залучення спеціаліста, оскільки воно потребує застосування світлофільтрів, застосування ультрафіолетових ламп.

Заключний етап огляду передбачає собою складання протоколу, в який вносяться всі відомості, встановленні під час огляду та сліди, які відображають ознаки встановленого злочину (відомості, які встановлюють предмет доказування).

Стосовно документів, зібраних при проведенні тих чи інших слідчих дій в протоколі має бути відображений процесуальний шлях появи їх у справі [187, с. 279]. Якщо зміст документа з очевидністю, безвідносно до інших доказів, нічого не підтверджує і не спростовує у справі (нейтральний), слідчий має винести постанову про визнання такого документа неналежним до справи, та, аби її не «засмічувати», в разі подання документа, відмовити в клопотанні про приєднання його до справи, а в разі витребування – про повернення адресатові [187, с. 278].

3.2 Призначення судових експертиз у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею

В системі джерел доказів, які використовуються під час доказування одне з центральних місць займає висновок експерта. Він є результатом втілення у судову практику загальнонаукового методу експертних оцінок на базі використання спеціальних знань в будь-якій галузі науки, техніки, мистецтва. Застосування спеціальних знань можливе при розслідуванні будь-якого злочину, якщо це є доцільним для встановлення чи пояснення його обставин [20, с. 189]. На підставі проведених досліджень експертом встановлюються нові дані, які не є очевидними для суб'єктів доказування і які належать до категорії особистих доказів, оскільки вони формуються і виходять від людини [65, с. 2]. Висновок експерта є підсумком пізнання об'єктивної дійсності [66, с. 28]. Однак процес використання експертиз у доказуванні обставин про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею становить певні складнощі при визначенні виду експертизи, яку необхідно провести для встановлення чи з'ясування обставин кримінального провадження. На сьогодні, у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею використовуються можливості різних видів судових експертиз, однак в науці кримінального процесу недостатньо дослідженими залишились питання їх

класифікації, визначення етапів дій слідчого, які він вчиняє для використання висновку експерта як доказу та характеристики кожного із видів експертиз, які проводяться у зазначених кримінальних провадженнях [96, с. 22].

Метою підрозділу є здійснення класифікації експертиз, які використовуються в доказуванні злочинів, пов'язаних із незаконним заволодінням землею, їх характеристика, а також визначення етапів дій слідчого, які він вчиняє для використання висновку експерта як доказу.

Теоретичні і практичні проблеми використання експертиз у доказуванні злочинів, пов'язаних із незаконним заволодінням землею, ставали предметом дослідження в наукових працях Ю. Ф. Бікуса, О. І. Буратевича А. В. Науменка, С. В. Радченка, В. В. Свачака, М. А. Шишова та інших. Разом з тим, в теорії кримінального провадження здебільшого розглядались особливості методики їх проведення, проте питання, які виникають в процесі залучення експерта та надання відповідного висновку, використання його як доказу у кримінальному провадженні потребують дослідження і на сьогодні.

Теоретичне дослідження судових експертиз, які використовуються під час доказування у справах про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею характеризується багатьма специфічними підготовчими діями та різними об'єктами дослідження. Без класифікації судових експертиз, які використовуються під час доказування у справах про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею, неможливо виконувати ані теоретичні дослідження ані практичну роботу в цій галузі. Тому класифікації судових експертиз, які використовуються під час доказування у справах про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею, приділяється особлива увага. У зв'язку з цим можна виокремити найістотніші класифікаційні ознаки, за допомогою яких можна класифікувати експертизи, які використовуються під час доказування, у справах про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею і які мають найбільше значення як у практичному так і у теоретичному розумінні, а саме: за спеціалізацією; за об'єктом дослідження; за необхідністю надання для дослідження додаткових матеріалів для експертизи [97, с. 27]. Зазначені критерії сприятимуть найбільш повному впорядкуванню експертиз,

які використовуються під час доказування злочинів, пов'язаних із незаконним заволодінням землею, а також дозволять виокремити спільні та відмінні ознаки, характерні кожній категорії.

Класифікація за спеціалізацією експертизи передбачає собою здійснення аналізу методики проведення експертиз та об'єкту дослідження. За спеціалізацією експертизи поділяються на вузькопрофільні та широкопрофільні. Під вузькопрофільними експертизами розуміються ті, які спеціалізуються лише на дослідженні правовстановлюючих та технічних документів, що стосуються земельних ділянок і не можуть призначатися по іншим категоріях кримінальних проваджень, не пов'язаних із заволодінням землею. До них належать: оціночно-земельна експертиза, земельно-технічна експертиза та експертиза з питань землеустрою.

Під широкопрофільними експертизами мається на увазі, що вони спеціалізуються на дослідженні документів та можуть бути призначені по всім категоріям справ. До них належать: почеркознавча експертиза та технічна експертиза документів.

Така класифікація має практичне значення, оскільки допомагає визначитись із тим, яку з можливих експертиз доцільно призначати в залежності способів та прийомів, які використовуються під час дослідження.

Класифікація за об'єктом дослідження експертизи передбачає собою диференціацію документів, що підлягають експертному дослідженню, під час доказування злочинів, пов'язаних із незаконним заволодінням землею на ті, об'єктом дослідження яких є оригінали та копії документів, що надаються для дослідження та на ті, об'єктом дослідження яких є виключно оригінали документів. До першої групи належать оціночно-земельна експертиза; земельно-технічна експертиза; експертиза з питань землеустрою. До другої групи належать почеркознавча експертиза та технічна експертиза документів.

Розподіл за означеним критерієм дає можливість слідчому визначити доцільність вилучення документів (оригіналів чи копій) в залежності від об'єкту

дослідження експертизи, що дозволяє уникнути необґрунтованого процесуального примусу щодо володільців таких документів.

За необхідністю надання для дослідження додаткових матеріалів, експертизи, що використовуються в доказуванні злочинів, пов'язаних із незаконним заволодінням землею, поділяються на ті, які потребують надання зразків для дослідження (почеркознавча експертиза, технічна експертиза документів у разі необхідності ідентифікації друкарських засобів), та ті, які не потребують надання зразків для дослідження (оціночно-земельна експертиза; земельно-технічна експертиза; експертиза з питань землеустрою; технічна експертиза документів у разі необхідності встановлення фактів і способів внесення змін до документів).

Класифікація за означеним критерієм дає змогу слідчому правильно організувати свою діяльність та визначитись із послідовністю вилучення додаткових матеріалів для експертизи, визначає порядок взаємодії з експертом.

Таким чином, експертизи, які використовуються у доказуванні злочинів, пов'язаних із незаконним заволодінням землею класифікуються: за спеціалізацією (вузькопрофільні та широкопрофільні); за об'єктом дослідження (об'єктом дослідження яких є оригінали та копії документів; об'єктом дослідження яких є виключно оригінали); за необхідністю надання для дослідження додаткових матеріалів для експертизи (ті, що потребують надання зразків для дослідження та ті, які не потребують надання зразків для дослідження).

Як правило, експертизи, які призначаються у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею, є досить об'ємними, оскільки охоплюють дослідження значного обсягу документів, а предметом злочину може виступати декілька земельних ділянок, що значно ускладнює дослідження.

При призначенні судових експертиз важливо розрізняти суб'єктів використання і суб'єктів застосування, де як критерій відмежування цих термінів виступає об'єкт щодо якого проводяться ці дії [144, с. 443]. Експерти є суб'єктами використання спеціальних знань. Слідчі, прокурори, судді – суб'єкти застосування цих спеціальних знань. Правильно визначивши об'єкт дослідження, слідчий сприяє швидкому і повному дослідженні обставин кримінального провадження. Об'єкт

дослідження диференціюється в залежності від виду експертизи, однак здебільшого такими виступають документи.

Розроблення документації із землеустрою спрямоване на регулювання земельних відносин, раціональне використання та охорону земель [26, с. 440]. Невідповідність документації із землеустрою та оцінки земель може порушувати права і законні інтереси інших суб'єктів земельних відносин [353, с. 129]. Крім того, така невідповідність може бути обставиною, яка свідчить про вчинення кримінального правопорушення.

Розглянемо об'єкт дослідження кожного виду експертиз, які використовуються в доказуванні у справах про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею.

Об'єктом дослідження під час земельно-технічної експертизи є оригінали або завірені якісні копії правовстановлюючої та технічної документації, зокрема результати виконання топографо-геодезичних робіт, які проводяться відповідними фахівцями з використанням відповідного обладнання та бази даних [209].

Топографо-геодезичні роботи є видом робіт із землеустрою [209]. Ця діяльність спрямована на визначення параметрів фігури, гравітаційного поля Землі, координат точок земної поверхні та їх змін у часі, створення і використання державної геодезичної і гравіметричної мереж України, мережі постійно діючих станцій супутникового спостереження, топографічних, тематичних карт (планів), створення та оновлення картографічної основи для державних кадастрів, банків (баз) геопросторових даних та геоінформаційних систем [213].

У разі, якщо експерт самостійно не може виконати топографо-геодезичні роботи слідчий повинен вжити заходів щодо їх надання для дослідження. За допомогою такої документації встановлюються межі земельної ділянки в натурі (на місцевості) на основі технічної документації із землеустрою, якою визначається місцеположення поворотних точок меж земельної ділянки в натурі (на місцевості) [209].

За результатами земельно-технічної експертизи можливе вирішення питань щодо визначення технічної можливості розподілу (порядку користування)

земельних ділянок та надання варіантів такого розподілу (порядку користування). У разі необхідності встановлення такого факту у кримінальному провадженні слідчий, окрім зазначених вище документів, повинен надати правовстановлюючі документи на об'єкти нерухомого майна (будівлі, споруди тощо), що розташовані на земельній ділянці, дані про користування співвласниками цими об'єктами або їх частинами, дані про частки співвласників та матеріали технічної інвентаризації [200].

При проведенні оціночно-земельної експертизи, яка є досить поширеною при розслідуванні злочинів, пов'язаних із незаконним заволодінням землею, об'єктом дослідження є правовстановлююча та технічна документація із землеустрою на земельну ділянку, де містяться дані про адресу місцезнаходження ділянки, її кадастровий номер, площу, цільового призначення, план (схема), дані щодо зовнішніх меж земельної ділянки, а також дані щодо наявності обмежень та обтяжень. У разі наявності на земельній ділянці поліпшень (будівель, споруд тощо) на дослідження необхідно надати правовстановлюючу документацію на такі об'єкти, а також матеріали технічної інвентаризації [200]. Об'єктом дослідження може бути і інша документація та інформація в залежності від обставин кримінального провадження.

Проведення оціночно-земельної експертизи необхідне для встановлення вартості земельної ділянки, частки земельної ділянки та права користування земельною ділянкою, що дозволяє встановити вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, що, згідно зі ст. 91 КПК України, є обставиною, яка підлягає доказуванню та впливає на кваліфікацію злочинів, метою яких є незаконне набуття юридичних прав на землю (статті 190, 364, 365, 366 КК та ін.).

О. І. Буратевич, М. А. Шишов та Ю. Ф. Бікус зазначають, що на підставі документації з оцінки земель визначається вартість земельної ділянки, яка в свою чергу може бути: ціною, яку може отримати її продавець; складовою завданих збитків; підставою для нарахування плати за землю тощо [26]. Тут мова йде про оцінку земель, яка проводиться не в рамках кримінального провадження як судова експертиза, а як про нормативну грошову оцінку земельних ділянок.

Експертиза з питань землеустрою передбачає собою дослідження оригіналів або завірених якісних копій відповідної правовстановлюючої документації та документації із землеустрою на земельні ділянки. При проведенні такої експертизи можуть здійснюватися топографо-геодезичні роботи. У разі неможливості експертом провести такі роботи, слідчий, прокурор повинні вжити заходів щодо їх отримання та надати результати таких робіт експерту.

Як показує аналіз правозастосовної практики, поширеним способом вчинення злочинів, пов'язаних із незаконним заволодінням землею є підробка документів шляхом внесення змін до документів чи проставлення підроблених підписів [30]. У разі наявності підстав вважати, що мала місце підробка документів слідчий вправі ініціювати проведення почеркознавчої чи технічної експертизи документів. Об'єктом дослідження в такому разі можуть слугувати оригінали договорів чи інших документів, в які вносились технічні зміни.

Таким чином, об'єктом дослідження експертиз, які використовуються у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею є правовстановлюючі документи та технічна документація на земельну ділянку.

Розглянемо, що належить до правовстановлюючих документів на земельну ділянку. Згідно із Законом України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень», правовстановлюючою документацією, що посвідчує право власності на землю може бути акт на право власності на земельні ділянки; свідоцтво про право власності на нерухоме майно, яке підтверджує виникнення права власності при здійсненні державної реєстрації прав на нерухоме майно [197]; Згідно із Законом України «Про державний земельний кадастр», правовстановлюючим документом є свідоцтво на право власності. Витяг із Державного реєстру речових прав на нерухоме майно або Державного земельного кадастру також є документом, що посвідчує право власності [195]. Крім того, документами, що посвідчують право власності на землю є: державний акт; витяг про реєстрацію права на ділянку; свідоцтво про право власності; договір оренди; договір суперфіцію; укладений в установленому законом порядку договір, предметом якого

є земельна ділянка чи його дублікат; свідоцтво про право власності на частку земельної ділянки в спільному майні подружжя в разі смерті одного з подружжя, видане нотаріусом або консульською установою України, чи його дублікат; свідоцтво про право на спадщину, видане нотаріусом або консульською установою України, чи його дублікат; видані нотаріусом свідоцтво про придбання земельної ділянки з прилюдних торгів (аукціонів) та свідоцтво про придбання земельної ділянки з прилюдних торгів (аукціонів), якщо прилюдні торги (аукціони) не відбулися, чи їх дублікати; рішення про закріплення земельної ділянки на праві оперативного управління чи господарського відання, прийняте власником нерухомого майна чи особою, уповноваженою управляти земельною ділянкою; рішення суду, що набрало законної сили, щодо права власності та інших речових прав на нерухоме майно.

В свою чергу, перелік технічної документації із землеустрою щодо встановлення (відновлення) меж земельної ділянки в натурі (на місцевості) передбачено в ст. 55 Закону України «Про землеустрій» від 22 травня 2003 р. [209]. У разі, якщо обставини кримінального провадження передбачають дослідження частини земельної ділянки, в такому разі перелік технічної документації дещо інший – він передбачений у ст. 551 Закону України «Про землеустрій» від 22 травня 2003 р. [209]. Маючи уявлення про те, які документи належать до правовстановлюючих та технічних документів, слідчий може визначити їх місцезнаходження та скласти перелік установ, в яких вони зберігаються та в подальшому отримати дозвіл суду на тимчасовий доступ до речей і документів, для долучення правовстановлюючих документів до матеріалів кримінального провадження і в подальшому надання їх на дослідження експерту.

Аналіз правозастосовної практики свідчить, що під час розслідування кримінальних правопорушень, передбачених статтями 197-1, 356 КК України призначають земельно-технічну експертизу. За допомогою земельно-технічної експертизи можна визначити фізичні характеристики земельних ділянок, відповідність фактичного розташування будівель, споруд та інших об'єктів відносно меж земельних ділянок їх розташуванню у відповідній технічній документації.

Можливе також визначення відповідності фактичного землекористування в частині порушення меж та накладання земельних ділянок відповідно до правовстановлювальних документів та документації із землеустрою на ці земельні ділянки, визначення можливих варіантів підходу та проїзду до земельних ділянок, встановлення земельного сервітуту.

Судовий експерт повинен не лише дослідити наявні правовстановлюючі документи на земельні ділянки (державні акти, витяги з Державного земельного кадастру, технічні паспорти, цивільно-правові договори та ін.), а також встановити межі таких земельних ділянок в натурі (на місцевості) та співставити отриману інформацію із наявною у матеріалах справи [225].

Доказування під час розслідування кримінальних правопорушень, передбачених статтями 190, 364, 365-2, 239-1, 239-2, які пов'язані із незаконним набуттям юридичних прав на землю, здійснюється шляхом призначення судової оціночно-земельної експертизи. Її метою є здійснення експертної оцінки земельних ділянок, що дозволяє визначити суму матеріальних збитків та кваліфікувати кримінальне правопорушення за ступенем тяжкості. За результатами судової оціночно-земельної експертизи можна здійснити експертну грошову оцінку прав на земельні ділянки та визначити відповідність виконаної оцінки земельної ділянки або прав на неї вимогам нормативно-правових актів з оцінки майна, методології, методам, оціночним процедурам. Визначення відповідності виконаної оцінки земельної ділянки або прав на неї вимогам нормативно-правових актів з оцінки майна, методології, методам, оціночним процедурам стає необхідним у разі наявності підстав вважати, що, наприклад, при здачі в оренду земельної ділянки, нормативно-грошова оцінка вартості земельної ділянки, на підставі якої здійснюється розрахування орендної плати, занижена.

Судова експертиза з питань землеустрою використовується у доказуванні всіх видів злочинів, пов'язаних із незаконним заволодінням землею (статті 190, 197-1, 239-1, 239-2, 254, 356, 364, 365-2, 366 КК України), окрім тих, які пов'язані із незаконним набуттям юридичних прав на землю шляхом підроблення документів чи внесення до них змін (статті 358, 366 КК України). Основним завданням судової

експертизи з питань землеустрою є визначення відповідності розробленої документації із землеустрою та її затвердження вимогам земельного законодавства і іншим нормативним документам з питань землеустрою та землекористування, а також визначення відповідності зміни цільового призначення земельних ділянок, її затвердження вимогам земельного законодавства і іншим нормативним документам з питань землеустрою та землекористування. За результатами проведення такої експертизи стає можливим визначення відповідності фактичного землекористування правовстановлювальним документам, документації із землеустрою на земельні ділянки та нормативно-правовим актам, а також визначення відповідності виконаної нормативної грошової оцінки земель вимогам нормативно-правових актів [200].

Почеркознавча та технічна експертиза документів використовуються у доказуванні кримінальних правопорушень, які пов'язанні із незаконним набуттям юридичних прав на землю шляхом підробленні документів чи внесення в них змін (статті 358, 366 КК України). Аналіз способів вчинення злочинів, пов'язаних із незаконним набуттям юридичних прав на землю, свідчить, що підробка підписів у документах (доручення про уповноваження інших осіб отримувати земельні ділянки, свідоцтво про право на спадщину, свідоцтво про придбання земельної ділянки з прилюдних торгів (аукціонів), тощо) та внесення технічних змін до реквізитів правовстановлюючих документів, є одним із них. Метою проведення почеркознавчої експертизи, у разі підробки правовстановлюючих документів, є ідентифікація виконавця підпису. Наприклад, в ході досудового розслідування, а саме під час допиту свідка Особа_4 встановлено, що 21 лютого 2018 р. він подав письмове звернення до ДФС про суми виплачених доходів та утриманих податків за 2017 рік. Згідно відповідної довідки, що ним було отримано дохід у розмірі 40 000 грн за продаж нерухомого майна, а саме земельної ділянки площею 2 га, проте про вказаний правочин йому нічого не відомо, будь-яких земельних ділянок він не отримував та доручень про уповноваження інших осіб отримувати земельні ділянки від його імені не надавав. Надалі ним було отримано витяг з державного реєстру речових прав на нерухоме майно, з якого слідувало, що від його імені громадянином Особа_5 було отримано право власності на земельну ділянку площею

2 га [321]. Виходячи з обставин кримінального провадження за допомогою почеркознавчої експертизи стає можливим встановлення обставин чи виконано підпис у дорученні про уповноваження інших осіб на отримання права на земельні ділянки Особою_4.

Таким чином, доказування під час розслідування кримінальних правопорушень, передбачених статтями 190, 364, 365-2, 239-1, 239-2, які пов'язані із незаконним набуттям юридичних прав на землю, здійснюється шляхом проведення судової оціночно-земельної експертизи. під час розслідування кримінальних правопорушень, передбачених статтями 197-1, 356 КК України проводиться земельно-технічна експертиза. Судова експертиза з питань землеустрою використовується для доказування всіх видів злочинів, пов'язаних із незаконним заволодінням землею (статті 190, 197-1, 239-1, 239-2, 254, 356, 364, 365-2, 366 КК України), окрім тих, які пов'язані із незаконним набуттям юридичних прав на землю шляхом підробленні документів чи внесення в них змін (статті 358, 366 КК України), що передбачає призначення почеркознавчої та технічної експертизи документів.

Ефективність проведення експертизи та ціннісне значення висновків напряду залежить від дій слідчого, спрямованих на використання висновку експерта як доказу у справах про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею. Чим вищий тактико-методичний рівень, тим якісніша інтелектуальна і технічна оснащеність, і чим вище активність слідчого, тим результативніше проведені слідчі дії й розслідування в цілому [28, с. 151]. Зазначене безпосередньо стосується і дій слідчого, які він вчиняє для використання висновку експерта як доказу. Такі дії слідчого можна умовно поділити на етапи: початковий; наступний; заключний.

Початковий етап включає в себе застосування спеціальних знань слідчим у сфері розслідування злочинів, пов'язаних із незаконним заволодінням землею; збір документів, необхідних для проведення експертизи шляхом проведення тимчасового доступу до речей та документів та їх вилучення; аналіз документів та визначення кола питань, які необхідно з'ясувати; взаємодія із експертною службою, в якій планується проведення експертизи.

Наступний етап передбачає підготовку клопотання про залучення експерта та виготовлення копій документів, які долучаються до клопотання; звернення до суду для залучення експерта до проведення відповідного виду експертизи; виконання ухвали слідчого судді. До заключного етапу входить: аналіз висновку експерта; допит експерта.

На початковому етапі застосування спеціальних знань слідчим у сфері розслідування злочинів, пов'язаних із незаконним заволодінням землею передбачає собою наявність знань методики розслідування злочинів такої категорії та використання досвіду знання земельного законодавства, порядку реєстрації права власності на земельну ділянку тощо. На цьому етапі слідчий повинен визначити перелік необхідних документів для проведення експертизи та визначити установи, в яких вони знаходяться.

Під час збору документів, необхідних для проведення експертизи слідчий складає низку клопотань про тимчасовий доступ до речей і документів. Перелік установ, де можуть міститися документи, необхідні для проведення експертизи може бути різний та визначається слідчим з урахуванням обставин кримінального провадження. Аналіз правозастосовної практики свідчить, що оригінали технічної документації на земельну ділянку зберігаються в установах Держгеокадастру [319], правовстановлюючі документи можуть зберігатися в міських, обласних, районних, селищних радах [327], Управлінні захисту економіки [328], тощо. Деякі документи, необхідні для проведення експертизи, можуть зберігатися і у нотаріуса, який вчиняв нотаріальні дії щодо земельної ділянки, яка є предметом вчиненого злочину [321].

Після погодження клопотань прокурором, слідчий звертається до слідчого судді для отримання тимчасового доступу до речей і документів.

Аналіз документів та визначення кола питань, які необхідно встановити також є складовою пізнавальної діяльності слідчого, яка сприятиме постановці питань, які необхідно поставити перед експертом. Документи оглядаються слідчим та долучаються до матеріалів кримінального провадження, а в подальшому надаються експерту для дослідження.

Наступною складовою призначення експертизи є взаємодія із експертною установою, в якій планується проведення такої експертизи. Взаємодія передбачає собою попереднє обговорення питань, які необхідно дослідити та визначення достатності зібраних слідчим документів для проведення експертизи. Цей етап набув особливого значення після внесення змін до порядку призначення експертизи. На сьогодні, такий порядок звернення до суду для залучення експерта до проведення відповідного виду експертизи (ст. 242 КПК України), тому внесення змін до переліку питань чи зміна їх формулювання унеможлиблюється.

Підготовка клопотання для залучення експерта до проведення відповідного виду експертизи та виготовлення копій документів, які долучаються до клопотання є наступним етапом дій слідчого, які він здійснює для використання висновку експерта як доказу. Вимоги до клопотання про проведення експертизи передбачені ч. 2 ст. 244 КПК України.

Наступним кроком є звернення слідчого до слідчого судді для залучення експерта до проведення відповідного виду експертизи. Порядок розгляду клопотання слідчим суддею визначено у ст. 244 КПК України. Клопотання розглядається слідчим суддею місцевого суду, в межах територіальної юрисдикції якого здійснюється досудове розслідування, не пізніше п'яти днів із дня його надходження до суду. Участь слідчого у розгляді клопотання є не обов'язковою. У разі задоволення клопотання про проведення експертизи слідчим суддею, слідчий передає його на виконання експертній установі чи експерту, якому воно доручено разом із документами, необхідними для її проведення.

В ході виконання доручення слідчого судді щодо проведення експертизи експерт за необхідності може звертатися до слідчого із клопотанням про надання додаткових документів. Після підготовки висновку експерт передає його слідчому.

Аналіз висновку експерта є заключним етапом проведення експертизи. Він передбачає собою вивчення опису проведених досліджень та висновків, які зроблені експертом, аналіз обґрунтування відповідей на запитання. Висновок, наданий експертом після проведення експертного дослідження, а також його пояснення є важливим інструментом у процесі доказування [144, с. 132]. Він дозволяє

встановити ряд обставин в залежності від мети експертизи та є засобом доказування події кримінального правопорушення, а також способом встановлення виду і розміру шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. Останнє має прямий зв'язок із кваліфікацією діяння та відшкодуванням шкоди.

Для роз'яснення положень висновку експерта чи обґрунтування відповідей на запитання слідчий може допитати експерта, який проводив експертизу. Окремого порядку допиту експерта в КПК України не передбачено, він допитується в порядку, визначеному ст. 224 КПК України та користується правами свідка.

Таким чином, експертизи, які використовуються у доказуванні злочинів, пов'язаних із незаконним заволодінням землею класифікуються: за спеціалізацією поділяються на вузькопрофільні та широкопрофільні; за об'єктом дослідження поділяються на ті, об'єктом дослідження яких є оригінали та копії документів, які надаються для дослідження та на ті, об'єктом дослідження яких є виключно оригінали; за необхідністю надання для дослідження додаткових матеріалів для експертизи поділяються на ті, які потребують надання зразків для дослідження та ті, які не потребують надання зразків для дослідження.

Об'єктом дослідження експертиз, які використовуються для доказування у справах про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею є правовстановлюючі документи на землю та технічна документація на землю.

Доказування під час розслідування кримінальних правопорушень, передбачених статтями 190, 364, 365-2, 239-1, 239-2 КК України, які пов'язані із незаконним набуттям юридичних прав на землю, здійснюється шляхом призначення судової оціночно-земельної експертизи. під час розслідування кримінальних правопорушень, передбачених статтями 197-1, 356 КК України призначають земельно-технічну експертизу. Судова експертиза з питань землеустрою використовується для доказування всіх видів злочинів, пов'язаних із незаконним заволодінням землею (статті 190, 197-1, 239-1, 239-2, 254, 356, 364, 365-2, 366 КК України), окрім тих, які пов'язанні із незаконним набуттям юридичних прав на землю шляхом підробленні документів чи внесення в них змін (статті 358, 366

КК України), що передбачає призначення почеркознавчої та технічної експертизи документів.

Дії слідчого, які він вчиняє для використання висновку експерта як доказу. Такі дії слідчого можна умовно поділити на етапи: початковий (застосування спеціальних знань слідчим у сфері розслідування злочинів, пов'язаних із незаконним заволодінням землею; збір документів, необхідних для проведення експертизи шляхом тимчасового доступу до речей та документів та їх вилучення; аналіз документів та визначення кола питань, які необхідно встановити; взаємодія із експертною службою, в якій планується проведення експертизи); наступний (підготовка клопотання про проведення експертизи та виготовлення копій документів, які долучаються до клопотання; погодження клопотання процесуальним керівником; звернення до суду для отримання дозволу на проведення експертизи; виконання ухвали слідчого судді); заключний (аналіз висновку експерта; допит експерта).

3.3 Інші засоби збирання доказів стороною обвинувачення під час доказування у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані з незаконним заволодінням земель

Аналіз кримінальних проваджень у справах про злочини, пов'язані з незаконним заволодінням земель свідчить, що іншими засобами отримання доказів є допит, слідчий експеримент та позапланова перевірка. Позапланові перевірки проводились у 98,7 % досліджених кримінальних проваджень (до 2017 року) (Додаток Б). Позапланова перевірка є одним із найбільш інформативних способів збирання доказів під час розслідування злочинів даної категорії та найбільш дискусійним. Однак аналіз ухвал ВСС України (Ухвала ВССУ від 14 березня 2017 р. у справі № 760/7711/16 та від 13 липня 2017 р. у справі № 755/5693/16-к, а також на постанову ВСУ від 12 жовтня 2017 р. у справі № 5-142кс(15)17) свідчать, що позиція ВССУ щодо цього питання є одностайною – звернення до слідчого судді із клопотанням про призначення позапланової перевірки слідчим чи прокурором є

перевищенням повноважень останніми, а розгляд слідчим суддею такого питання є перевищенням повноважень слідчого судді. Така позиція обумовлена тим, що в КПК України законодавець не передбачив такого виду доказу і не визначив процесуального порядку його проведення, а також доцільність запровадження судового контролю за призначенням позапланової перевірки. На сьогодні вирішення цієї проблеми стоїть дуже гостро. Тимчасовим виходом із ситуації, яка склалася на сьогодні, є залучення спеціаліста Держгеокадастру до участі у кримінальному провадженні. На основі аналізу наданих слідчим документів спеціаліст складає довідку, в якій зазначає які порушення земельного законодавства допущено та розмір завданої матеріальної шкоди. Однак така практика не дозволяє досягти повноти та всебічності дослідження обставин кримінального провадження.

Ряд теоретиків досліджували питання, присвячені процесуальному порядку призначення позапланової ревізії та перевірки. Зокрема А. А. Черенчук [76, с. 231], З. Топорецька [262], О. Капліна [118], Н. Маринів [118], А. Запотоцький [107], А. Стороженко [242], Н. М. Жидовська [100], С. І. Хом'яченко [338], Ю. В. Терещенко [257], Л. Є. Рогозян [221], Т. І. Савчук [226], В. М. Мурашко [168], В. Рожнова [222], Т. Б. Прийдак [191], В. В. Наганов [171], О. Ю. Хахуцяк [335] та інші. Не дивлячись на існування значної теоретичної бази у напрямку досліджень позапланових перевірок та ревізій в правозастосовній практиці залишається ряд невирішених проблем. Зокрема, на сьогодні КПК України не містить норми, яка передбачає можливість та порядок звернення слідчого та прокурора з клопотанням про проведення позапланової перевірки та компетенцію слідчого судді щодо вирішення такого клопотання; не визначена правова природа позапланової перевірки (не є ні слідчою (розшуковою) дією, ні заходом забезпечення кримінального провадження); в КПК України не регламентований порядок розгляду таких клопотань слідчого або прокурора, критерії, при розгляді такого клопотання, за якими слідчий суддя повинен визначати достатність підстав для надання дозволу на проведення позапланової перевірки відсутній, тощо. Безумовно всі існуючі проблеми не можливо вирішити в рамках підрозділу, тому ми зосередимо увагу на основних із них [98, с. 85]. А саме, метою нашого дослідження є визначення

правової природи позапланової перевірки, її мети, суб'єктів, які уповноважені проводити таку перевірку, а також звертатися із таким клопотанням.

Вагомість результатів позапланової перевірки для доказування у справах про злочини, пов'язані з незаконним заволодінням земель, не можна недооцінювати. Дослідження завдань, які вирішують оціночно-земельна, земельно-технічна та інші експертизи, які можуть бути використані під час доказування даного виду злочинів, свідчить, що вони не охоплюють собою вирішення тих питань, які можуть бути вирішені в результаті проведення перевірки. Зокрема, експертиза не може встановити які порушення земельного законодавства було допущено, в чому саме полягали порушення та встановити розмір завданої матеріальної шкоди. Тому результати позапланової перевірки є важливим доказом для встановлення обставин кримінального провадження.

Потребує законодавчого врегулювання питання віднесення результатів позапланових перевірок та ревізій до джерела доказів (ст. 84 КПК України). На сьогодні джерелами доказів є показання, речові докази, документи, висновки експерта. Дані, які не передбачені ч. 2 ст. 84 КПК України, не можуть бути використані у доказуванні як докази, оскільки вони є фактичними даними, які можуть використовуватись для створення загального уявлення про обставини кримінального провадження. Разом з тим, аналізуючи зміст позапланових перевірок, які проводяться у кримінальних провадженнях, пов'язаних із незаконним заволодінням земель, вони дозволяють встановити ключові моменти, які свідчать про вчинений злочин. Зокрема, позапланові перевірки дають можливість встановити:

- підстави для використання земельної ділянки [270; 307];
- площу земельної ділянки, яка незаконно використовується [270; 307];
- суму збитків, спричинених незаконним зайняттям земельної ділянки [270; 307];
- наявність документів, що посвідчують право власності чи право користування земельними ділянками з кадастровими номерами [272];

- дотримання вимог земельного законодавства та встановленого порядку набуття і реалізації прав на земельну ділянку, використання земельної ділянки [281];
- чи дотримано вимоги земельного законодавства при передачі, вилученні земельної ділянки, додержання цільового призначення земельної ділянки [281];
- стан фактичного використання земельної ділянки на час вчинення злочину [281];
- факти можливого заподіяння шкоди територіальній громаді міста, інтересам держави, чи суміжним землекористувачам [281];
- повноту нарахування та сплати грошового зобов'язання за орендовані земельні ділянки (земельний податок та орендна плата) [310].

У ст. 93 КПК України визначено можливість отримання від органів державної влади актів перевірок як спосіб збирання доказів. В порядку ст. 93 КПК України можуть бути витребувані акти планових перевірок, які існують незалежно від досудового розслідування в порядку черговості об'єктів перевірок. Обмежені строки досудового розслідування не передбачають собою довготривалого очікування результатів планових перевірок, а вже проведені перевірки не завжди охоплюють аналіз дотримання вимог земельного законодавства щодо земельної ділянки, яка є предметом злочину. Зазначене свідчить про очевидну необхідність надання учасникам кримінального провадження повноважень щодо ініціювання проведення позапланової перевірки в рамках кримінального провадження. Для створення акту ревізії в межах кримінального провадження, необхідно проводити позапланову перевірку, яка проводиться на підставі ухвали слідчого судді. Можна вести мову про те, що акт позапланової перевірки є самостійним джерелом доказу, а перелік процесуальних джерел доказів, визначений у ст. 84 КПК України, потребує доповнення ще одним джерелом доказу – актом позапланової перевірки, ревізії. З огляду на це, пропонуємо ч. 2 ст. 84 КПК України викласти у такій редакції: «2. Процесуальними джерелами доказів є показання, речові докази, документи, висновки експертів, акти позапланової перевірки, ревізії». Така редакція ст. 84 КПК України сприяла б врегулюванню наріжної проблеми правозастосовної

практики, яка існує на сьогодні, та припинила дискусії серед теоретиків щодо приналежності акту позапланової перевірки чи ревізії до доказів.

Відповідно до Закону України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності», державний нагляд (контроль) це діяльність уповноважених законом центральних органів виконавчої влади, їх територіальних органів, державних колегіальних органів, органів виконавчої влади Автономної Республіки Крим, місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування в межах повноважень, передбачених законом, щодо виявлення та запобігання порушенням вимог законодавства суб'єктами господарювання та забезпечення інтересів суспільства, зокрема належної якості продукції, робіт та послуг, допустимого рівня небезпеки для населення, навколишнього природного середовища (ст. 1) [210]. Заходами державного нагляду (контролю) є планові та позапланові заходи, які здійснюються у формі перевірок, ревізій, оглядів, обстежень та в інших формах, визначених законом [210].

В теорії кримінального процесу точаться дискусії щодо приналежності позапланової перевірки, ревізії чи то до заходу забезпечення кримінального провадження чи то до слідчої (розшукової) дії. Позиції науковців з цього приводу розділились. Перша частина науковців вважає, що позапланова перевірка є заходом забезпечення кримінального провадження [118, с. 198; 335, с. 158; 107, с. 233]. Свою позицію вони обґрунтовують тим, що позапланова перевірка, ревізія призначається з метою досягнення дієвості кримінального провадження і передбачає собою примусове її проведення всупереч волі суб'єкта, який перевіряється. На нашу думку, позапланова перевірка чи ревізія не є заходом впливу на учасника кримінального провадження, вона не має на меті здійснення впливу на поведінку учасників кримінального провадження. Позапланова перевірка не направлена на виконання процесуальних обов'язків учасників кримінального провадження, якщо вони не виконуються добровільно, чи на попередження дій з боку учасників кримінального провадження, які матимуть негативні наслідки для кримінального провадження.

Інша частина теоретиків відносить позапланову перевірку до слідчої (розшукової) дії [262, с. 149; 242, с. 295]. Ми розділяємо їх позицію, оскільки

позапланова перевірка (ревізія) має більше ознак слідчої (розшукової) дії ніж заходу забезпечення кримінального провадження. Зокрема, відповідно до ст. 223 КПК України, слідчі дії спрямовані на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні. Позапланова перевірка спрямована на збирання доказів – а саме вона дозволяє встановити обставини, які свідчать про наявність порушень законодавства, які віднесені до предмету доказування та здійснюється в рамках кримінального провадження. Результати позапланової ревізії чи перевірки використовуються як доказ, про що свідчить аналіз правозастосовної практики. Крім того, проведення позапланової перевірки чи ревізії досить споріднене із метою та призначенням експертизи, яка є слідчою (розшуковою) дією.

Таким чином, доходимо висновку, що за своєю процесуальною природою позапланова перевірка є слідчою (розшуковою) дією, а не заходом забезпечення кримінального провадження. Позапланову перевірку, ревізію доцільно віднести до джерела доказів, внівши відповідні зміни до ст. 84 КПК України.

Вирішивши питання щодо приналежності позапланової перевірки, ревізії до слідчих (розшукових) дій, пропонуємо розгляднути можливий процесуальний порядок призначення позапланової перевірки. На сьогодні правозастосовна практика місцевих судів не виробила єдиного підходу щодо цього питання.

Як вже зазначалося, на сьогодні слідчий та прокурор позбавлені повноважень щодо призначення позапланової перевірки. Слідчий суддя не наділений повноваженнями щодо вирішення питання про надання дозволу про проведення позапланової перевірки. У разі законодавчого закріплення акта позапланової перевірки як джерела доказу, виникає необхідність надання суб'єктам повноважень щодо ініціювання такої перевірки та прийняття рішення про надання дозволу, потребує вирішення питання про доцільність судового контролю за прийняттям рішення про судовий контроль.

Ініціювати проведення позапланової перевірки, на нашу думку, має сторона обвинувачення – слідчий чи прокурор, уповноважені здійснювати збір та фіксацію доказів в рамках кримінального провадження, шляхом подання клопотання слідчому

судді. Для забезпечення рівності учасників кримінального провадження, такі ж повноваження доцільно надати і стороні захисту. Про необхідність надання такого права свідчить ряд теоретичних досліджень, зокрема, І. В. Гора [67, с. 88], В. В. Рожнова та ін.

Прийняття рішення щодо надання дозволу на проведення такої перевірки має бути доручено слідчому судді. Ключова роль слідчого судді у прийнятті рішення про надання дозволу слідчому судді обумовлена тим, що, на наше переконання, така перевірка потребує здійснення судового контролю.

З положень п. 18 ч. 1 ст. 3 КПК України убачається, що до компетенції слідчого судді віднесено судовий контроль за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні. Оскільки порядок проведення позапланової перевірки передбачає собою обмеження прав і свобод осіб, у користуванні яких знаходиться земельна ділянка, яка є предметом злочину, то прийняття рішення про проведення позапланової перевірки потребує судового контролю. З огляду на це, доходимо висновку, що до повноважень слідчого судді доцільно віднести і вирішення питання про надання дозволу на проведення позапланової перевірки.

Необхідність здійснення судового контролю за призначенням позапланової перевірки обумовлена і відомчими нормативними актами. Відповідно до п. 2 постанови Кабінету Міністрів України від 13 серпня 2014 р. № 408 «Питання запровадження обмежень на проведення перевірок державними інспекціями та іншими контролюючими органами» встановлено, що перевірки підприємств, установ, організацій, фізичних осіб-підприємців можуть проводитись за рішенням суду, на вимогу службових осіб у випадках, передбачених КПК України [182].

Постановою Кабінету Міністрів України від 13 серпня 2014 р. № 408 «Питання запровадження обмежень на проведення перевірок державними інспекціями та іншими контролюючими органами» у зв'язку із запровадженням ст. 31 Закону України «Про Державний бюджет України на 2014 рік» обмежень на проведення перевірок державними інспекціями та іншими контролюючими органами Кабінетом Міністрів України встановлено, що надання дозволу Кабінету Міністрів України на проведення перевірок підприємств, установ, організацій,

фізичних осіб – підприємців державними інспекціями та іншими контролюючими органами, здійснюється шляхом прийняття відповідного розпорядження; при цьому надання дозволу на проведення перевірок підприємств, установ, організацій, фізичних осіб – підприємців не потребується у разі, коли такі перевірки проводяться за рішенням суду, на вимогу службових осіб у випадках, передбачених КПК України [182].

Зазначене обумовлено позицією ЄСПЛ. У справі «Бакланов проти Росії» (рішення від 09 червня 2005 р.), так і в справі «Фрізен проти Росії» (рішення від 24 березня 2005 р.). Із аналізу цих рішень доходимо висновку про те, що слідчий суддя повинен забезпечити досягнення справедливого балансу між загальними інтересами суспільства та вимогами захисту основоположних прав особи, попередити можливість «свавільного» втручання та дотримано принцип «законності». Окрім того, у справі «Ізмайлов проти Росії» (п. 38 рішення від 16 жовтня 2008 р.) ЄСПЛ встановив, що для того, щоб втручання вважалось пропорційним, воно має відповідати тяжкості правопорушення і не становити «особистий і надмірний тягар для особи». Тобто, слідчий суддя при вирішенні питання про можливість надання дозволу на проведення перевірки, зобов'язаний встановити відсутність особистого чи надмірного інтересу суб'єкта перевірки; визначити чи не буде вважатись втручання свавільним, чи відповідає інтересам суспільства та чи є воно пропорційним до тяжкості вчиненого правопорушення.

Відповідно до правової позиції викладеної в Рішенні ЄСПЛ «Михайлюк та Петров проти України» від 10 грудня 2009 р. (п. 25 Рішення) зазначається, що вираз «згідно із законом» насамперед вимагає, щоб оскаржуване втручання мало певну підставу в національному законодавстві, він також стосується якості відповідного законодавства і потребує, аби воно було доступне відповідній особі, яка, крім того, повинна передбачати його наслідки для себе, а також це законодавство повинно відповідати принципу верховенства права.

Таким чином, слідчому, прокурору та стороні захисту доцільно надати повноваження щодо звернення до слідчого судді з клопотанням про призначення

перевірки, а слідчому судді надати повноваження щодо прийняття рішення щодо надання дозволу на проведення позапланових перевірок.

Наділення повноважень слідчого, прокурора та слідчого судді щодо проведення позапланової перевірки доцільно здійснити шляхом доповнення глави 20 КПК України статтею, яка регламентує процесуальний порядок призначення позапланової перевірки чи ревізії. У статті має бути визначено мету позапланової перевірки чи ревізії, суб'єктів, які уповноважені здійснювати позапланову перевірку, вимоги до такого клопотання, строки проведення, перелік питань, які необхідно вирішити та установу, якій доручається проведення.

Метою проведення позапланової перевірки є повнота, всебічність, неупередженість досудового розслідування, виявлення порушень податкового законодавства, які виникають у разі вчинення кримінальних правопорушень. Наприклад, як в ухвалі Приморського районного суду Запорізької області від 16 вересня 2015 р. [311]. Метою проведення позапланової перевірки може бути також визначення правильності, обґрунтованості і законності використання земельної ділянки, виявлення можливих порушень, а також необхідність розрахунку розміру заподіяної шкоди внаслідок самовільного зайняття земельної ділянки, тощо.

Спектр суб'єктів, які мають право проводити позапланову перевірку, досить широкий і диференціюється в залежності від органу, який уповноважений здійснювати контроль. Правові та організаційні засади, основні принципи і порядок здійснення державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності, повноваження органів державного нагляду (контролю), їх посадових осіб і права, обов'язки та відповідальність суб'єктів господарювання під час здійснення державного нагляду (контролю) визначені ЗУ «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» [210] та іншими нормативно-правовими актами.

Згідно ст. 7 постанови Кабінету Міністрів України № 963 від 25 липня 2007 р. «Про затвердження Методики визначення розміру шкоди, заподіяної внаслідок самовільного зайняття земельних ділянок, використання земельних ділянок не за цільовим призначенням, зняття ґрунтового покриву (родючого шару ґрунту) без

спеціального дозволу», розрахунок розміру шкоди, заподіяної юридичним та фізичним особам внаслідок самовільного зайняття земельних ділянок, використання земельних ділянок не за цільовим призначенням, зняття ґрунтового покриву (родючого шару ґрунту) без спеціального дозволу, проводиться територіальними органами Держсільгоспінспекції на підставі матеріалів обстежень земельних ділянок, проведених відповідно до Порядку виконання земельно-кадастрових робіт та надання послуг на платній основі державними органами земельних ресурсів [201].

У разі необхідності встановлення повноти нарахування та сплати грошового зобов'язання за орендовані земельні ділянки (земельний податок та орендна плата) позапланова перевірка проводиться інспекторами органу Державної фіскальної служби України. Така необхідність виникає під час розслідування кримінальних правопорушень, метою яких є незаконне набуття юридичних прав на землю.

Відповідно до покладених на Держгеокадастр завдань, державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру (Держгеокадастр) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра аграрної політики та продовольства і який реалізує державну політику у сфері топографо-геодезичної і картографічної діяльності, земельних відносин, землеустрою, у сфері Державного земельного кадастру, державного нагляду (контролю) в агропромисловому комплексі в частині дотримання земельного законодавства, використання та охорони земель усіх категорій і форм власності, родючості ґрунтів [198]. Відповідно до п. 4 Положення, Держгеокадастр організовує та здійснює державний нагляд (контроль) за дотриманням земельного законодавства, використанням та охороною земель усіх категорій і форм власності; розраховує розмір шкоди, заподіяної внаслідок самовільного зайняття земельних ділянок, використання їх не за цільовим призначенням, зняття ґрунтового покриву без спеціального дозволу, та вживає заходів до її відшкодування в установленому законодавством порядку [198].

Відповідно до п. 5 Положення, керівники територіальних органів Держгеокадастру є головними державними інспекторами у сфері державного контролю за використанням та охороною земель і дотриманням вимог

законодавства України про охорону земель в Автономній Республіці Крим, області, містах Києві та Севастополі, районі, а їх перші заступники та заступники – відповідно першими заступниками та заступниками головних державних інспекторів у сфері державного контролю за використанням та охороною земель і дотриманням вимог законодавства України про охорону земель в Автономній Республіці Крим, області, містах Києві та Севастополі, районі.

Керівники структурних підрозділів Держгеокадастру та його територіальних органів, на яких покладено повноваження щодо виконання інспекційних функцій, є одночасно старшими державними інспекторами у сфері державного контролю за використанням та охороною земель і дотриманням вимог законодавства України про охорону земель.

Головні та провідні спеціалісти, які безпосередньо здійснюють державний нагляд (контроль), є одночасно державними інспекторами у сфері державного контролю за використанням та охороною земель і дотриманням вимог законодавства України про охорону земель.

Посадові особи Держгеокадастру та його територіальних органів, які є державними інспекторами у сфері державного контролю за використанням та охороною земель і дотриманням вимог законодавства України про охорону земель, в межах своїх повноважень мають право:

- безперешкодно обстежувати в установленому законодавством порядку земельні ділянки, що перебувають у власності та користуванні юридичних і фізичних осіб, перевіряти документи щодо використання та охорони земель;
- складати акти перевірок чи протоколи про адміністративні правопорушення у сфері використання та охорони земель і дотримання вимог законодавства про охорону земель.

Аналіз правозастосовної практики свідчить, що до проведення позапланової перевірки залучаються спеціалісти: Державної інспекції сільського господарства; Головного управління Держгеокадастру; Головного управління ДФС; Державної інспекції сільського господарства відповідного регіону, в якому було вчинено злочин; Державної служби з питань геодезії, картографії та кадастру; Державної

архітектурно-будівельної інспекції України. Перелік суб'єктів, які можуть бути залучені до участі у проведенні позапланової перевірки, диференціюється від обставин, які потребують встановлення. Їх коло досить велике і не може бути визначено в КПК України. Однак вбачається за доцільне покласти на ініціатора клопотання обов'язок зазначення суб'єкта, якому треба доручити проведення позапланової перевірки. Така позиція обумовлена тим, що при вирішенні питання про проведення позапланової перевірки, перелік питань потребує узгодження, можливого коректування, тощо, що передбачає собою взаємодію, яка не може здійснюватися слідчим суддею. Однак, слідчий суддя також вправі обрати установу, якій необхідно доручити проведення позапланової перевірки керуючись принципом територіальності знаходження земельної ділянки.

Таким чином, основним суб'єктом, уповноваженим здійснювати перевірки в сфері земельних відносин, у тому числі і позапланові, є інспектор Держгеокадастру та Державної інспекції сільського господарства, повноваження яких визначено нормативними документами, які регламентують порядок проведення планових та позапланових перевірок.

Разом з тим, слід зазначити, що коло суб'єктів, які уповноважені проводити позапланову перевірку, ревізію, диференціюється в залежності від виду злочину, для розслідування якого вона призначається. Уповноважені органи мають право проводити відповідно до законодавства перевірки і звірки платників податків; контролюючі органи мають право проводити камеральні, документальні (планові або позапланові; виїзні або невиїзні) та фактичні перевірки; документальна позапланова перевірка проводиться у разі отримання судового рішення суду (слідчого, судді) про призначення перевірки.

Тому вбачається не доцільним визначати перелік суб'єктів в КПК України, яким може бути доручено проведення позапланової ревізії, однак доцільно покласти на слідчого чи прокурора обов'язок зазначати такого суб'єкта в клопотанні про призначення позапланової перевірки. Така необхідність обумовлена взаємодією між інспектором та слідчим, яка відбувається на підготовчому етапі призначення позапланової перевірки, ревізії. При вирішенні питання про надання дозволу на

проведення позапланової перевірки остаточне рішення з цього приводу приймає слідчий суддя, виходячи із обґрунтування необхідності вибору суб'єкта в клопотанні.

На слідчого та прокурора доцільно покласти обов'язок визначення кола питань, які необхідно вирішити під час ревізії, та строки, протягом яких має бути проведено позапланову перевірку. Така необхідність обумовлена вимогами ст. 6 Закону України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності», яка передбачає собою, що під час проведення позапланового заходу з'ясовуються лише ті питання, необхідність перевірки яких стала підставою для здійснення цього заходу, з обов'язковим зазначенням цих питань у посвідченні (направленні) на проведення заходу державного нагляду (контролю) [210]. Відповідно до п 3.3 « під час проведення позапланового заходу з'ясовуються лише ті питання, необхідність перевірки яких стала підставою для здійснення цього заходу, з обов'язковим зазначенням цих питань у направленні на проведення планової/позапланової перевірки [206]. Питання, які необхідно вирішити під час позапланової перевірки повинні відноситись до предмету доказування кримінального провадження. Аналіз кримінальних проваджень свідчить, що слідчі зверталися до слідчого судді із клопотанням про призначення позапланової перевірки земельної ділянки під час розслідування кримінального провадження, внесеного до ЄРДР за ст. 358 КК України, Слідчий суддя відмовив у задоволенні такого клопотання [303].

В Законі України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» визначені обмежені строки проведення позапланової перевірки, які складають десять робочих днів, а щодо суб'єктів малого підприємництва – двох робочих днів [210].

Відповідно до постанови КМУ від 20 квітня 2006 р. № 550 «Про затвердження Порядку проведення інспектування Державною аудиторською службою, її міжрегіональними територіальними органами» строк проведення ревізії в межах визначеної Законом тривалості продовжується за рішенням керівника органу державного фінансового контролю, а понад визначену Законом тривалість – за

рішенням суду на строк, що не перевищує 15 робочих днів для планової виїзної ревізії та 5 – для позапланової виїзної ревізії [207].

Імперативність вимоги проведення позапланової перевірки чи ревізії у визначені законодавством строки свідчить про необхідність законодавчого строку проведення таких перевірок чи ревізій у строки, визначені законодавцем. З огляду на це, доцільно перебачити строк проведення позапланової перевірки – 15 днів.

Доцільно перебачити участь у розгляді клопотання зацікавлених осіб. Таким зацікавленими особа може бути сторона захисту та/або суб'єкт, який фактично використовує земельну ділянку.

Обґрунтування клопотання повинно містити відомості які свідчать, що результати перевірки можуть вплинути на розслідування кримінального провадження, вихідні дані земельної ділянки, яка підлягає обстеженню, її кадастровий номер, суб'єкта, який використовує земельну ділянку на момент проведення перевірки.

З огляду на проведений аналіз, пропонуємо доповнити КПК України ст. 245-1 Позапланова перевірка, ревізія такого змісту:

1. Позапланова перевірка, ревізія проводиться установою, яка здійснює державний контроль у відповідній сфері на підставі ухвали слідчого судді чи суду, наданим за клопотанням слідчого, прокурора, сторони захисника, яке подається до місцевого загального суду, у межах територіальної юрисдикції якого знаходиться орган досудового розслідування.

2. У клопотанні зазначається: найменування кримінального провадження, та його реєстраційний номер, питання, які необхідно з'ясувати під час проведення позапланової перевірки, та строк, протягом якого має бути проведена позапланова перевірка, орган, якому необхідно доручити проведення перевірки.

3. Клопотання про проведення позапланової перевірки розглядається слідчим суддею у день його надходження до суду. У разі необхідності слідчий суддя може заслухати доводи особи, яка подала клопотання.

4. Ухвала слідчого судді про дозвіл на проведення позапланової перевірки повинна відповідати загальним вимогам до судових рішень, передбачених цим

Кодексом, а також містити відомості про: положення закону, на підставі якого поставляється ухвала; ідентифікаційні ознаки об'єкта, щодо якого надається дозвіл на проведення перевірки; перелік питань, який необхідно вирішити в ході перевірки; строк протягом якого має бути проведено перевірки; орган, якому доручається проведення такої перевірки.

Таким чином, процесуальний порядок призначення позапланової перевірки доцільно визначити в окремій статті КПК України, де слід визначити повноваження учасників кримінального провадження та слідчого судді щодо вирішення питання про надання дозволу на проведення позапланової перевірки.

Висновки до Розділу 3

1. З метою виявлення та фіксації відомостей щодо обставин вчинення злочинів, пов'язаних із незаконним заволодінням земель слідчий, прокурор проводять огляд місцевості та документів. Огляд речей проводиться лише під час розслідування кримінальних правопорушень екологічної спрямованості, метою яких є незаконне заволодіння землею, оскільки при огляді місцевості можуть бути вилучені речі, які були знаряддям вчинення злочину та вилучаються в ході огляду.

Під час розслідування кримінальних правопорушень, які порушують право фактичного користування без одержання офіційного статусу власника земельної ділянки (статті 197-1, 356 КК України) проводять огляд місцевості (самовільно зайнятої земельної ділянки) – 98 % та огляд документів – 99 %. Під час розслідування кримінальних правопорушень, метою яких є незаконне набуття юридичних прав на землю (статті 190, 364, 365-2 КК України), огляд місцевості проводиться рідше (23 %), однак огляд документів проводиться у 99,7 % кримінальних проваджень. Доказування у кримінальних правопорушеннях екологічної спрямованості, метою яких є незаконне заволодіння землею (статті 239-1, 239-2 КК України) передбачає проведення огляду місцевості (92 %), огляду документів (97 %) та огляду речей (27 %)

Огляд земельної ділянки в залежності від форми власності проводиться на підставі ухвали слідчого судді. Основною метою огляду земельної ділянки є визначення площі самовільно зайнятої земельної ділянки, визначення меж такої ділянки, фіксація стану земельної ділянки. Типовими джерелами інформації при доказуванні у кримінальних правопорушеннях, метою яких є незаконне набуття юридичних прав на землю, є стан земельної ділянки, відібрання зразків ґрунту, відібрання зразків насаджень, якими засіяна земельна ділянка, визначення меж самозайнятої ділянки, тощо. Джерелами інформації при доказуванні у кримінальних правопорушеннях екологічної спрямованості, метою яких є незаконне заволодіння землею, є зразки ґрунтового покриву, яким незаконно заволоділи, транспортні засоби та знаряддя, які використовувались для заволодіння ґрунтовим покривом.

У огляді земельної ділянки можуть брати участь слідчий, прокурор, особи, чії права та законні інтереси можуть бути обмежені або порушені, не менше двох понятих незалежно від застосування технічних засобів фіксування відповідної слідчої (розшукової) дії, спеціалісти та інші учасники кримінального провадження. До участі в огляді місця події може бути запрошена сторона захисту, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, якщо проведення огляду місця події було ними ініційоване.

До участі у огляді земельної ділянки залучаються спеціаліст-агроном управління промислового розвитку відповідного регіону, інспектор у сфері державного контролю за використанням та охороною земель і дотримання вимог законодавства України про охорону земель на території відповідного регіону, тощо.

До участі в огляді місця під час розслідування самовільного зайняття земельної ділянки залучають: землевпорядника відповідної адміністративно-територіальної одиниці; інспектора Державної інспекції сільського господарства України; інспектора Управління Держгеокадастру; інспектора Державної екологічної інспекції в Україні, інших спеціалістів.

Огляд документа проводиться на підставі тактичного рішення слідчого, прокурора. Фактичною підставою для її проведення є достатні підстави вважати, що документ містить відомості, які є складовою об'єктивної сторони складу злочину.

Під час доказування кримінальних правопорушень, які порушують право фактичного користування без одержання офіційного статусу власника земельної ділянки та кримінальних правопорушень екологічної спрямованості, метою яких є незаконне заволодіння землею, фактичною підставою є необхідність встановлення наявності чи відсутності дозволу на використання земельної ділянки. Під час доказування кримінальних правопорушень, метою яких є незаконне набуття юридичних прав на землю фактичною підставою огляду документів є виявлення підроблених документів, документів, які містять неправдиві відомості, визначення порушень (відхилень) під час набуття чи зміни права власності чи розпорядження земельною ділянкою.

До огляду документів під час доказування у справах про злочини, пов'язані з незаконним заволодінням земель до огляду залучається інспектор Держгеокадастру, інспектор екологічної інспекції в Україні, інспектор Управління державного земельного кадастру; представник відділу державної реєстрації об'єктів державного земельного кадастру; представник сектору обліку земель; представник відділу землеустрою та охорони земель; представник відділу розпорядження землями сільськогосподарського призначення; представник відділу здійснення державного контролю за додержанням земельного законодавства та оперативного реагування.

Особливістю огляду документа є те, що для встановлення факту внесення неправдивих відомостей, які надають юридичні права на земельну ділянку, є системне проведення огляду документу та визначення послідовності, яка б дозволяла встановити правову силу документа та обставин, які свідчать про внесення неправомірних відомостей.

2. Експертизи, які використовуються у доказуванні злочинів, пов'язаних із незаконним заволодінням землею класифікуються: за спеціалізацією (вузькопрофільні та широкопрофільні); за об'єктом дослідження (ті, об'єктом дослідження яких є оригінали та копії документів, які надаються для дослідження та

на ті, об'єктом дослідження яких є виключно оригінали документів); за необхідністю надання для дослідження зразків для експертизи (ті, які потребують надання зразків для за спеціалізацією дослідження та ті, які не потребують надання зразків для дослідження).

Об'єктом дослідження експертиз, які використовуються для доказування у справах про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею є правовстановлюючі документи на землю та технічна документація на землю.

Доказування під час розслідування кримінальних правопорушень, передбачених статтями 190, 364, 365. 2391, 2392, які пов'язані із незаконним набуттям юридичних прав на землю, здійснюється шляхом призначення судової оціночно-земельної експертизи. під час розслідування кримінальних правопорушень, передбачених статтями 197-1, 356 КК України призначають земельно-технічну експертизу. Судова експертиза з питань землеустрою використовується для доказування всіх видів злочинів, пов'язаних із незаконним заволодінням землею (статті 190, 197-1, 239-1, 239-2, 254, 356, 364, 365-2, 366 КК України), окрім тих, які пов'язанні із незаконним набуттям юридичних прав на землю шляхом підробленні документів чи внесення в них змін (статті 358, 366 КК України), що передбачає призначення почеркознавчої та технічної експертиз документів.

3. Обґрунтовано необхідність законодавчого врегулювання питання віднесення результатів позапланових перевірок та ревізій до джерела доказів (ст. 84 КПК України).

Слідчому, прокурору та стороні захисту доцільно надати повноваження щодо звернення до слідчого судді з клопотанням про призначення перевірки, а слідчому судді надати повноваження щодо прийняття рішення щодо надання дозволу на проведення позапланових перевірок.

Обґрунтована необхідність здійснення судового контролю за процедурою призначення позапланової перевірки та запропоновано надати повноваження слідчому судді щодо надання дозволу на її проведення.

Метою проведення позапланової перевірки є повнота, всебічність, неупередженість досудового розслідування, виявлення порушень податкового законодавства, які виникають у разі вчинення кримінальних правопорушень.

Основним суб'єктом, уповноваженим здійснювати перевірки в сфері земельних відносин, у тому числі і позапланові, є інспектор Держгеокадастру та Державної інспекції сільського господарства, повноваження яких визначено нормативними документами, які регламентують порядок проведення планових та позапланових перевірок.

Запропоновано доповнити КПК України ст. 245-1 Позапланова перевірка, ревізія такого змісту: 1. Позапланова перевірка, ревізія проводиться установою, яка здійснює державний контроль у відповідній сфері на підставі ухвали слідчого судді чи суду, наданим за клопотанням слідчого, прокурора, сторони захисника, яке подається до місцевого загального суду, у межах територіальної юрисдикції якого знаходиться орган досудового розслідування. 2. У клопотанні зазначається: найменування кримінального провадження, та його реєстраційний номер, питання, які необхідно з'ясувати під час проведення позапланової перевірки, та строк, протягом якого має бути проведена позапланова перевірка, орган, якому необхідно доручити проведення перевірки. 3. Клопотання про проведення позапланової перевірки розглядається слідчим суддею у день його надходження до суду. У разі необхідності слідчий суддя може заслухати доводи особи, яка подала клопотання. 4. Ухвала слідчого судді про дозвіл на проведення позапланової перевірки повинна відповідати загальним вимогам до судових рішень, передбачених цим Кодексом, а також містити відомості про: положення закону, на підставі якого поставляється ухвала; ідентифікаційні ознаки об'єкта, щодо якого надається дозвіл на проведення перевірки; перелік питань, який необхідно вирішити в ході перевірки; строк протягом якого має бути проведено перевірки; орган, якому доручається проведення такої перевірки.

ВИСНОВКИ

У дисертації розроблено наукові положення, що в сукупності спрямовані на вирішення важливого наукового завдання стосовно особливостей доказування у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані з незаконним заволодінням землею. Одержані наукові результати дають підстави для висновків, рекомендацій та узагальнень, що мають як теоретичне, так і практичне значення. Найсуттєвішими з них є такі:

1. З'ясовано стан наукових досліджень проблем доказування у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані з незаконним заволодінням землею, з розподілом усього масиву напрацювань навчального та науково-практичного характеру на кілька груп з виокремленням проблем кримінальної відповідальності за порушення земельного законодавства, кваліфікації діянь та характеристик елементів складу злочину, кримінологічної характеристики й запобігання злочинам, особливостей доказування на стадії досудового розслідування та судового розгляду, криміналістичного та судово-експертного забезпечення розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень. Зважаючи на результати соціологічних опитувань, визнано пріоритетними для подальших досліджень у галузі кримінального процесу та криміналістики питання доказування у справах, пов'язаних з учиненням шахрайських дій, спрямованих на незаконне заволодіння землею, окремих службових злочинів, а також щодо злочинів екологічної спрямованості, метою яких є незаконне заволодіння землею. Переважна більшість опитаних слідчих (92,0 %) наголошують на відсутності методичних рекомендацій (іншої літератури) з розкриття специфіки проведення окремих слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, спрямованих на збирання доказів.

2. З урахуванням положень теорії доказування та вчення про етапи досудового розслідування запропоновано модель доказування щодо злочинів, пов'язаних з незаконним заволодінням землею, яка містить внутрішні (предмет, суб'єкт, мета, завдання, засоби, результати доказування) і зовнішні (порядок збирання, фіксації,

оцінювання та використання доказів) складові. Процес доказування складається з практичної (збирання і фіксація доказів) та розумової (оцінка й використання доказів) діяльності. Внутрішніми структурними елементами визнано предмет, суб'єкт, мету, завдання, засоби та результат доказування. Розумова діяльність полягає, насамперед, у визначенні переліку та місця зберігання документів, які містять інформацію про подію злочину, порядку документообігу в установах відповідного профілю. Практична складова полягає у проведенні комплексу слідчих (розшукових) дій, заходів забезпечення кримінального провадження, спрямованих на збирання та фіксацію доказів. Розкрито специфіку встановлення обставин, які підлягають доказуванню, на різних етапах розслідування за окремими категоріями кримінальних правопорушень.

3. Деталізовано предмет доказування у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані з незаконним заволодінням землею (статті 197¹, 356, 190, 364, 365², 358, 366, 239¹, 239² КК України) з визначенням обставин, які необхідно встановити на початковому етапі розслідування (щодо події кримінального правопорушення, правомірності володіння, користування чи розпорядження землею певним суб'єктом, достовірності правовстановлюючих і технічних документів на землю, способу документального закріплення певних відомостей, виду й розміру матеріальної шкоди, спричиненої незаконними діями, тощо).

4. Виокремлено джерела доказів за різними категоріями кримінальних проваджень про злочини, пов'язані з незаконним заволодінням землею, до яких належать показання (потерпілого та його представника, заявника, спеціалістів, які проводили заміри чи позапланову перевірку, членів комісії, які здійснювали обстеження землі, власників і користувачів землі), документи (нормативні, правовстановлюючі, кадастрові, технічні, службові, бухгалтерського та податкового обліку, акти перевірок і ревізій), речові докази та висновки експертів.

5. Особливостями внесення відомостей до ЄРДР у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані з незаконним заволодінням землею, є оцінювання слідчим обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, відповідно до змісту заяви чи повідомлення або іншого офіційного

документа, складеного уповноваженими службовими особами територіальних органів Держгеокадастру, органів виконавчої влади та місцевого самоврядування за результатами проведення планових перевірок та обстежень.

6. Під час встановлення виду і розміру шкоди, завданої кримінальними правопорушеннями, пов'язаними з незаконним заволодінням землею, необхідно враховувати її можливий матеріальний і нематеріальний характер. Матеріальна шкода відображається у грошовому вимірі та визначається шляхом проведення судових експертиз (оціночно-земельної, земельно-технічної та з питань землеустрою). Нематеріальна шкода може завдаватись авторитету та престижу органів державної влади й місцевого самоврядування, здоров'ю людини, політичним, трудовим, житловим та іншим конституційним правам і свободам людини та громадянина. У разі вчинення злочинів екологічної спрямованості, пов'язаних з незаконним заволодінням землею, нематеріальна шкода полягає в порушенні ландшафтної цілісності території, знищенні покриву, що потребує відновлення й унеможливує використання земельної ділянки за цільовим призначенням, деградації території, на яких здійснюється незаконне землекористування, та інших шкідливих наслідках. Характер нематеріальної шкоди відображається насамперед в актах позапланових перевірок.

7. Особливості проведення огляду як засобу збирання доказів стороною обвинувачення полягають у залученні до його проведення як спеціалістів представників органів (підрозділів) Держгеокадастру, екологічної інспекції та інших категорій фахівців, з урахуванням специфіки виконання земельно-кадастрових робіт. Запропоновано порядок дій слідчого, спеціаліста та інших учасників огляду місця події (з урахуванням потреби в обстеженні земельної ділянки, будівель та споруд, приміщень, вилучення речей і документів).

8. Призначення судових експертиз у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані з незаконним заволодінням землею, має надзвичайно важливе значення для встановлення обставин, що підлягають доказуванню, зокрема щодо визначення виду та розміру заподіяної шкоди. Найбільш поширеними у практиці органів досудового розслідування є оціночно-земельна, земельно-технічна експертизи,

експертиза з питань землеустрою, почеркознавча експертиза й технічна експертиза документів. На основі проведеного розподілу судових експертиз, які призначаються для доказування обставин учинення злочинів, пов'язаних із незаконним заволодінням землею (за експертною спеціалізацією, об'єктами, характером наданих сторонами матеріалів для дослідження), запропоновано типові переліки питань, які ставляться при призначенні кожного виду експертиз, визначено етапи їх проведення залежно від категорії кримінального правопорушення.

9. Використання інших засобів збирання доказів стороною обвинувачення під час доказування у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані з незаконним заволодінням землею, є визначальним та полягає в проведенні позапланової перевірки чи ревізії з метою виявлення можливих порушень земельного та іншого законодавства. З огляду на потреби практики, запропоновано унормувати в КПК України процесуальний порядок призначення позапланової перевірки, надавши таке право стороні захисту. Надзвичайно важливим засобом доказування є витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових та фізичних осіб документів, висновків ревізій та актів перевірок (ч. 2 ст. 93 КПК України).

10. Сформульовано рекомендації з удосконалення положень кримінального процесуального законодавства, зокрема запропоновано:

частину 2 статті 84 КПК України викласти у такій редакції:
«2. Процесуальними джерелами доказів є показання, речові докази, документи, висновки експертів, акти позапланової перевірки, ревізії»;

доповнити КПК України статтею 245¹ «Позапланова перевірка, ревізія» такого змісту:

«1. Позапланова перевірка, ревізія проводиться установою, яка здійснює державний контроль у відповідній сфері на підставі ухвали слідчого судді чи суду, наданим за клопотанням слідчого, прокурора, сторони захисту, яке подається до місцевого загального суду, в межах територіальної юрисдикції якого перебуває орган досудового розслідування.

2. У клопотанні зазначається: найменування кримінального провадження та його реєстраційний номер, питання, які необхідно з'ясувати під час проведення позапланової перевірки, та строк, протягом якого має бути проведено позапланову перевірку, орган, якому необхідно доручити проведення перевірки.

3. Клопотання про проведення позапланової перевірки розглядає слідчий суддя в день його надходження до суду. За необхідності слідчий суддя може заслухати доводи особи, яка подала клопотання.

4. Ухвала слідчого судді про дозвіл на проведення позапланової перевірки повинна відповідати загальним вимогам до судових рішень, передбачених цим Кодексом, а також містити відомості про положення закону, на підставі якого постановляється ухвала; ідентифікаційні ознаки об'єкта, щодо якого надається дозвіл на проведення перевірки; перелік питань, які необхідно вирішити під час перевірки; строк, протягом якого має бути проведено перевірку; орган, якому доручається проведення такої перевірки».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Азаров С.Д., В.К. Грищук, А.В. Савченко. Науково–практичний коментар кримінального кодексу України. Київ. 2016. 1064 с.
2. Азаров Ю.І., Вакулік О.А. Діяльність слідчого на стадії порушення кримінальної справи як зміст процесуальної функції. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ : науково–теоретичний журнал. Київ. 2011. № 6 (79). С. 146–151.
3. Александров О.В. та ін. Доказування у кримінальному провадженні: навч.–практ. посібник. Київ. 2017. 344 с.
4. Алексеенко Н.Н. Земельные отношения как объект уголовно–правовой охраны. Российский следователь. 2009. № 1. С. 11–13.
5. Аленін А.П. Шляхи вдосконалення початку досудового розслідування. Наукові праці НУ ОЮА. 2013. С. 175–184.
6. Андрусенко С.В. Типові сліди злочинів, учинених у сфері регулювання земельних відносин. Південноукраїнський правничий часопис. 2007. № 4. С.137–139.
7. Антонюк Н.О. Кримінальна відповідальність за заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою: монографія. Київ. 2008. 216 с.
8. Антонюк Н. Кримінальна відповідальність за самовільне зайняття земельної ділянки та самовільнебудівництво. Вісник прокуратури: загальнодержавне фахове юридичне видання. Київ. 2008. № 1. С. 77–87.
9. Арманов М.Г. Співвідношення складів злочинів самоправства та примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань. Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Право». Харків. 2006. Вип. 6. С. 38–44.
10. Арсенюк А.О. Специфіка доказування під час судового розгляду земельних спорів. Судова та слідча практика в Україні. 2016. Випуск 1. С. 25–30.

11. Баганець О.В. Поняття й значення предмета доказування у кримінальних провадженнях про прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою. Форум права. 2015. № 1. С. 18–23.

12. Бажанов М.І., Баулін Ю.В., Борисов В.І. та ін. Кримінальне право України: Загальна частина: підруч. Київ. 2005. 480 с.

13. Бажанова М.И., Грошевого Ю.М. Советский уголовный процесс. Киев. 1983. С. 116.

14. Балакшин В. Истина в уголовном процессе. Российская Юстиция. 1998. № 2. С. 18–19.

15. Балюк Г.І., Медведева Н.П., Коваленко Т.О., Носік В.В., Юридична відповідальність у земельному праві України. Земельне право України. К. 2008. 511 с.

16. Барабаш Т.М. Проблемні питання етапності досудового розслідування в Кримінальному провадженні України. Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. 2013. № 5. С. 115–119.

17. Бедняков Д.И. Непроцессуальная информация и расследование преступлений. Москва. 1991. 206 с.

18. Белкин Р. С. Криминалистика. М. 1959. 330 с.

19. Белкин Р.С. Собрание, исследование и оценка доказательств. Сущность и методы. М. 1966. 295 с.

20. Бишевец О.В. Використання спеціальних знань у доказуванні в кримінальних провадженнях. Вісник кримінального судочинства. 2015. № 2. С. 187–193.

21. Бідняк Г.С. Участь спеціаліста у проведенні огляду документів під час розслідування шахрайств. Криміналістичний вісник. 2016. № 1 (25). С. 162–166.

22. Біленчук П.Д., Кофанов А.В., Кобилянський О.Л., Скільська Л.Д. Документування результатів огляду місця події: правові і криміналістичні основи фіксації доказової інформації: монографія. Київ. 2009. 88 с.

23. Блудиліна М. Є. Теоретичні питання і практика порушення кримінальної справи у кримінальному процесі України: дис... канд. наук: 12.00.09. Київ, 2011. 213 с.

24. Бондарчук Н.В., Козел С.М. Злочини у сфері земельних правовідносин: організаційні та правові проблеми розслідування. Порівняльно–аналітичне право. 2016. № 1. С. 164–166.

25. Бульба О.М. Самоправство: кримінологічна характеристика, детермінація та запобігання: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. техн. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно–розшукова діяльність». Запоріжжя. 2015. 20 с.

26. Буратевич О. І. Шишов М. А. Бікус Ю. Ф. Експертиза документації із землеустрою та оцінки земель. Криміналістика и судебная экспертиза. 2015. Випуск 60. С. 440–448.

27. Вапнярчук В.В. Мета кримінального процесуального доказування. Науковий вісник Херсонського державного університету. 2015. Випуск 1. Том 4. С. 78–82

28. Весельський В.К. Концептуальні основи тактики слідчих дій (слідчий огляд, допит, призначення і проведення судових експертиз). Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). 2012. № 2 (28). С. 151–158.

29. Вирок Амур–Нижньодніпровського районного суду м. Дніпропетровська від 8 червня 2015 року. Справа № 199/4104/15–к. Провадження № 1–кп/199/286/15. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/44780760>

30. Вирок Броварського міськрайонного суду Київської області від 14 травня 2018 року. Справа № 361/2416/18. Провадження № 1кп/361/470/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73929403>

31. Вирок Варвинського районного суду Чернігівської області від 12 липня 2016 року. Справа № 731/276/16–к. Провадження № 1–кп/731/36/16. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/58887785>

32. Вирок Вільнянського районного суду Запорізької області від 17 лютого 2015 року. Справа № 314/4331/13–к. Провадження № 1–кп/314/5/2015. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/42757751>

33. Вирок Дніпровського районного суду м. Києва. 23 червня 2018 р. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74993940>

34. Вирок Жовтневого районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області від 02 липня 2014 року. Справа №212/7185/14–к. Провадження 1–кп/212/526/14. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/39553200>

35. Вирок Зачепилівського районного суду Харківської області від 28 вересня 2018. Справа № 620/820/18. Провадження № 1–кп/620/53/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/76833142>

36. Вирок Києво–Святошинського районного суду Київської області від 27.12.2013. Справа № 369/5233/13–к 1–369/149/13 URL <http://reyestr.court.gov.ua/Review/36445981>

37. Вирок Києво–Святошинського районного суду Київської області від 24.03.2014 року. Справа № 369/689/14–к 1–кп/369/83/14 URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/38068400>

38. Вирок Києво–Святошинського районного суду Київської області від 27 березня 2013. Справа № 1–627/12. Провадження № 1/369/39/13. URL <http://reyestr.court.gov.ua/Review/30309866>

39. Вирок Ленінського районного суду м. Запоріжжя від 9 травня 2015 року. Справа № 334/11049/13–к. Провадження № 1–кп/334/5/15. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/48558803>

40. Вирок Ленінського районного суду м. Запоріжжя від 19 травня 2015. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/48558283>

41. Вирок Ленінського районного суду м. Запоріжжя від 19 травня 2015. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/48556303>

42. Вирок Новомиргородського районного суду Кіровоградської області від 10 лютого 2015. Справа № 395/1387/14–к. Провадження № 1–кп/395/1/2015. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/42675663>

43. Вирок Петропавлівського районного суду Дніпропетровської області від 24 липня 2012. Справа № 1–242/11. Провадження № 1/0432/20/2012. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/26646407>

44. Вирок Ржищівського міського суду Київської області від 12 травня 2011. Справа № 1–13/11. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/44718453>

45. Вирок Старовижівського районного суду Волинської області від 16 січня 2014. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/36685649>

46. Вирок Тернопільського міськрайонного суду Тернопільської області від 07 грудня 2015. Справа №607/8251/15–к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/54114273>

47. Вирок Токмацького районного суду Запорізької області від 17 березня 2014. Справа №328/3912/13–к. Провадження 1–кп/328/8/14. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/38073994>

48. Вирок Устинівського районного суду Кіровоградської області від 08 листопада 2012. Справа №1123/248/12. Провадження №1/1123/38/12. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/27347735>

49. Вирок Харківського районного суду Харківської області від 13 грудня 2017 року. Справа № 2034/2809/2012. Провадження № 1/635/6/2017. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/71013734>

50. Вирок Чаплинського районного суду Херсонської області від 03 лютого 2016. Справа № 665/2023/14–к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/56305000>

51. Вишнівський І. Методика виявлення та розслідування злочинів у сфері земельних відносин. Вісник прокуратури: загальнодержавне фахове юридичне видання. 2008. № 11. С. 38–46.

52. Владимиров Л.Е. Учение об уголовных доказательствах: монографія. Тула, 2000. 464 с.

53. Вознюк А.А., Чернявський С.С. та ін. Розкриття та розслідування самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва: метод. реком. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2011. 44 с.

54. Гавриш С.Б. Кримінально–правова охорона довкілля в Україні (проблеми теорії, застосування і розвитку кримінального законодавства): монографія. Київ. 2002. 636 с.

55. Галаван З.С., Степанюк Р.Л., Заяць Д.Д., В.І. Павликівський Розслідування самовільного зайняття земельної ділянки або самовільного будівництва: методичні рекомендації. Харків. 2009.

56. Галузо В. Н. Теория доказывания в уголовном процессе России (исторический очерк). Naukowa przestrzeń Europy: Materiały X Międzynarodowej naukowo–praktycznej konferencji. Volume 11. Prawo. Przemysł: Nauka i studia. 2014. S. 3–10.

57. Гапотченко Г.М. Особливості порушення кримінальних справ за матеріалами оперативно–розшукових заходів: дис... канд. юрид наук: 12.00.09. Харків. 2011. 217 с.

58. Герасимчук О.П. Гарантії прав особи, потерпілої від злочину, на стадії порушення кримінальної справи. Держава і право. Київ. 2007. Вип. 36. С. 448–453.

59. Гмирко В. Легальне визначення «загального» поняття доказів: чи зберігати у новому КПК. Право України. 2003. № 10. С. 101–106.

60. Гмирко В.П. Генеза теорії доказів вітчизняного кримінального процесу: методологічна рефлексія. Генеза теорії доказів вітчизняного кримінального процесу: методологічна рефлексія. Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2015. № 2(12). URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2015/n2/15hvppmr.pdf>

61. Гнатенко В. С. Межі доказування у кримінальному провадженні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Кривий Ріг. 2017. 16 с.

62. Головкін О.В. Тупельняк І.І. Особливості процесуального керівництва прокурором у провадженнях про охорону довкілля. Особливості процесуального доказування у кримінальних провадженнях про злочини, вчинені на тимчасово окупованих територіях: матеріали круглого столу (26 липня 2016 року). Київ: Національна академія прокуратури України, 2016. – С. 121–123.

63. Голунский С. А. Вопросы доказательственного права в Основах уголовного судопроизводства Союза ССР и союзных республик. Вопросы судопроизводства и судоустройства в новом законодательстве СССР. М. 1959. с. 145.

64. Гончаренко В. Г. Предмет доказування в кримінальному судочинстві. Вісник Акад. адвокатури. 2011. № 2. Число 1 (20). С. 120–122.

65. Гончаренко В.Г. Організаційні та правові проблеми судової експертизи в Україні. Часопис Академії адвокатури України. 2011. №1. С. 4–9.

66. Гончаренко В.Г., Курдюков В.В., Легких К.В. Спеціальні знання: генезис, предмет, рівні, форми використання в доказуванні. Вісник Академії адвокатури України. 2007. Число 2 (9). С. 22–34.

67. Гора І.В Проблемні питання залучення експерта стороною захисту. Вісник академії адвокатури. 2014. № 59/13. С. 87–98.

68. Горбачов О.В. Кримінально–процесуальне доказування та оперативно–розшукова діяльність: Навч. Посібник. Харків. 1996. 67 с.

69. Горбунова Л.В. Обстоятельства, отягчающие наказание по уголовному законодательству России и зарубежных стран: дисс. ... канд. юрид. наук. Казань. 2003. 197 с.

70. Горский Г.Ф., Кокарев Л.Д., Елькинд П.С. Проблемы доказательств в советском уголовном процессе. Воронеж. 1978. 303 с.

71. Горский Г.Ф., Кокорев Л.Д., Элькинд П.С. Проблемы доказательств в советском уголовном процессе. Воронеж. 1978. 303 с.

72. Господарський суд Київської області. 30 січня 2009 р. Справа № 20/359–08. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/2899976>

73. Грошевий Ю.М. Стахівський С.М. Докази і доказування у кримінальному процесі: наук.–практ. посіб. К. 2006. 272 с.

74. Гулкевич З.Т. Роль протоколів слідчих дій у доказуванні в кримінальних справах. Вісник Львівського університету. Серія юридична. Львів. 2001. № 36. С. 576–580.

75. Добровольская Т. Н. Принципы советского уголовного процесса (вопросы теории и практики). М. 1971. 200 с.

76. Дондик Г.П. Проблеми організації процесуальних дій з призначення та проведення ревізії під час розслідування злочинів у сфері економіки. Вісник Запорізького юридичного інституту Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2010. № 3(52). С. 228–233.

77. Дорош Л.В. Щодо ефективності застосування законодавства про кримінальну відповідальність за привласнення, розтрату майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем. Питання боротьби зі злочинністю: зб. Наук. Праць. 2008. Вип 16. С. 27–35.

78. Дрозд О.Ю. Проблеми доказування у справах про злочини в сфері земельних відносин. Захита прав и свобод человека и гражданина: направления реализации в Украине. Міжнародні науково–практичні інтернет конференції за різними юридичними напрямками. 2009. URL: http://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=431

79. Дуда А. В. Обставини, що характеризують особу обвинуваченого, як елемент предмета доказування у кримінальній справі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ. 2010. 16 с.

80. Дудоров О.О., Мовчан Р.О. Кримінальна відповідальність за самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво: монографія. Луганськ. 2012. 399 с.

81. Дудоров О. Поняття самовільного зайняття земельної ділянки як злочину. Юридичний вісник України. 2009. № 18. С. 5–8.

82. Дудоров О.В. Мельник М.І. Кримінально–правова характеристика самовільного зайняття земельної ділянки. Вісник Верховного Суду України. 2007. № 12. С. 29–36.
URL: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/CDF3D33CC3A35AE2C22573DB004ACB88>.

83. Дудоров О.О. Вибрані праці з кримінального права. Луганськ. 2010. 952 с.

84. Дудоров О.О., Мовчан Р.О. Кримінальна відповідальність за самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво: монографія. Луганськ. 2012. 400 с.

85. Дудоров О.О., Мовчан Р.О. Самовільне зайняття земельної ділянки та використання земельної ділянки без правостановлюючих документів: проблема розмежування та шляхи її вирішення. Підприємництво, господарство і право. Київ. 2012. № 8 (200). С. 51–55.

86. Душейко Г.О. Організаційно–тактичні основи реалізації оперативно–розшукової інформації на стадії порушення кримінальної справи : Дис... канд. юрид. наук: 21.07.04 Харків. 2000. 271 с.

87. Дякін Я.О. Класифікація злочинів у сфері земельних відносин. Підприємництво, господарство і право. 2010. № 2. С. 148–151.

88. Дякін Я.О. Типові версії у справах про злочини в сфері земельних відносин. Форум права. 2011. № 4. С. 240–246.

89. Дякін Я.А. Использование возмозносея судебных экспертиз в уголовном производстве и преступлениях, связанных с незаконным завладением землей. Научно-методический журнал «Право и политика». 2017. № 2. С. 77–82.

90. Дякін Я.О. Внутрішня структура доказування у справах про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2017. Випуск 43. Т. 3. с. 161-166.

91. Дякін Я.О. Огляд земельної ділянки як засіб отримання доказів стороною обвинувачення під час доказування у справах, пов'язаних із незаконним заволодінням землею. Право.ua. 2019. №. 1. С. 139–146.

92. Дякін Я.О. Джерела доказів у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2018. Випуск 50. Т.3 с. 103–108.

93. Дякін Я.О. Встановлення виду і розміру шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, пов'язаним із незаконним заволодінням землею. Науковий вісник публічного та приватного права. 2019. Випуск 2. С. 209-214.

94. Дякін Я.О. Злочини у сфері земельних відносин: сучасні проблеми розслідування. Актуальні проблеми науки та юридичної практики очима молодих вчених»: тези доповідей загальноуніверситетської підсумкової науково-теоретичної конференції, присвяченої Дню науки України (м. Київ, 18–19 травня 2007 р.). Київ: Громадська організація «Фундація науковців та освітян», 2007. С. 78–80.

95. Дякін Я.О. Першочергові обставини, які підлягають з'ясуванню під час доказування у справах про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею. Становлення та розвиток наукових досліджень: матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції присвяченої Дню науки України (м. Київ, 20-21 травня 2016 р.). Київ: Громадська організація «Фундація науковців та освітян», 2016. С. 32–34.

96. Дякін Я.О. Класифікація судових експертиз, які використовуються під час доказування у справах про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею. Становлення та розвиток наукових досліджень: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції присвяченої Дню науки України (м. Київ, 19-20 травня 2017 р.). Київ: Громадська організація «Фундація науковців та освітян», 2017. С. 21–23.

97. Дякін Я.О. Особливості проведення експертизи у справах про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею. Становлення та розвиток наукових досліджень: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції присвяченої Дню науки України (м. Київ, 18-19 травня 2018 р.). Київ: Громадська організація «Фундація науковців та освітян», 2018. С. 26–28.

98. Дякін Я.О. Значення позапланової перевірки у доказуванні у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням земельною ділянкою. Актуальні проблеми правової науки в сучасних умовах: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (16 травня 2019 року). Кривий Ріг: КФ ДДУВС, 2019. С. 84–88.

99. Дякін Я.О. Обставини, що підлягають доказуванню у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею. Становлення та розвиток наукових досліджень: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції присвяченої Дню науки України (м. Київ, 18-19 травня 2019 р.). Київ: Громадська організація «Фундація науковців та освітян», 2019. С. 17–19.

100. Жидовська Н.М. Аудит землі як ефективний засіб захисту прав землевласників як ефективний засіб захисту прав землевласників. Економічні науки. Сер.: Облік і фінанси. 2013. Вип. 10 (1). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/esnof_2013_10%281%29__29

101. Журавель В. Проблеми періодизації досудового розслідування. Вісник Національної академії правових наук України. 2014. № 2 (77) С. 136–144.

102. Журавель В.А. Початок досудового розслідування: деякі процесуальні та організаційно–тактичні проблеми. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. Вип. 1 (69). 2015. С. 251–259.

103. Журавель В.А. Проблеми організації досудового розслідування в контексті положень чинного кримінального процесуального кодексу України. Теорія та практика судової експертизи і криміналістики: збірник наукових праць. Вип. 14. Харків. 2014. С. 16–25.

104. Завтур В.А. Особливості доказування при розгляді та вирішенні слідчим суддею та судом клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження: дис... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса. 2018. С. 23.

105. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948. Документ 995_015. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015

106. Заклюка А.В. Докази та доказування на стадії досудового розслідування: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Запоріжжя. 2016. 20 с.

107. Запотоцький А. Позапланова виїзна ревізія як спосіб використання спеціальних знань під час розслідування злочинів у сфері будівництва. Підприємство господарство і права. № 5. 2017. С. 231–235.

108. Захарчук В. М. Особливості кваліфікації самовільного будівництва та самовільно зайнятій земельній ділянці. Університетські наукові записки. 2015. № 1 (53). С. 181–187

109. Захарчук В.М. Самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво за кримінальним правом України: монографія. Хмельницький. 2015. 214 с.

110. Захарчук В.М. Самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво за кримінальним правом України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів. 2014. 18 с.

111. Звіт про кримінальні правопорушення, вчинені на підприємствах, установах, організаціях за видами економічної діяльності. Форма № 5, затверджена наказом ГПУ від 23.10.2012р. № 102 за погодженням з Держстатом Україн. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113655&libid=100820&c=edit&_c=fo#

112. Земельний кодекс України від 09.08.2019. Документ 2768–III, чинний, поточна редакція. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768–14>.

113. Измайлов О.В. Ответственность за нарушение земельного законодательства: автореф. дис. ... канд. юрид. Наук. М. 1973 24 с.

114. Ільків Н. Оформлення права приватної власності на земельну ділянку: новели законодавства. Проблеми цивільного права і процесу. 2012. Вісник № 2[69]. С. 122–129.

115. Іщенко В. М. Протоколи слідчих і судових дій та інші документи як джерела доказів у кримінальному судочинстві: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09. Х. 2001. 20 с.

116. Калиновський О.В. Правові та організаційні засади оскарження рішення про порушення кримінальної справи: Дис... канд. наук: 12.00.09. 2009. 234 с.

117. Калужинський А. Особливості розслідування злочинів, вчинених у сфері земельних відносин, що поєднуються з легалізацією майна, здобутого злочинним шляхом. Вісник Національної академії прокуратури України. 2013. № 1. С. 92–98.

118. Капліна О. Маринів Н. Проведення ревізій та перевірок у кримінальному провадженні: дисонанс законодавства та правозастосовної практики. Підприємство, господарство і право. 2018. № 2. С. 197–206.

119. Капустіна М.В. Початок досудового розслідування: проблеми впровадження. Науковий вісник Херсонського державного університету. 2015. Вип. 5(4). С. 45–49.

120. Карнеева Л.М., Ратинов А.Р., Хилобок Л.П. Применение звукозаписи в следственной практике. М. 1967. 125 с.

121. Кастарнов Д.Б. Доказування обставин, які характеризують особу обвинуваченого (підозрюваного), у кримінальному провадженні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ. 2016. 20 с.

122. Кримінальний Кодекс України. Документ 2341–III. Редакція від 06.10.2018. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>

123. Кірмач Л. А. Доказування як форма процесуального пізнання та метод розслідування злочинів : Дис... канд. юрид. наук: 12.00.09. Запоріжжя. 2003. 194 с.

124. Коваленко А.В. Особливості тактики огляду електронних документів під час досудового розслідування посягань на життя та здоров'я журналіста. Вісник Національної академії правових наук України. 2017 № 1 (88). С. 182–191.

125. Коваленко Є.Г. Наукові засади кримінально–процесуального доказування. Київ. 2011. 448 с.

126. Коваленко Є. Г. Теорія доказів у кримінальному процесі України. Київ. 2006. 632 с.

127. Ковальова Н. Г. Особливості тактики слідчого експерименту під час розслідування самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва. Вісник Харківського Національного університету внутрішніх справ. Харків. 2014. Вип. 2(65). С.74–80.

128. Ковальова Н.Г. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва. Науковий вісник Херсонського державного університету. 2015. Випуск 1. Том 4. С. 107–111.

129. Ковальчук О. Особливості проведення огляду під час розслідування шахрайства у сфері діяльності кредитної спілки. Підприємство господарство і право. 2018. № 3. С. 152–157.

130. Козленко А.А. Істина, як мета доказування в кримінальному судочинстві. Науковий вісник Херсонського державного університету. 2014. Випуск 6.1 Том 4. С. 68 – 70.

131. Козлова Т.В, Нагорна Л.Р. Самовільне зайняття земельних ділянок: причини та шляхи подолання. Стратегія розвитку України. 2015. № 1. С. 63–66.

132. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Документ 995_004. Редакція від 02.10.2013.

URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004

133. Кондратюк С.В. Документування злочинів, скоєних під час операцій із землею. Теорія та практика протидії злочинності в сучасних умовах: тезви доп. Міжнародної науково–практичної конференції (Львів, 31 жовтня 2014 р.). Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2014. С. 169 – 175.

134. Конституція України. Документ 254к/96–ВР. Редакція від 21.02.2019.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

135. Конюшенко Я.Ю. Доказування на досудовому провадженні у кримінальному процесі України: дис... канд. наук: 12.00.09. Київ. 2010. 217 с.

136. Корневский Ю.В. Доказывание в уголовном процессе (закон, теория, практика). Доказывание в уголовном процессе: традиции и современность. М. 2000. 272 с.

137. Костенко Р. Доказательства в уголовном процессе. Уголовное право. 2003. № 3. С.89–90.

138. Котубей І.І. Фактичні обставини кримінального провадження та їх встановлення судом першої інстанції. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. 2004. № 7. С. 208–211.

139. Кримінальний кодекс України. Документ 2341–Ш. Редакція від 27.06.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>

140. Кримінальний кодекс Української РСР: Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки від 28 грудня 1960 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2000-05>.

141. Кулініч П. Право постійного землекористування: для кого воно постійне. Юридичний журнал. 2005. № 5. С. 211 – 215.

142. Куренда С.В. Окремі правові аспекти корупційних ризиків у сфері земельних відносин та їх мінімізація. Наше право: науково–практичний журнал. 2015. № 3. С. 163–169.

143. Кучинська О.П. Чи можливо встановити об'єктивну істину в кримінальному процесі. Часопис Академії адвокатури України. 2011. № 10 (1'2011). С. 101–105.

144. Лазебний А. Форми використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів проти громадського порядку. Национальный юридический журнал: теория и практика. 2015. С. 131–133.

145. Лемеха Р.І. Обсяг поняття істотної шкоди. Європейські перспективи 2016. № 2. С. 63–69. URL: uccs.org.ua/wp-content/uploads/bsk-pdf.../2018-08-17_2.pdf...

146. Литвин О. В. Кримінально–процесуальне доказування у стадії судового розгляду: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00. Одеса. 2016. 20 с. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/4616/Литвин%20О.В..pdf?sequence=1&isAllowed=y>

147. Лобойко Л.М. Початок досудового розслідування за новим КПК. Новели КПК України 2012 року: Зб. статей. Київ. 2012. С. 33–43.

148. Лугіна О.В. Проблеми нормативного визначення теорміну «самовільне зайняття земельних ділянок». Земельне право України. 2007. № 3. С. 59–65.

149. Лук'янчиков Є.Д. Лук'янчиков Б.Є. Слідчий огляд: поняття та види. Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. 2013. № 1. С. 264–269.

150. Лукашкіна Т.В., Гуртієва Л.М. Теорія доказів у кримінальному судочинстві. Одеса. 2012. 54 с.

151. Лупинская П. А. Уголовно–процессуальное право Российской Федерации. Москва. 1998. 696 с.

152. Максименко В. Початок досудового розслідування: порівняльно–правовий аспект. Підприємництво, господарство і право. 5. 2017. С. 236–240.

153. МалярOVA В. О. Теоретичні основи формування та реалізації методики розслідування злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Харків. 2014. 40 с.

154. Маньков А. Г. Российское законодательство X – XX веков. В девяти томах. Москва. 1985. Т. 3. Акты Земских соборов. 1985. 512 с.

155. Марущак Н. Деякі проблемні аспекти порядку порушення кримінальної справи у кримінальному процесі України. Підприємництво, господарство і право. 2012. № 2 (194). С. 137–140.

156. Марченко М. Ю. Кримінологічна характеристика та запобігання самовільному зайняттю земельної ділянки та самовільному будівництву : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.08. Харків. 2013. 20 с.

157. Марченко М. Кримінологічна характеристика особи злочинця, який самовільно зайняв земельну ділянку та здійснив самовільне будівництво. Юридична Україна: правовий часопис. 2011. № 11 (107). С. 81–86.

158. Марченко М.Ю. Запобігання самовільному зайняттю земельної ділянки та самовільному будівництву: монографія. Харків. 2014. 210, 199 с.

159. Медведев В.И., Мищенко А.Т. Выявление преступлений в строительстве методами экономико–правового анализа: Учеб.–практ. пособ. Хабаровск. 1984. 92с.

160. Михеенко М.М. Теоретические проблемы доказывания в советском уголовном процессе.: автореф. дисс. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.09. Киев. 1984. 47 л.

161. Михеенко М. М., Нор В. Т., Шибіко В. П. Кримінальний процес України: Підручник. Київ. 1999. 536 с.

162. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. Документ 995_043. Ратифікація від 19.10.1973. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043.

163. Мілевський О.П. Початковий етап досудового провадження у кримінальних справах про ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ. 2010. 208 с.

164. Мовчан Р.О. «Самовільність» як найважливіша ознака злочину, передбаченого ч. 1 ст. 197–1 КК України. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка. 2008. № 4. С. 99–108.

165. Мовчан Р.О. Кримінальна відповідальність за самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво: дис. ...канд. юрид. наук (12.00.08). Луганськ. 2009. 246 с.

166. Мотовиловкер Я.О. О принципах объективной истины, презумпции невиновности и состязательности процесса. Ярославль. 1978. 96 с.

167. Мурадян Э. М. Истина как проблема судебного права. М. 2004. 312 с.

168. Мурашко В.М., Сторожук Т.М., Мурашко О.В. Контроль і ревізія діяльності підприємств промисловості України. Київ. 2003. 317 с.

169. Настечко К. О. Оформлення прав на земельні ділянки: правові та організаційні питання: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец.: 12.00.06. Київ. 2010. 20 с.

170. Наумов А.В. Практика применения Уголовного кодекса Российской Федерации: комментарий судебной практики и доктринальное толкование. Москва. 2005. 1024 с.

171. Неганов В.В. Генезис законодавства України про використання матеріалів ревізій, перевірок у кримінальному провадженні. 2017. № 2 (103) С. 245 – 264

172. Неклюдов Н. А. Руководство к особенной части русского уголовного права. В 4–х т. СПб. 1876 –1880. Т.2. Преступления и проступки против собственности. СПб.1876. 747 с.

173. Носович Г.Н. Самовольное пользование чужим имуществом по русскому уголовному праву. Сравнительно-догматическое исследование. СПб. 1893. 111 с.

174. Образцов В. А. Выявление и изобличение преступника. Москва. 1997. 336 с.

175. Олійник О. Кримінальна відповідальність за порушення земельного законодавства, нові норми та проблеми впровадження їх в життя Нормативне

закріплення визначення предмету злочину в сфері земельних відносин. Юридичний журнал: аналітичні матеріали, коментарі, судова практика. Київ. 2011. № 10 (112). С. 105–110.

176. Орлов Ю.К. Основы теории доказательств в уголовном процессе: пауч.–практ. пособие. Москва. 2001. 144 с.

177. Острійчук О.П. Поняття та система процесуальних джерел доказів у контексті реформування процесу доказування в кримінальному процесі. Форум права. 2013. № 1. С. 745–750. URL: <http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2013-1/13oorvkr.pdf>.

178. Пастернак Ю.Б. Методологічні проблеми доказування у кримінальному процесі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ. 2011. 19 с.

179. Пахович М.М. Криміналістична характеристика самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва. Актуальні проблеми держави і права. Одеса. 2008. Вип. 44. С.126–132.

180. Пашин С.А. Доказательства в российском уголовном процессе. Состязательное правосудие: труды научно–практических лабораторий. Москва. 1996. Вып. 1. С. 315–319.

181. Пилипенко І. Встановлення кримінальної відповідальності за самоправство: досвід держав Європейського Союзу. Вісник прокуратури: загальнодержавне фахове юридичне офіційне видання. Київ. 2015. № 1 (163). С. 103–115.

182. Питання запровадження обмежень на проведення перевірок державними інспекціями та іншими контролюючими органами. Постанова Кабінету Міністрів України від 13.08.2014 № 408. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/408-2014-%D0%BF>

183. Повість врем'яних літ: Літопис (За Іпатським списком). Пер. з давньоруської, комент В.В.Яременка. Київ. 1990. 558 с.

184. Погорецький М. Теорія кримінального процесуального доказування: проблемні питання. Право України. 2014. № 10. С.12–25.

185. Погорецький М.А. Нова концепція кримінального процесуального доказування. Вісник кримінального судочинства. 2015. № 3. С. 63–79.

186. Познышев С. В. Особенная часть русского уголовного права. Сравнительный очерк важнейших отделов особенной части старого и нового уложений. Москва. 1909. 516 с.

187. Попелюшко В.О. Правила огляду документів та їх приєднання до справи. Матеріали ІХ Всеукраїнської науково–практичної конференції «Верховенство права у процесі державотворення та захисту прав людини в Україні» (Острог, 30– 31 травня 2008 року). Острог: Національний університет «Острозька академія», 2008. С. 277–280.

188. Попелюшко В.О. Предмет доказування в кримінальному процесі (кримінальнопроцесуальні та кримінально–правові аспекти): монографія. Острог. 2001. 194 с.

189. Постанова Бершадського районного суду Вінницької області від 06 березня 2015 року. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/43491309>

190. Права, по которымъ судится малороссійскій народ, Высочайшимъ Государыни Императрицы Елисаветъ Петровны, Самодержицы Всероссійскія, Ея императорскаго священнѣйшаго Величества повелѣніем, Изъ трехъ книгъ, а именно Статута Литовскаго, Зерцала Саксонскаго и приложенныхъ при томъ двухъ правъ, также изъ книги порядка, по переводѣ изъ полскаго и латинскаго языковъ на россійскій діалектъ въ едину книгу сведенныя, в градѣ Глуховѣ, лѣте отъ Рождества Христова 1743 года Подъ редакціею профессора А. Ф. Кистяковскаго. Кіевъ. 1879. 1065 с.

191. Прийдак Т.Б., Сіренко О.В. Планування контрольно–ревізійної роботи – основні аспекти для прийняття управлінських рішень на підприємстві. 2010. № 6. С. 240–245.

192. Присяжнюк І., Пилипенко І. Істотна та значна шкода як оцінні кримінально–правові поняття. Науковий часопис Національної академії прокуратури України. 2018. № 1. С. 117–128.

193. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за самовільне зайняття земельної ділянки. Закон України № 578–V від 11.01.2007 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/578-16>

194. Про внесення змін і доповнень до Земельного кодексу Української РСР. Закон України від 13 березня 1992 року № 2196–XII. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 25. С. 354.

195. Про Державний земельний кадастр Закон України. Документ 3613–VI, Редакція від 01.01.2019. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3613-17>

196. Про державний контроль за використанням та охороною земель. Закон України. Редакція від 28.12.2015, підстава 901–VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/963-15>

197. Про державну реєстрацію речових прав не нерухоме майно та їх обтяжень. Закон України. Документ 1952–IV. Редакція від 04.02.2019. Підстава – 2478–VIII. URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1952-15>

198. Про Державну службу України з питань геодезії, картографії та кадастру. Постанова КМУ від 14.01.2015 року № 15. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/15-2015-%D0%BF>

199. Про затвердження Інструкції про порядок ведення єдиного обліку в органах поліції заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події. Документ z1498–15. Редакція від 27.06.2017. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1498-15>

200. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково–методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень. Наказ Міністерства юстиції України № 53/5 від 08.10.98. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>

201. Про затвердження Методики визначення розміру шкоди, заподіяної внаслідок самовільного зайняття земельних ділянок, використання земельних ділянок не за цільовим призначенням, зняття ґрунтового покриву (родючого шару ґрунту) без спеціального дозволу. Постанова Кабінету Міністрів України від 25

липня 2007 р. № 963. Київ URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/963-2007-%D0%BF>.

202. Про затвердження Положення про порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань. Наказ Генеральної прокуратури України № 139 від 06.04.2016. Документ z0680-16. Редакція від 30.06.2017. Підстава – z0720-17. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0680-16>.

203. Про затвердження Порядку видачі та анулювання спеціальних дозволів на зняття та перенесення ґрунтового покриття (родючого шару ґрунту) земельних ділянок. Наказ Державного комітету України по земельних ресурсах № 1 від 04.01.2005. Документ z0070-05. Редакція від 10.03.2005. підстава v-199484-05 URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0070-05>.

204. Про затвердження Порядку виконання земельно-кадастрових робіт та надання послуг на платній основі державними органами земельних ресурсів. Постанова Кабінету Міністрів України від 1 листопада 2000 р. № 1619. Київ URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1619-2000-%D0%BF>

205. Про затвердження Порядку доступу державних реєстраторів прав на нерухоме майно та користування відомостями Державного земельного кадастру. Постанова Кабінету Міністрів України від 12 липня 2017 р. № 509. Документ 509-2017-п. Редакція від 09.12.2017. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/509-2017-%D0%BF>.

206. Про затвердження Порядку планування та здійснення контрольних заходів з питань перевірки стану дотримання суб'єктами господарювання вимог земельного законодавства. Наказ Міністерства Аграрної політики та продовольства України № 132 від 25.02.2013. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0412-13/print>

207. Про затвердження Порядку проведення інспектування Державною аудиторською службою, її міжрегіональними територіальними органами. Постанова Кабінету Міністрів України від 20 квітня 2006 р. № 550. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/550-2006-%D0%BF/print>

208. Про затвердження Статуту державного підприємства «Рівненський науково–дослідний та проектний інститут землеустрою». Наказ Держгеокадастру від 10.08.2017 № 172. URL: <http://land.gov.ua/info/derzhavni–instytuty–zemleustroi/>

209. Про землеустрій. Закон України від 22.05.2003 № 858–IV. Верховна Рада України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/858–15>.

210. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності. Закон України. Документ 877–V. Редакція від 03.07.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877–16>

211. Про приватизацію державного і комунального майна. Закон України. Відомості Верховної Ради. 2018. № 12. С.68.

212. Про проведення загальнонаціональної (всеукраїнської) нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України. Постанова Кабінету Міністрів України від 7 лютого 2018 р. № 105. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/105–2018–%D0%BF>

213. Про топографо–геодезичну і картографічну діяльність. Закон України від 23.12.1998 № 353–XIV. Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. Київ. 1999. № 3. С. 2.

214. Пустовіт В.А. Посадова злочинність у сфері земельних відносин: пошук шляхів протидії. Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика) : науково–практичний журнал. Київ. 2013. № 1 (29). С. 137–143.

215. Пчеліна О.В. Особливості предмета доказування у кримінальних справах про економічні злочини та їх вплив на методику розслідування. Дис... канд. наук: 12.00.09. Київ. 2010. 254 с.

216. Ратушна Б.П. Належне доказування у судовому правозастосуванні України в світлі практики Європейського суду з прав людини (загальнотеоретичне дослідження). Дис. канд. юрид. наук: 12.00.01. Львів. 2014. 100 с.

217. Ревака В.М. Початок досудового розслідування злочинів кримінальних проступків відповідно до нового кримінального процесуального кодексу. Правова держава. 2013. № 16. С. 222–226.

218. Ревака В. Використання спеціальних знань на стадії порушення кримінальної справи. Прокуратура. Людина. Держава. 2004. № 5. С.65–70.

219. Рішення Господарський суд Київської області 30" січня 2009 р
Справа № 20/359–08 URL:<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/2899976>

220. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень частини першої статті 4 Цивільного процесуального кодексу України (справа про охоронюваний законом інтерес) № 18-рп/2004 від 1 грудня 2004 року
Справа № 1-10/2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v018p710-04>

221. Рогозян Л.Є., Вахлакова В.В. Ревізія і контроль. Навч. посібн. Алчевськ. 2008. 209 с.

222. Рожнова В. Сутність і правова природа ревізій у кримінальному процесі. Підприємництво, господарство і право. 2005. № 12. С. 170–174.

223. Российское законодательство X–XX веков. В девяти томах. Т.1. Законодательство Древней Руси. Москва. 1984. 432 с.

224. Рябченко М. С. Правові засади розкриття злочинів у сфері земельних відносин підрозділами Державної служби по боротьбі з економічною злочинністю. Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2011. № 1 (52). С.140–146.

225. Савчак В.В. Земельно–технічна експертиза як інструмент вирішення земельних спорів. Особливості. Науковий вісник Ужгородського університету. 2015. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/.pdf>

226. Савчук Т.І. Порядок призначення правоохоронними органами ревізії фінансово–господарської діяльності підприємства. Оптимізація процесуального та організаційного забезпечення діяльності органів досудового розслідування: тези доповіді Міжнародної науково-практичної Інтернет - конференції (Луганськ, 30 квітня 2014 р.). Київ: 2014. С. 83-83. URL: www.corp-Iguvd.lg.ua.

227. Савчук Т.І. Попередня перевірка первинного матеріалу про економічні злочини у стадії порушення кримінальної справи : Дис... канд. наук: 12.00.09. Харків. 2011. 264 с.
228. Саркісова Т.Б. Земельне правопорушення як підстава юридичної відповідальності в Україні: автореф. ... дис. канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ. 2012. 17 с.
229. Сидоренко В. В. Правові наслідки самовільного зайняття земельних ділянок 12.00.06 – земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право: дис. канд. юрид. наук. Харків. 2015. 178 с.
230. Сидоренко В.В. До питання про відповідальність за самовільне зайняття земельних ділянок. Проблеми законності. Харків, 2005. Вип. 75. С. 88–94.
231. Симчук А.С. Заяви та повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення у структурі початку досудового розслідування. Юридична наука. 2015. № 8. С. 178–184.
232. Симчук А.С. Процесуальна форма початку досудового розслідування у кримінальному провадженні. Юридичні науки. 2015. № 6. С. 152–159.
233. Сіроштан Ю.В., Кульпанов М.М. Алгоритм дій працівників поліції при виявленні фактів незаконного використання земельних ділянок (самовільне зайняття): методичні рекомендації. Кривий Ріг. 2017. 32 с.
234. Слюсарчук Х. Р. Стандарти доказування у кримінальному провадженні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Львів. 2017. 24 с.
235. Сольонова О.О. Поняття та значення показань потерпілого. Юридичний часопис національної академії внутрішніх справ. 2015. № 1. С. 157–166.
236. Соркин В.С. Особенности процессуального доказывания в уголовном судопроизводстве. Гродно. 2002. 95 с.
237. Стахівський С.М. Кримінально–процесуальні засоби доказування: Автореф. дис... д–ра юрид. наук: 12.00.09. Київ. 2005. 30 с.
238. Стахівський С.М. Теорія і практика кримінально–процесуального доказування. Монографія. К. 2005. 272 с.

239. Степанюк Р.Л. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері України: монографія. Харків. 2012. 382 с.

240. Стовба О.В. Оскарження в суді постанови про порушення кримінальної справи: коментарі та судова практика: монографія. Харків. 2011. 295 с.

241. Столітній А.В. Підстави початку досудового розслідування. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. № 4. 2014. С. 187–197.

242. Стороженко А.І. Актуальні проблеми розгляду слідчими суддями клопотань про призначення позапланових ревізій. Досудове розслідування: актуальні проблеми та шляхи їх вирішення: тези доповіді наук.–практ. семінару (м. Харків, 26 жовт. 2018 р.). Харків: Право. 2018. Вип. 10 (ювіл.). С. 292–296

243. Строгович М.С. Материальная истина и судебные доказательства в советском уголовном процессе. М., 1955.

244. Тальянчук І.С. Поняття спеціальних знань при розслідуванні злочинів у сфері земельних відносин. Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики: тези доповіді IV міжнар. наук.–практ. конф., присвяч. 95-річчю з дня народж. проф. М. В. Салтевського (1917–2009). (Одеса, 4 квітня 2012). С. 463–466.

245. Тальянчук І.С. Спеціальні знання та земельні відносини у кримінальному законодавстві. Актуальні проблеми кримінального процесу, криміналістики, судової експертизи та оперативно–розшукової діяльності: тези доповіді III міжнар. наук.–практ. конф., присвяч. 10-річчю Міжнар. гуманіт. ун-ту (Одеса, 28 жовт. 2011 р.). Одеса: Нац. акад. прав. наук України, 2011. С. 348–350.

246. Тальянчук І.С. Види та кримінально–правові ознаки злочинів у сфері земельних відносин. Актуальні проблеми держави і права. 2012. Випуск 65. Вичітка №2. С. 659–667.

247. Тальянчук І.С. Використання спеціальних знань під час проведення огляду місцевості (на прикладі розслідування злочинів у сфері земельних відносин). Криміналістичний вісник. 2014. № 2 (22). С. 112–116.

248. Тарасенко О.С. Особливості виявлення злочинів, що вчиняються у сфері земельних відносин. Боротьба з організованою злочинністю і корупцією. 2009. № 21. С. 341–348.
249. Татарин Н.М. Тактика огляду місця події під час самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва. Право і суспільство. 2014. № 3. С.305–310.
250. Татарин Н.М. Криміналістична характеристика самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва. Юридичний науковий журнал. № 1. 2014. С. 142 – 146. URL: http://www.lsej.org.ua/1_2014/42.pdf
251. Татаров О.Ю. Початок досудового розслідування за кримінальним процесуальним кодексом України. Новації кримінально-процесуального законодавства. 6 лип. 2012 р., м. Дніпропетровськ. URL: <http://www.dduvs.in.ua/assets/files/news3/КПК/material.doc>.
252. Татаров О.Ю. Досудове провадження в кримінальному процесі України: теоретико–правові та організаційні засади (за матеріалами МВС): [монографія] Донецьк. 2012. 640 с.
253. Татаров О.Ю. Закінчення досудового розслідування складанням обвинувального акта: проблеми та шляхи їх розв'язання. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2012. № 2. С. 124–134.
254. Татаров О.Ю. Розвиток інституту кримінальної відповідальності за злочини в сфері земельних відносин. Боротьба з організованою злочинністю і корупцією(теорія і практика). 2007. № 17. С. 118–128.
255. Тацій В.Я., Гетьман А.П., Борисова В.І. Відповідальність у земельному праві. Проблеми правової відповідальності: монографія. Харків. 2014. 364 с.
256. Тацій В. Я., Пшонка В. П., Борисов В. І., Тютюгін В. І. Кримінальний кодекс України. Науково–практичний коментар: у 2 т. Харків. 2013. Т. 2: Особлива частина. 2013. 1040 с.
257. Терещенко Ю.В. Особливості проведення ревізій під час досудового розслідування. Юридична наука. 2015. № 2. С. 172–178.

258. Тертышник В.М., Слинко С.В. Теория доказательств: Учебное издание. Харьков. 1998. 256 с.
259. Тертишник В. Науково–практичний коментар до Кримінального процесуального кодексу України. 2014. 768 с.
260. Тимофєєва Н. В. Участь спеціаліста в огляді документів під час розслідування злочинів проти безпеки виробництва. Науковий вісник національної академії внутрішніх справ. 2017. № 1(102). С. 278–286.
261. Тіщенко В.В. Розкриття злочинів, як пізнавальна діяльність і основне завдання розслідування. Наукові праці НУ ОЮА. 2013. С. 252–259.
262. Топорецька З. Позапланові перевірки в кримінальному провадженні (за матеріалами судової практики 2017 року). Підприємство, господарство і право. 2017. № 7. С. 148–152.
263. Треушник М.К. Доказательства и доказывание в советском гражданском процессе. Москва. 1982. 632 с.
264. Тыричев И.В. Содержание объективной истины в советском уголовном процессе. Львов, 1960. 269 с.
265. Узагальнення про практику розгляду скарг на рішення, дії чи бездіяльність органів досудового розслідування чи прокурора під час досудового розслідування. Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ № 9–49/0/4–17 від 12.01.2017. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/VRR00212.html
266. Узагальнення судової практики розгляду господарськими судами справ у спорах, пов'язаних із земельними правовідносинами від 01.01.2010. Вищий господарський суд України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001600-10>
267. Ухвала Автозаводського районного суду м. Кременчука Полтавської області від 06.04.2016. Справа № 524/2230/16–к URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/56980088>
268. Ухвала Апеляційного суду Житомирської області від 02 липня 2018 р. Справа №280/1610/15–к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75172889>

269. Ухвала Верховного Суду від 6 березня 2018 року справа № 243/6674/17-к провадження № 51-499км17 URL: <https://taxlink.ua/ua/court/uhvala-verhovnogo-sudu-vid-06032018-u-spravi-243667417-k>

270. Ухвала Бабушкінського районного суду м. Дніпро від 01 лютого 2017 року. Справа № 200/1439/17. Провадження №1–кс/200/834/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/66843688>

271. Ухвала Бабушкінського районного суду м. Дніпро від 01 лютого 2017 р. Справа № 200/1439/17. Провадження №1–кс/200/834/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/66845688>

272. Ухвала Барвінківського районного суду Харківської області від 4 серпня 2016 року. Справа № 611/696/16–к. Провадження 1–кс/611/53/16. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/59426483>

273. Ухвала Берегівського районного суду Закарпатської області від 05 травня 2011 року. Справа № 1–55/11. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/21919000>

274. Ухвала Березанського районного суду Миколаївської області від 25 червня 2018 року. Справа №469/527/18. Провадження 1–кс/469/107/18 URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75162934>

275. Ухвала Бориспільського міськрайонного суду Київської області від 10 липня 2018 року. Справа №359/5395/18. Провадження №1кс/359/1599/2018 URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75228939>

276. Ухвала Бориспільського міськрайонного суду Київської області від 10 липня 2018 року. Справа №359/5395/18. Провадження №1кс/359/1599/2018. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75227939>

277. Ухвала Велико Новосілівського суду Донецької області від 19 липня 2017 року. Справа №220/1107/17. Провадження № 1–кс/220/187/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/67904051>

278. Ухвала Великобілозерського районного суду Запорізької області від 07 грудня 2017 року. Справа № 312/282/17. Провадження № 1–кс/312/120/2017. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/70818740>

279. Ухвала Великобілозерського районного суду Запорізької області від 14 грудня 2017 року. Справа № 312/282/17. Провадження № 1–кс/312/124/2017. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/71040010>

280. Ухвала Вінницького міського суду Вінницької області від 06 серпня 2018 року. Справа №127/19064/18. Провадження №1–кс/127/9820/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75721027>

281. Ухвала Галицького районного суду м. Львова від 23.07.2015 року. Справа № 461/8306/15–к. Провадження № 1–кс/461/4665/15. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/47333378>

282. Ухвала Деснянського районного суду міста Чернігова від 05 квітня 2018 року. Справа № 750/2201/18. Провадження № 1–кс/750/741/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/73217620>

283. Ухвала Добропільського міськрайонного суду Донецької області від 15 травня 2017 року. Справа № 227/1400/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/66494118>

284. Ухвала Добропільського міськрайонного суду Донецької області від 25 травня 2017 року. Справа № 227/1400/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/66732249>

285. Ухвала Дружківського міського суду від 23 серпня 2017 року. Номер провадження 1–кс/229/552/2017. Справа № 229/3094/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/68559260>

286. Ухвала Дубенського міськрайонного суду Рівненської області від 08 серпня 2018 року. Справа № 559/1643/18. Провадження № 1–кс/559/496/2018. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75747874>

287. Ухвала Енергодарського міського суду Запорізької області від 18 листопада 2016 року. Справа № 316/1674/16–к. Провадження № 1–кс/316/323/16. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/62835510>

288. Ухвала Жовтневого районного суду міста Маріуполя Донецької області від 26 червня 2018 року. Справа № 263/8378/18. Провадження № 1–кс/263/4803/2018. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74973554>

289. Ухвала Запорізького районного суду Запорізької області від 30 вересня 2013 року. Справа № 317/3859/13–к. Провадження №/п 1–кк/317/326/2013. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/48468499>

290. Ухвала Здолбунівського районного суду Рівненської області від 25 червня 2018 року. Справа 562/2083/18 URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74928175>

291. Ухвала Знам'янського міськрайонного суду Кіровоградської області від 15 травня 2017 року. Провадження №1–кк/389/145/17. Справа 389/1156/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/66491649>

292. Ухвала Індустріального районного суду м. Дніпропетровська від 06 серпня 2018 року. Справа № 202/4088/18. Провадження № 1кп/202/381/2018. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75700240>

293. Ухвала Ірпінського міського суду Київської області від 12 липня 2018 р. Справа № 367/8057/16–к. Провадження №1–кк/367/999/2018. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75310090>

294. Ухвала Ірпінського міського суду Київської області від 31 травня 2018 року. Справа № 367/8057/16–к. Провадження №1–кк/367/794/2018. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74386085>

295. Ухвала Київського районного суду м. Харкова від 08 грудня 2015 р. Справа № 640/12685/15–к. Провадження № 1–кк/640/8438/15. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/54117195>

296. Ухвала Комінтернівського районного суду Одеської області від 02 вересня 2016 року. Справа № 504/1835/16–к. Провадження 1–кк/504/464/16. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/61618749>

297. Ухвала Комінтернівського районного суду Одеської області 02.09.2016 Справа № 504/1835/16–к. Провадження 1–кк/504/464/16. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/61418749>

298. Ухвала Краматорського міського суду Донецької області від 21 травня 2018 року. Справа № 234/7044/18. Провадження № 1–кк/234/2565/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74253579>

299. Ухвала Кременського районного суду Луганської області від 27 грудня 2017 року. Справа № 414/2630/17. Провадження № 1–кс/414/840/2017. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/71287662>

300. Ухвала Лозівського міськрайонного суду Харківської області від 24 червня 2015 року. Справа № 629/2491/15–к. Провадження 1–кс/629/416/15. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/46018406>

301. Ухвала Марківського районного суду Луганської області від 18 червня 2018. Справа № 417/5825/18. Провадження 1–кс/417/242/18 URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74735837>

302. Ухвала Ніжинського міськрайонного суду від 20 червня 2018 року. Справа № 740/5085/17. Провадження № 1–кс/740/598/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74863267>

303. Ухвала Новозаводського районного суду м. Чернігова від 27 червня 2018 року. Справа № 751/4262/18. Провадження № 1–кс/751/1793/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75003202>

304. Ухвала Олександрійського міськрайонного суду Кіровоградської області від 21 листопада 2018 року. Справа №: 398/4139/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/78001588>

305. Ухвала Першотравенського міського суду Дніпропетровської області від 12 червня 2018 року. Справа № 186/246/18. Провадження № 1–кс/0186/183/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74602943>

306. Ухвала Першотравневого районного суду Донецької області від 06 серпня 2018 року. Справа 241/1042/18. Провадження 1–кс/241/423/2018. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75696164>

307. Ухвала Печерського районного суду м. Києва від 12 вересня 2017 року. Справа № 757/53116/17–к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/69804040>

308. Ухвала Пологівського районного суду Запорізької області від 21 листопада 2018 року. Справа № 324/2124/18. Провадження № 1–кс/324/811/2018. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/77989842>

309. Ухвала Попаснянського районного суду Луганської області від 27 липня 2016 року. Справа №423/2405/16–к. Провадження №1–кс/423/190/16. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/59208960>

310. Ухвала Попаснянського районного суду Луганської області від 18 вересня 2017 року. Справа № 423/2607/17/13834/2017. Провадження № 423/2607/17/13 URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/68952968>

311. Ухвала Приморського районного суду Запорізької області від 16 вересня 2015 року. Справа №1–кс/326/310/2015. Провадження №326/1652/15–к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/50392605>

312. Ухвала Першотравенського міського суду Дніпропетровської області від 12 червня 2018 року. Справа № 186/246/18. Провадження № 1–кс/0186/183/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74602943>

313. Ухвала Пустомитівського районного суду Львівської області 03" серпня 2018 Справа № 450/1176/17. Провадження № 1–кс/450/932/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75676229>

314. Ухвала Радомишльського районного суду Житомирської області від 11 лютого 2016 року. Справа № 289/1906/14–к. Провадження 1–кп/289/6/16. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/55724899>

315. Ухвала Рокитнянського районного суду від 30 серпня 2018 року. Справа № 375/1641/18. Провадження № 1–кс/375/644/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/76167334>

316. Ухвала Святошинського районного суду м. Києва від 21 листопада 2018 року. Провадження № 1–кс/759/4566/18. Справа № 759/16165/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/78011536>

317. Ухвала Святошинського районного суду м. Києва від 21 листопада 2018 року. Провадження № 1–кс/759/4568/18. Справа № 759/16167/18 URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/78011495>

318. Ухвала Тиврівського районного суду Вінницької області від 24 вересня 2018 р. Справа № 145/1665/18. Провадження №1–кс/145/488/2018. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/76638895>

319. Ухвала Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області від 25 травня 2018 року. Справа № 308/5694/18. Провадження № 1кс/308/2859/18
URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74254870>

320. Ухвала Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області від 15 травня 2018 року. Справа № 686/5723/18
URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75038416>

321. Ухвала Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області від 18 травня 2018 року. Справа № 686/11006/18.
URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74401316>

322. Ухвала Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області від 18 травня 2018 року. Справа № 686/11006/18.
URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74402316>

323. Ухвала Центрального районного суду м. Миколаєва від 10 серпня 2016р. Справа № 490/7868/16–к. Провадження № 1–кс/490/3669/2016.
URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/59650998>

324. Ухвала Яворівського районного суду Львівської області від 16 травня 2018 року. Справа №460/2005/18. Провадження №1–кс/460/316/18.
URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74006227>

325. Ухвала Балаклійського районного суду Харківської області від 06 серпня 2018 року. Справа № 610/1583/18. Провадження № 1–кс/610/765/2018.
URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/75736002>

326. Ухвала Орджонікідзевського районного суду м. Харкова від 31 липня 2018 року. Справа № 644/5386/18. Провадження № 1–кс/644/1230/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75603126>

327. Ухвала Тернівського районного суду м. Кривого Рогу від 04 червня 2018 року. Справа № 215/154/17. Провадження 1–кс/215/644/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74519008>

328. Ухвала Яремчанський міський суд Івано–Франківської області 27 жовтня 2017 року. Справа № 354/621/17. Провадження № 1–кс/354/115/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/69844154>

329. Фаринник В.І., Татров О.Ю., Савченко А.В., Кришевич О.В. Розслідування злочинів у сфері службової та професійної діяльності, пов'язаної із наданням публічних послуг: метод. рек. Київ. 2012. 184 с.
330. Фаткуллин Ф.Н. Общие проблемы процессуального доказывания. Казань. 1976. 206 с.
331. Фойницкий И.Я. Курс уголовного права. Часть особенная: Посягательства личные и имущественные. С.–Пб. 1907. 442 с.
332. Фойницкий И.Я. Курс уголовного судопроизводства. Т. 1. Санкт–Петербург. 1996. 552 с.
333. Фомічов К.С. Доказування у справах про злочини, пов'язані з незаконним заволодінням суб'єктами господарювання: автореф. дис. ... канд. юрид. Наук. 12.00.09. Київ. 2012. 16 с.
334. Фткуллин Ф.Н. Общие проблемы процессуального доказывания. – Казань. 1976. с. 99.
335. Хахуцяк О.Ю. Місце актів ревізій та перевірок у кримінальному провадженні. Юридична наука. 2015. № 5. С. 156–161.
336. Хижна О.Р. Показання підозрюваного, обвинуваченого як джерела доказів у кримінальному провадженні. Право і суспільство. 2015. № 4 частина 3. С. 207–212.
337. Хижняк Є.С. Тактичні прийоми проведення слідчого огляду. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2017. № 3. С. 207–211.
338. Хомяченко С.І. Правове забезпечення контролю за виколристанням та охороною земель в Україні. Дис канд юрид наук: 12.00.06. Київ. 2004. 207 с.
339. Цивільний кодекс України Документ 435–IV. Редакція від 31.03.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435–15>
340. Цимбалюк В.І Процесуальний порядок огляду місця події. Юридичний вісник. 2014. № 4 (33). С 144–147.
341. Цуцкірідзе М.С. Фактичні підстави використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності для проведення слідчих дій. Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). 2011. № 24. С. 243–251.

342. Чельцов М. А. Советский уголовный процесс. Москва. 1962. 624 с.
343. Черкаська Н. В., Пархоменко А.І. Юридичні ознаки та поняття самовільного зайняття земельних ділянок. Форум права. № 1. 2011. С. 1085–1090.
344. Чернов А. Проблемні питання визначення суспільно небезпечних наслідків самоправства. Історико–правовий часопис. 2015. № 1(5). С. 177–182.
345. Чернявський С.С., Вознюк А.А., Удалова Л.Д., Алексійчук М.М., Татаров О.Ю, Керевич О.В. Методика розкриття та розслідування самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва. Київ. 2011. 68 с.
346. Чурікова І.В. Початок досудового розслідування у кримінальному процесі України. Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. 2013. № 2. С. 226–231.
347. Чучукало О.І. Процесуальне та криміналістичне забезпечення доказування на судових стадіях кримінального процесу України: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ. 2004. 204 с.
348. Шаргородська Н.В. Класифікація суспільно–небезпечних наслідків злочинів в сфері банківської системи та банківської діяльності. Часопис академії адвокатури України. 2011. №11 (2). URL: <http://www.aau.edu.ua/e-journal/2011-2/11snvtbd.pdf>
349. Шемшученко Ю.С., Мунтян В.Л., Розовский Б.Г. Юридическая ответственность в области охраны окружающей среды. Київ. 1978. 279 с.
350. Шемшученко Ю. С. Правовые проблемы экологии: монографія. Киев. Наукова думка. 1989. 232 с.
351. Шульга А.М. Злочини проти довкілля. Питання кваліфікації: науково–практичне видання. Харків. 2012. 192 с.
352. Шульга А.М. Кримінально–правова охорона земель від забруднення або псування: монографія. Харків. 2013. 256 с.
353. Шульга М.В., Анісімова Г.В., Багай Н.О. Земельне право України: підручник. Київ. 2004. 368 с.
354. Шульга М.В. Актуальные правовые проблемы земельных отношений в современных условиях: монографія. Харків. 1998. 224 с.

355. Шульга М.В., Битяк Ю.П., Барабаш Ю.Г., Баранова Л.М. Відповідальність у земельному праві. Проблеми правової відповідальності: монографія. Київ. 2010. 243 с.

356. Шумило М.Є. Поняття «докази» у Кримінальному процесуальному кодексі України: спроба критичного переосмислення ідеології нормативної моделі. Вісник Верховного Суду України. 2013. № 2 (150). С. 40–48.

357. Щерба С.П., Химичева Г.П., Донковцев Н.Н., Чувилев А.А. Рассмотрение органами дознания заявлений и сообщений о преступлениях. Москва. 1987. 71 с.

358. Щербина О.В. Відеоконтроль місця як один з можливих заходів запобігання самовільному зайняттю земельних ділянок та самовільному будівництву. Актуальні питання оперативно–розшукової протидії злочинам : тези доповіді семінару (Дніпропетровськ, 25 квіт. 2013 р.). Дніпропетровськ: Дніпропетр. держ. ун–т внутр. Справ. 2013. С. 95–98.

359. Щодо застосування терміна «самовільне зайняття земельної ділянки». Лист Державного комітету України із земельних ресурсів № 14–17–4/12991 від 11 листопада 2008 року.
URL: <http://consultant.parus.ua/?doc=054S320828&abz=80D6P>

360. Юшков С.В., Усенко І.Б., Бондар Т.І. К вопросу о дофеодалном («варварском») государстве. Академічна юридична думка. Київ. 1998. 503 с.

361. Яблоков Н.П. Криминалистика: учебник. 4–е изд. Москва. 2013. 752 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Довідка

за результатами узагальнення 87 вироків, постановлених у кримінальних провадженнях, пов'язаних із незаконним заволодінням земельною ділянкою та 1123 ухвал по даній категорії справ в ході здійснення судового контролю (Київська, Харківська, Дніпропетровська, Одеська, Вінницька області)

В ході дослідження проаналізовано та узагальнено 87 вироків постановлених у кримінальних провадженнях, пов'язаних із незаконним заволодінням земельною ділянкою, з них 37 вироків, в яких особу визнано невинуватою у зв'язку з недоведеністю вчинення кримінального правопорушення. Крім того, для дослідження особливостей доказування у зазначеній категорії справ проаналізовано 1123 ухвал, постановлених слідчими суддями (Київська, Харківська, Дніпропетровська, Одеська, Вінницька області).

Поза увагою науковців залишились особливості доказування злочинів екологічної спрямованості, пов'язаних з незаконним заволодінням землею (ст. 2391, 2392 КК України) (60%), та з'ясування засобів збирання доказів стороною обвинувачення. На думку опитаних, додаткової деталізації потребують також питання доказування обставин учинення шахрайства, спрямованого на незаконне заволодіння землею (22 %), а також окремих злочинів у сфері службової діяльності (18 %).

За результатами аналізу визначено наступне: підставою для визнання особи невинуватою є:

- недоведеність самовільного, всупереч встановленого порядку вчинення дій із земельної ділянкою – 13,7 %;
- наявність факту оспорування правомірності дій із земельною ділянкою – 11,2 %;

- наявність обставин, вирішення яких віднесено до цивільного чи адміністративного судочинства – 6,8 %;

- неправильне визначення слідчим меж самовільно зайнятої земельної ділянки або не розмежування самовільно зайнятої земельної ділянки від тієї, яка знаходилась поруч 27 %;

- неправильне проведення огляду місця події (47 %) вироків (Додаток А).

У справах про злочини, які порушують право фактичного користування без одержання офіційного статусу власника земельної ділянки кримінальні провадження вчиняються фізичними особами (37 %), керівниками підприємств, установ, організацій (41 %) та іншими особами.

Злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею, які порушують право власності на землю вчиняються шляхом:

- самовільного зайняття земельних ділянок для посіву сільськогосподарських культур (32 %);

- самовільного встановлення парканів та металевих конструкції, що спричиняє зайняття земельної ділянки (46 %);

- будівництва споруд без оформлення належних документів; здійснення незаконного будівництва, без зміни, в установленому законом порядку, цільового призначення земельних ділянок (63 %);

- оформлення дозволу на будівництво на земельній ділянці шляхом складання завідомо недостовірних офіційних документів (45 %).

Слідчі судді відмовляють у задоволенні клопотань слідчих щодо надання дозволу на проведення виїзної позапланової перевірки чи ревізії посилаючись на те, що розгляд клопотань не належить до їх повноважень (48 %). У 52 % досліджених ухвал слідчі судді їх розглядають та за наявності обґрунтованих слідчим підстав для її проведення, задовольняють їх.

Аналіз ухвал слідчого судді, постановлених за результатами розгляду скарг на бездіяльність слідчого, яка полягає у невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР, які стосуються повідомлень, пов'язаних із незаконним заволодінням землею, свідчить що слідчі чи прокурори не вносять такі відомості до

ЄРДР мотивуючи своє рішення тим, що у заяві відсутній склад злочину, однак слідчі судді в 73 % досліджених ухвал, при розгляді скарг на бездіяльність слідчого, прокурора, яка полягає у невнесенні відомостей до ЄРДР, зобов'язали орган досудового розслідування вести такі відомості до ЄРДР. У разі, якщо заява про злочин розглядалась у порядку, встановленому Законом України «Про звернення громадян» та було прийнято рішення про відсутність ознак кримінального правопорушення не учасником кримінального провадження передбаченим ст. 214 КПК України, то у 87 % таких скарг слідчі судді зобов'язували вести відомості до ЄРДР. Відсутність у заяві чи повідомленні про вчинення кримінального правопорушення юридичних ознак складу злочину є перешкодою успішного початкового етапу досудового розслідування (17 %).

У 73 % досліджених виправдувальних вирків, постановлених у справах про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею не було доведено характер та розмір шкоди. До неправдивих документів, в які відносяться зміни належать: довідка про те, що за особою, яка має намір отримати право власності на земельну ділянку, по кадастрово-шнуровій книзі закріплена земельна ділянка та термін її використання, що є підставою для набуття права власності на земельну ділянку (16 %), акт обстеження земельної ділянки (25 %); акт встановлення та погодження меж земельної ділянки в натурі (68 %); дозвіл на складання проекту землеустрою щодо передачі у власність земельної ділянки (56 %); протокол засідання органу місцевого самоврядування, який приймав рішення щодо права власності на земельну ділянку (33 %); технічна документація із землеустрою щодо складання державного акта на право власності на земельну ділянку (27 %); земельно-кадастрова інформація (32%); висновок відділу містобудування, архітектури та житлово-комунального господарства райдержадміністрації про погодження проектів із землеустрою (41 %); висновок про наявність обмежень на використання земельної ділянки, що безоплатно передано у власність, який складається уповноваженою особою відділу земельних ресурсів за результатами розгляду матеріалів щодо складання державного акту на право власності на земельну ділянку (44 %).

Додаток Б

Довідка

за результатами узагальненого аналізу 243 кримінальних проваджень, пов'язаних із незаконним заволодінням землею (Київська, Харківська, Дніпропетровська, Одеська, Вінницька області)

Найпоширенішою метою самовільного зайняття земельної ділянки є будівництво (56 %) та засів земельної ділянки зерновими культурами (61 %). У 33 % кримінальних проваджень екологічної спрямованості, метою яких є незаконне заволодіння землею, на місці події було виявлено протектори шин транспортного засобу, який використовувався для вивезення ґрунтового покриву.

Найбільший відсоток повідомлень про вчинення кримінальних правопорушень у справах про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею надходить від громадян (46 %).

Щодо кримінальних правопорушень, які порушують право фактичного користування землею без одержання офіційного статусу власника земельної ділянки, та кримінальних правопорушень екологічної спрямованості, метою яких є незаконне заволодіння землею, такі обставини зазвичай містяться в матеріалах планових перевірок уповноважених державних інспекторів Головного управління й територіальних органів Держгеокадастру (19 %), матеріалах перевірок додержання вимог земельного законодавства в діяльності органів виконавчої влади та місцевого самоврядування (13 %), повідомленнях органів виконавчої влади, місцевого самоврядування (15 %), заявах і повідомленнях громадян (17 %). Відомості про ознаки кримінальних правопорушень, метою яких є незаконне набуття юридичних прав на землю, містяться у повідомленнях органів виконавчої влади та місцевого самоврядування (11 %), заявах громадян (14 %), повідомленнях підприємств, установ та організацій (12 %).

Під час розслідування кримінальних правопорушень, які порушують право фактичного користування без одержання офіційного статусу власника земельної ділянки (статті 197-1, 356 КК України) проводиться огляд місцевості (самовільно зайнятої земельної ділянки) – 98 % та огляд документів – 99 %. Під час розслідування кримінальних правопорушень, метою яких є незаконне набуття юридичних прав на землю (статті 190, 364, 365-2 КК України), огляд місцевості проводиться рідше (23 %), однак огляд документів проводиться у 99,7 % кримінальних проваджень. Доказування у кримінальних правопорушеннях екологічної спрямованості, метою яких є незаконне заволодіння землею (статті 239-1, 239-2 КК України) передбачає проведення огляду місцевості (92%), огляду документів (97 %) та огляду речей (27 %).

Під час доказування у справах про незаконне заволодіння земельною ділянкою, здебільшого огляд проводять на підставі ухвали слідчого судді (73 %). Без ухвали слідчого судді огляд місця події проводиться лише у 18 % досліджуваних кримінальних проваджень з подальшою легалізацією огляду в порядку ст. 233 КПК України.

До участі в огляді місця під час розслідування самовільного зайняття земельної ділянки залучають: землевпорядника відповідної адміністративно-територіально одиниці (47 %); інспектора Державної інспекції сільського господарства України (58 %); інспектора Управління Держгеокадастру (69 %); інспектора Державної екологічної інспекції (67 %) в Україні, інших спеціалістів (28 %).

У справах, пов'язаних із незаконним заволодінням землями огляд місця події проводиться за ініціативою сторони обвинувачення (97 %). Огляд місця події за ініціативою сторони захисту, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, здійснюється лише у 3,3 % досліджених проваджень. Слід зазначити, що такі випадки мали місце при проведенні додаткового чи повторного огляду місця події.

Огляд земельної ділянки здійснюється: за послідовністю загальний (34 %) та детальний (66 %); за характером дослідження земельної ділянки проводять

статичний огляд (79 %); за обсягом дослідження вибірковий (38 %) та суцільний (88 %); за напрямком руху під час огляду використовується фронтальний (23 %) та секторний (28 %) огляд місця події. При проведенні огляду земельної ділянки використовуються засоби фотографування (97 %) та вимірювання (69 %).

Основними прийомами фіксації огляду місця події, які застосовуються під час огляду земельної ділянки є: протоколювання (100 %); фотографування (94 %); вимірювання (87 %); складання планів і схем (63 %); вилучення предмета разом із слідами (43 %).

До огляду документів під час доказування у справах про злочини, пов'язані з незаконним заволодінням земель до огляду залучається інспектор Держгеокадастру (17 %), інспектор екологічної інспекції в Україні (13 %), інспектор Управління державного земельного кадастру (8,5 %); представник відділу державної реєстрації об'єктів державного земельного кадастру (25 %); представник сектору обліку земель (11 %); представник відділу землеустрою та охорони земель (41 %); представник відділу розпорядження землями сільськогосподарського призначення (26 %); представник відділу здійснення державного контролю за додержанням земельного законодавства та оперативного реагування (39 %).

Загальний аналіз кримінальних проваджень у справах про злочини, пов'язані з незаконним заволодінням земель свідчить, що спеціалісти долучаються до огляду документів лише у 12 % досліджених кримінальних проваджень, що негативно, на нашу думку, може відобразитися на якості досудового розслідування.

Позапланові перевірки проводились у 98,7 % досліджених кримінальних проваджень (до 2017 року).

У разі вчинення злочину шляхом заволодіння земельної ділянки, яка знаходиться в державній чи комунальній власності, незаконна зміна права власності здійснюється шляхом зловживання владою чи службовим становищем (38 %), здачі в оренду земельної ділянки шляхом заниження суми орендної плати (43 %).

Злочини екологічної спрямованості, пов'язані із незаконним заволодінням землею вчиняються шляхом: зняття верхнього шару ґрунту із земельної ділянки сільськогосподарського призначення за допомогою спеціальних технічних засобів

навантажувача, екскаватора тощо без спеціального дозволу (58 %); використовуючи механічний засіб типу земснаряд, видобування землі водного фонду (пісок) (46 %); зняття з русла річки і земельних ділянок в межах прибережних захисних смуг поверхневого (грунтового) шару землі (27 %), тощо.

Додаток В

Довідка

за результатами опитування слідчих, які займаються розслідуванням кримінальних проваджень у сфері економіки, в тому числі у сфері земельних відносин (Київська, Харківська, Дніпропетровська, Одеська, Вінницька області)

Переважна більшість опитаних слідчих (69 %) наголошують на відсутності методичних рекомендацій (іншої літератури) з розкриття специфіки проведення окремих слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, спрямованих на збирання доказів.

В більшості випадків заяви та повідомлення, про кримінальні правопорушення, пов'язані із незаконним заволодінням землею, які реєструються в журналі єдиного обліку в органах поліції заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події, не містять ознак кримінального правопорушення (зазначили 67 % опитаних слідчих).

Процесуальні порушення допускаються у зв'язку з: недостатністю досвіду розслідування кримінальних проваджень у сфері земельних відносин (27 %); неправильними замірами площі земельної ділянки (43 %); під час огляду не здійснено розподіл між самовільно зайнятою земельною ділянкою та прилеглою територією, яка не використовується під час вчинення злочину (31 %), інші порушення (24 %).

До першочергових обставин які підлягають доказуванню у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею опитані слідчі відносять таке: наявність чи відсутність правочинів щодо земельної ділянки, які підтверджують правомірність користування чи розпорядження землею (48 %); встановлення правовстановлюючих та технічних документів на земельну ділянку (74 %); визначення відповідності меж землі та цільового призначення землі (36 %); визначення документів, які містять неправдиві відомості (підроблено) (28 %) та

способу внесення неправдивих відомостей (65 %), дослідження документів щодо повноважень осіб, які приймали рішення щодо зміну права власності на землю (56 %) тощо .

Виокремлено джерела доказів у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею в залежності від груп злочинів, до яких слід відносити показання, документи, речові докази та висновки експертів.

Показання поділяються на показання потерпілого чи представника потерпілого (65 %); заявника (57 %); показання спеціалістів, які проводили заміри, позапланову перевірку, членів комісії, які проводила обстеження земельної ділянки та складала акт перевірки, власників земельної ділянки (69 %).

Відповідно до матеріалів опитування, до матеріалів кримінального провадження мають бути долученні: документи, які свідчать про те, що особа є представником влади, виконує адміністративно-розпорядчі і організаційно-господарські обов'язки та функції представника влади, пов'язані із розпорядженням земельною ділянкою (54 %); функціональні обов'язки такої особи (18 %); документи на право власності на земельну ділянку (87 %); офіційні правостановлюючі документи чи довідки, які надають право на отримання земельної ділянки чи інший перехід права власності на земельну ділянку (64 %); акт обстеження земельних ділянок (17 %); акт встановлення та погодження меж земельної ділянки у натурі (на місцевості) (34 %); рішення органу місцевого самоврядування, який приймає рішення щодо переходу права власності на земельну ділянку чи пов'язанні із визнанням повноважень уповноваженої особи головою органу місцевого самоврядування, та про присвоєння рангу посадової особи органу місцевого самоврядування, згідно з якими вона є службовою особою – представником влади, рішення відповідного органу місцевого самоврядування про надання дозволу на виготовлення технічної документації на право власності на земельну ділянку, яка є предметом злочину (54 %); кадастрово-шнурову книгу (11 %); акт обстеження земельної ділянки (56 %); акт встановлення та погодження меж земельної ділянки в натурі (23 %); експлікація земельних угідь і ситуаційна схема (34 %); план зовнішніх меж земельної ділянки (28 %); кадастровий план земельної ділянки (11 %);

креслення перенесення меж земельної ділянки в натуру (на місцевості) (33 %).

Приводами до початку досудового розслідування про кримінальні правопорушення, які порушують право фактичного користування земельною ділянкою без одержання офіційного статусу власника земельної ділянки та кримінальних правопорушень екологічної спрямованості, метою яких є незаконне заволодіння землею на думку опитаних слідчих виступають: виявлення правопорушення у сфері земельних відносин уповноваженим державним інспектором в ході проведення планової перевірки (51 %); матеріали перевірки Головного управління Держгеокадастру (33 %); матеріали перевірки додержання вимог земельного законодавства у діяльності органів виконавчої влади, місцевого самоврядування (25 %); повідомлення від органів виконавчої влади, місцевого самоврядування (60 %); заяви та повідомлення громадян (95 %). Приводами до початку досудового розслідування про кримінальні правопорушення, метою яких є незаконне набуття юридичних прав на землю можуть виступати: повідомлення від органів виконавчої влади, місцевого самоврядування (65 %); повідомлення громадян (88 %); повідомлення керівників підприємств, установ, організацій (71 %)

Дані

щодо кількості проваджень, пов'язаних із незаконним заволодінням землею
відповідно до даних Єдиної звітності Генеральної прокуратури України за січень-
липень 2019 року

	Обліковано кримінальних правопорушень у звітному періоді	Кримінальні правопорушення, у яких особам вручено повідомлення про підозру	Кримінальні правопорушення, з обвинувальним актом направлені до суду	Кримінальні правопорушення, у яких провадження закрито
Самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво, ст.197-1	993	105	990	1530
Незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель, ст.239-1	28	1	1	8
Незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах, ст.239-2	5	1	1	4

	Обліковано кримінальних правопорушень у звітному періоді	Кримінальні правопорушення, у яких особам вручено повідомлення про підозру	Кримінальні правопорушення, з обвинувальним актом направлені до суду	Кримінальні правопорушення, у яких провадження закрито
Самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво, ст.197-1	1192	120	103	752
Незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель, ст.239-1	55	2	1	31
Незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах, ст.239-2	29	2	2	8

Додаток Д

Акти впровадження

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Заступник начальника
Головного слідчого управління
Національної поліції України
кандидат юридичних наук
заслужений юрист України

М.С.Цуикірідзе

А К Т

впровадження у практичну діяльність органів досудового розслідування матеріалів дисертаційного дослідження здобувача кафедри кримінального процесу Національної академії внутрішніх справ Дякіна Ярослава Олександровича на тему “Доказування у справах про злочини, пов’язані з незаконним заволодінням землею” зі спеціальності 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

Комісія у складі: заступника начальника відділу ГСУ НП України, кандидата юридичних наук Мірковця Д.М., заступника начальника відділу ГСУ НП України, кандидата юридичних наук Шевчишена А.В., старшого слідчого в особливо важливих справах ГСУ НП України, кандидата юридичних наук Мельниченка А.В. склала цей акт про те, що матеріали дисертаційного дослідження здобувача кафедри кримінального процесу Національної академії внутрішніх справ Дякіна Ярослава Олександровича на тему “Доказування у справах про злочини, пов’язані з незаконним заволодінням землею” можуть застосовуватись у практичній діяльності слідчих підрозділів, а також під час проведення занять в системі службової підготовки.

Заступник начальника відділу
ГСУ НП України
кандидат юридичних наук, доцент

Д.М. Мірковець

Заступник начальника відділу
ГСУ НП України
кандидат юридичних наук, доцент

А.В. Шевчишен

Старший слідчий в особливо важливих справах
ГСУ НП України
кандидат юридичних наук

А.В. Мельниченко

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший проректор Національної академії внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України

Є.Д. Гусарєв

15. 05. 2019

АКТ

**впровадження результатів дисертаційного дослідження
Дякіна Ярослава Олександровича на тему: «Доказування у кримінальних
провадженнях про злочини, пов'язані з незаконним заволодінням землею»
на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю
12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза;
оперативно-розшукова діяльність в освітній процес Національної академії
внутрішніх справ**

Комісія у складі: завідувача кафедри кримінального процесу, доктора юридичних наук Макарова Марка Анатолійовича (голова комісії), завідувача наукової лабораторії з проблем протидії злочинності Національної академії внутрішніх справ, доктора юридичних наук, доцента Вознюка Андрія Андрійовича, професора кафедри кримінального процесу, кандидата юридичних наук, доцента Омельченка Олександра Євгенійовича, склала цей акт про те, що результати дисертаційного дослідження викладача кафедри спеціальної фізичної підготовки Національної академії внутрішніх справ зі спеціальності 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність Дякіна Ярослава Олександровича на тему: «Доказування у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані з незаконним заволодінням землею» впроваджені у освітній процес Національної академії внутрішніх справ.

Матеріали дисертаційного дослідження Дякіна Ярослава Олександровича застосовуються у освітньому процесі для підготовки лекцій, навчальних програм, тестових завдань, а також під час проведення різних видів занять з дисциплін «Кримінальний процес» «Управління підрозділами досудового розслідування», «Особливі порядки кримінального провадження», «Організація роботи слідчо-оперативної групи».

Результати дисертаційного дослідження Дякіна Ярослава Олександровича на тему: «Доказування у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані з незаконним заволодінням землею» відображені у науково-практичних і навчально-методичних матеріалах для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавр, магістр, аспірантів та ад'юнктів, де в якості джерел рекомендовано такі публікації:

Татаров О.Ю. Дякін Я.О. Злочини в сфері земельних відносин: теоретичні та правові проблеми розслідування. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2008. № 18. С. 229–234.

Дякін Я.О. Типові версії у справах про злочини в сфері земельних відносин. *ФП*. 2011. № 4. С. 240–246.

Дякін Я.О. Першочергові обставини, які підлягають з'ясуванню під час доказування у справах про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею. *Становлення та розвиток наукових досліджень: матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції присвяченої Дню науки України* (м. Київ, 20-21 травня 2016 р.). Київ: Громадська організація «Фундація науковців та освітян», 2016. С. 32–34.

Дякін Я.А. Использование возможностей судебных экспертиз в уголовном производстве и приступлениях, связанных с незаконным завладением землей. *Научно-методический журнал «Право и политика»*. 2017. № 2. С. 77–82.

Дякін Я.О. Класифікація судових експертиз, які використовуються під час доказування у справах про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею. *Становлення та розвиток наукових досліджень: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції присвяченої Дню науки України* (м. Київ, 19-20 травня 2017 р.). – Київ: Громадська організація «Фундація науковців та освітян», 2017. С. 21–23

Дякін Я.О. Внутрішня структура доказування у справах про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2017. Випуск 43. Т. 3 с. 161–166.

Дякін Я.О. Особливості проведення експертизи у справах про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею. *Становлення та розвиток наукових досліджень: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції присвяченої Дню науки України* (м. Київ, 18-19 травня 2018 р.). Київ: Громадська організація «Фундація науковців та освітян», 2018. С. 26–26

Зазначені праці підтвердили високий теоретичний і навчально-методичний рівень, практичну доступність і доцільність за результатами використання під час підготовки та проведення усіх видів занять.

Голова комісії:

Члени комісії:

М.А. Макаров

А.А. Вознюк

О.Є. Омельченко

ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ЗАКОНОДАВСТВА

04053, Київ, пров. Історичський, 4, тел. 235 96 01, факс. 235 96 05, e-mail: zak_norm@rada.gov.ua

№ 202/168-1-15

„25” 01 2012 р.

ДОВІДКА

**впровадження результатів дисертаційного дослідження
Дякіна Ярослава Олександровича у законотворчу діяльність**

Інформуємо, що наукові положення дисертаційного дослідження здобувача кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ Дякіна Ярослава Олександровича на тему “Доказування у справах про злочини, пов’язані з незаконним заволодінням землею”, були подані у вигляді обґрунтованих пропозицій до Кримінального процесуального кодексу України від 13 квітня 2012 року.

Вважаємо, що положення дисертаційного дослідження Дякіна Ярослава Олександровича на здобування наукового ступеня кандидата юридичних наук є актуальними, мають необхідний теоретичний і методологічний рівень, практичне значення та характеризуються науковою новизною і можуть бути враховані Інститутом законодавства Верховної Ради України у процес вдосконалення чинного законодавства України.

**Директор,
академік НАН України**

О.Л. Копиленко

Додаток Е

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Дякін Я. О. Класифікація злочинів у сфері земельних відносин. *Підприємництво, господарство і право*. 2010. № 2. С. 148–151.
2. Дякін Я. О. Типові версії у справах про злочини в сфері земельних відносин. *Форум права*. 2011. № 4. С. 240–246.
3. Дякін Я. А. Использование возможностей судебных экспертиз в уголовном производстве о преступлениях, связанных с незаконным завладением землей. *Право и политика: науч.-метод. журнал. Кыргызстан*. 2017. № 2. С. 77–82.
4. Дякін Я. О. Внутрішня структура доказування у справах про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: «Право»*. 2017. Вип. 43. Т. 3. С. 161–166.
5. Дякін Я. О. Джерела доказів у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: «Право»*. 2018. Вип. 50. Т. 3. С. 103–108.
6. Дякін Я. О. Огляд земельної ділянки як засіб отримання доказів стороною обвинувачення під час доказування у справах, пов'язаних із незаконним заволодінням землею. *Право.иа*. 2019. № 1. С. 139–146.
7. Дякін Я. О. Встановлення виду і розміру шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, пов'язаним із незаконним заволодінням землею. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. Вип. 2. С. 209–214.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

8. Дякін Я. О. Класифікація судових експертиз, які використовуються під час доказування у справах про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею. *Актуальні питання кримінального процесу, криміналістики та судової експертизи:*

матеріали міжвідом. наук.-практ. конф.: у 2 ч. (м. Київ, 24 листоп. 2017 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2017. Ч. 2. С. 430–434.

9. Дякін Я. О. Особливості проведення експертизи у справах про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею. *Актуальні проблеми криміналістики та судової експертології*: матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (м. Київ, 22 листоп. 2018 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2018. С. 506–509.

10. Дякін Я. О. Першочергові обставини, які підлягають з'ясуванню під час доказування у справах про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею. *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення*: матеріали міжвузів. наук.-практ. круглого столу (м. Київ, 22 берез. 2019 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2019. С. 355–358.

11. Дякін Я. О. Значення позапланової перевірки у доказуванні у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням земельною ділянкою. *Актуальні проблеми правової науки в сучасних умовах*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Кривий Ріг, 16 трав. 2019 р.). Кривий Ріг: КФ ДДУВС, 2019. С. 84–88.

12. Дякін Я. О. Обставини, що підлягають доказуванню у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею. *Становлення та розвиток наукових досліджень*: матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. Дню науки України (м. Київ, 18–19 трав. 2019 р.). Київ: Громадська організація «Фундація науковців та освітян», 2019. С. 17–19.